

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Joszf Brodskij: Szónoklat

Győri László, Bogdán László,
Áfra János versei

Oravecz Imre, Juhász István,
Vass Norbert prózája

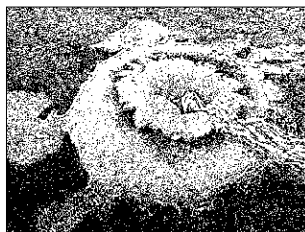
Tillmann J. A.: A lényeglátásról
Csáki László képei

2020

JANUÁR

forrás

52. ÉVFOLYAM 2020. 1. SZÁM

Joszif Brodskij	3	Szónoklat a kiömlött tejről (<i>vers – Soproni András fordítása</i>)
Oravecz Imre	14	Feljegyzések naplemente közben
Áfra János	17	Remény; A partvonal átrendeződése (<i>versek</i>)
László Liza	18	Befűzni; Régi ismerős (<i>versek</i>)
Juhász István	19	Záróakkord
Bencsik Orsolya	27	Modelljeim a szabadban
Seres Lili Hanna	30	Kutyafül
Győri László	32	Oszlop és háló; A vendég; Tomiból megy a levél; Imadaddin Naszimi kaszídája (<i>versek</i>)
Bogdán László	37	Ott túl, nem messze, már egy másik világ volt (<i>versciklus</i>)
Ferdinand von Schirach	43	Tizennégy; Harmincöt (<i>Tatár Sándor fordításai</i>)
Vass Norbert	49	Honvéd
Purosz Leonidasz	52	Béka; R. mondja (<i>versek</i>)
Gálfalvi György	54	Úr a tornácon
Kozma Huba	56	Barátnak mehetős... (<i>Gáspár György: Alattvalónak alkalmatlan – pályakép Gálfalvi Györgyről</i>)
Iványosi-Szabó Tibor	61	„Egy korrajzi versezet...” 1679-ből

Kerpics Judit	73	„A mit külföldi divatlapok adni nem képesek” (A nyugati és a nemzeti divat vetélkedése a Nővilág hasábjain az 1850-es és 1860-as évek fordulóján)
Boldog Zoltán	82	Arany János rejtett politikai és poétikai programja (Történelmi balladákká tördelt nemzeti eposz)
Nyerges Gábor Ádám	89	Biográfia és én-konstruálás Orbán Ottó életművében
Tillmann J. A.	99	A lényeglátásról (Csáki László Letörölt rajzairól)
P. Szabó Dénes	117	Sorsokból épült város (Juhász Tibor: Salgó blues)
Pintér Kitti	119	Terhelő többes szám (Seres Lili Hanna: Várunk)
Fekete J. József	123	A nem létező tökéletes keresése (Vasagyi Mária: Cézár)
Czini Zoltán	125	(Poszt)monarchikus élmények (Bence Erika: Utazások Posztmonarchiában)

Csáki László képei

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •

Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Joszif Brodskij

Szónoklat a kiömlött tejről

I

1

*Zsebemben vas se Karácsony napjáig,
Kiadóm a regényemmel totojázik,
Moszkva naptárán iszlám-jel mászik.
Nem mehetek sehová vendégnek,
se cimborához, hol a kölykök rínak,
se családhoz, se csajhoz, bárhogy hívnak.
Mindenhova kell, ami nincs: a pénzmag,
Csak csücsülök, és ráz a méreg.*

2

*Ó, átkozott mesterség a poéta.
A kagyló néma, vár a diéta.
Kunyerálhatnék tán szocsegélyt a
szakszervezettől – de képem égne.
Függetlenséged veszteni rosszabb,
mint szüzességed. Álmodozhat
férjről a lány órák hosszát,
kimondani jó: „Ideje lenne”.*

3

*Menyasszonyom tudja már, hogy állok,
ötödéve etet, én meg csak várok,
hogy hol lehet most – az igazságot
az örödög se tudja kiverni belőle.
„Ne lógasd az orrod – mondja – potyára!
Az érzés a fő! A papírt ki bánja?”
Jó neki, persze, ha ő így látja.
Bezzeg ahol van, a pohara töltve.*

4

*Feleim a bizalmamat ne várják.
Élődsi gyomrom sérti a konyhát.
Tetejébe könnyen keltenek botrányt
Nézeteim az ember szerepéről.
Hogy bandita volnék, ógnak-mógnak,
Az étvágyamon csak gúnyolódnak.
Hitele nincs náluk a szómnak.
„Töltsetek neki a híg levéből!”*

5

*Egy agglegény néz rám a tükörből.
Hogy érhettem meg – kérdem önöktől –
Karácsony napját – itt dörömböl –
ezerkilencszázhatvanhétnek?
Huszonhat évig citerázni,
üres zsebekben kotorászni,
packázó bírakkal cicázni,
mutatni magamat tökhülyének.*

6

*Az élet körültünk ünnep szinte.
(Mármint a széles tömeget tekintve.)
Marx igazolva. Igaz, szerinte
ki kellett volna nyírni régen.
Nem tudom, kinek kedvez a szaldó.
Hogy mi vagyok? Paradox halandó.
Kiugrom a korból, ez ám a szaltó!
Pardon, hogy a szájam tépem!*

7

*Hisz tényleg itt a nyugalmas óra!
Nem ordít senki: „Fegyverbe, lóra!”
A nemesség a porba tiporva.
Nincs Pugacsov, se Sztjenyka.
A Téli bevéve, így szól a fáma.
Dzsugasvili lekonzerválva.
Hallgat az ágyú a hajó orrába’.
A fejemben nincs, csak a suska.*

8

*Pénz rejtőzik széfben, dobozban,
harisnyaszárban, plafonban, falban,
befőttesüvegben, perselymalacban.
A Természetbe is bevackolt!
Bankókkal ébredek, bankókkal hálok,
Bankókként susognak nyírek, akácok,
Tiszta ideg vagyok, hallucinálok.
Ide egy oxigénpalackot!*

9

*Éjszaka. Hó hull susterogva.
A járdát deszkalapát csiszatolja.
Szemközt az ablakban mécs fényfoltja.
Acélrugók kaparásznak.
Csak a mécs az ott, az ikon nem látszik.
Két lépés a balkon ajtajáig.
A hó a tetőn paplanná válik.
Idegenként állnak a házak.*

II

10

*Az egyenlőség kizárja a vágyott
testvériséget, jobb, ha belátod.
A szolgaság nem szül, csak szolgaságot.
A forradalom sem segíthet.
A kapitalista nemz kommunistát.
Komcsikból lesznek karrieristák.
Kölykeik lesznek morfinisták.
Megírta Lucius mindezt.*

11

*Hozzánk nem úszik aranyhalacska.
Marx a termelést nem is ugatja.
Nem lehet piaci áru a munka.
Ki mást mond, a munkást sérti.
A munka a lét formája, célja.
A pénz a munka segédmotorja,
hogy a táplálékszerzést meghaladja.
Világos már? Mindenki érti?*

12

*A cucc több mint a puszta ára.
Bizony, a gazdaság a központ mára.
Egyesít minket vallás módjára.
Magyarázza tetteink magját.
Az egyes ember, akár a lányka,
Az egyesülést óhajtja, várja,
Ez neki mindig a leghőbb vágya.
Szoknyát áhít a nadrág.*

13

*A csontgolyó a lyukba igyekszik.
(Kínozlak, Múzsám, semmi kétség.)
Nem ám a Verseny: a Szövetség
a záloga a szép jövőnek.
(Prófétaságra nem törekszem.
Könnyen lehet, hogy ez a versem
siettetni, hogy az időm leteljen:
„Számítson egy év kettőnek“.)*

14

*Ütött az óra, eljött végre
a Munka s a Tőke szent frigyére,
A megvetett fém sárga fénye
(később a bankók metszett képe)
kellemesebb a zseb-vákuumnál,
egyszerűbb zsarnok-fogócskánál,
jobb, mintha narkós népet látnál,
fecskendőn nőtt társadalmat.*

15

*Nem a bűnbeesés tett áróává minket.
Bár sokan az állatit kedvelnétek.
Hasonlónál mást lelni könnyebb:
„Más a Munka, és más a Tőke“.
Nem az Iszlám szerint lettünk nevelve.
Nem ám! Sóder a fele-fele elve.
A vonzalom a nemek nyelve.
A bolygót a pólusok tartják össze.*

16

*Mint agglegény, vágyom a házasságra.
Nem várok, persze, szent csodákra.
A családnak is van gödre, árka.
De kit a pár kéjben teremtett,
övék lesz csak, mindenki tudja.
Nem kell a „Ne lopj!” parancsolatja
nekik. Vagy jutunk koldusbotra.
Vigyázatok, kincsünk a gyermek!*

17

*Nekem, költőnek, ez cseppet se fekszik.
Persze, tudom: „Ki mint cselekszik...”
Még hogy én lennék – képtelenség! –
a Törvény hatalma ellen?
Ha rosszul ítélnék, az idő felment.
Botrányos híreimből elegendem lett.
Rossz politika rontja erényeinket.
Erről már lehet véleményem.*

18

*A pénz az erényhez hasonló.
Allah tanúm: nem égből hulló
manna, de többnyire úgy elszáll, ó,
könnyedén, mint a szép ígéret.
Kölcsönt ne kérj soha, semennyit.
A pénz a sírba nem kísér senkit.
Fialjon minden rubel ezernyit,
lásd a Krilov tanmeséket.*

19

*A hátsó szándék győz az elülsőn.
A lélek túltesz a jégmezőkön.
Tudós, lakatos kell, ám e földön
a prédikátor jobban elkel.
De míg várunk a prófétára,
hogy ne essünk a bűn karmába,
vigyázzon ki-ki jól magára:
kezdjétek valamit a kezetekkel.*

20

*Nem érdekel a mások üdve.
Ez üres gesztus is lehetne.
De én belsőm fejlesztem tökélyre:
éjfél – fél üveg – líra.
A fa nekem fontosabb, mint az erdő.
A közlés számomra nem az első.
Tetejébe gyorsabb bennem a belső
fejlődés, mint a világ bírja.*

21

*Az elvonulásnak ez az alapja.
Szűk kört ragad meg a Mélység hatalma,
az ilyesmi afféle hóbortnak hat ma.
Ráadásul nem fér össze
a testvériséggel, nem is szólvá
az egyenlőségről, s kár a próba:
a nemesség nem ellensúlyozza.
Férfiembernek veszte.*

22

*Így hát, tekintélyért epedve
(mint erdő uraként a Medve)
zengem a munkát lelkenedezve.
Hogyha a fent említett módszert
mindenki rendszeresen megérti,
a köz a legjobbjait beéri,
a szellem fáklyáját el nem ejti,
boldoggá tesz minden főszerzt.*

23

*Vagy győznek a hobbant rajongók,
a spiritiszta hókuszpókok,
a freudisták, idegbogyósok.
Kába kéje ópiátnak
lesz a törvényeink érve.
A narkós szerz tesz rangjelzésre.
A tú kerül szentképe helyére
Meváltónknak és Máriának.*

24

*Lelkiünkre nagy fátylat terítve,
kötnek, spirallá tekerintve
etil-morál áramkörére.
A nyelvet eligétlenítik.
Egy frankó belövésnek hála,
keringünk, ringlispilen szállva
az égben, és csak hébe-hóba
jövünk le, kapni egy döfésnyit.*

25

*Látom világunkat előre
laborok hálójába szöve.
Röppálya-hálót a mennyezetre
szóttak a fürge férgek.
Látni is rossz, s még mi lesz addig!
Az emberiség megháromszorozódik.
A fehér rassz pácban ázik.
Már látni a mézárszéket.*

26

*Vagy a színesek nyírnak ki minket,
vagy mi küldjük pokolra mindet.
Söréhez ki-ki visszatérhet.
Csakhogy ez se, az se keresztényi.
Pravoszláv vérek! Ez nem járja!
Mit bámultok, száját tátoa?
Isten Testének elárulása
lenne így teret nyerni.*

27

*Mestereim nem a szofisták.
Nőiesek a pacifisták.
De eldönteni: kik a tiszták,
kik nem – erre jogunk nincsen.
A kőtáblákat most csak hagyjuk.
A színesektől szorongattatunk.
De az életüket nem mi adtuk,
el se vehetjük ekképpen.*

28

*Jusson sokaknak a kényelemből.
(Hobbesnál is olvashatunk erről.)
Százig számolok, s kezdem előlről.
A tisztogatás mocskos procedúra.
Síron táncolni illetlenség.
Szűk világunkban legyen bőség
mindenkinek. A kereszténység
ez volna. Sőt, tán a Kultúra.*

29

*Kik hívei a bölcs igének:
„A vallás ópium a népnek”,
úgy érzik: szabadságban élnek,
az ilyen az aranykort köszönti.
Süket szöveg (bocs!), mert silány a
nem választás szabadsága.
Az, ki köp Isten orcájába,
az embert szokta előbb leköpní.*

30

*„Isten nincsen. A föld feltúrva.”
„Nincs hát. Vigasznak kell egy kurva.”
De mindenségünk alkotója
objektumok közt portyáz folyton
a mérhetetlen űrbe veszve.
Az Ő országa ott van, messze,
világunkból nem látszik, persze.
Üllhettek a széken nyugton.*

31

*Éj. Blokád. Fagy. Mellékutca.
A járdák mentén hegynyi bucka.
A bolygók lámpásként imbolyogva
függnek, mintha Isten
megannyi szentelt lángja lenne
egy titkos Kép elé helyezve
(a költészet: bizonyítékszemle)
mint ikonszekerényben.*

III

32

*Újév éjjelén ülök a széken.
Lábasok tündökölnek a fényben.
Kortyolom a gyógykeverékem.
Idegem tombol – palackban az ördög.
Tarkómban enyhe tűz ütött ki.
Fejemben kiivott palack, de mennyi,
vologdai órség, Kreszti, Butirki.
Fogom a szám, ücsörgök*

33

*Egy nagy lakásban ülök a széken.
Niagara zúg az üres vécében.
Céltábla vagyok céllövöldében.
Minden neszre rezzenek újra.
Becsuktam az ajtót, kulcsra zárva,
de az éj felszúrna a Kos szarvára,
rám szegzi, Ámor-nyíl módjára,
mint Sztálin a puskát a kongresszusra.*

34

*Begyűjtöm a gázt, melegítem a csontom.
Ülök, a dühtől rángatózom.
Nem túrok gyöngyöt trágyadombon!
Igen, bátrabb vagyok annál!
Böngésszen trágyát, aki akarja!
Nem kapirgálhat a patrióta.
A szerveknek értem ne álljon a farka.
Ne kuncogj belésemben, krajcár!*

35

*Ezüstöt lélegzem, rézből a turhám.
Szigonnyal, hálóval vadásznak rám.
Ludakat gúnyolok, öröklétbe tartván,
ide egy fűzfavesszőt!
Tombolok, mint egér a szuszékba'.
Az ikont s a Főtítkárt rejtsd el a sutba!
Künn az erdőben csattog a balta.
Fejest a hóba, hátha lehűlök.*

36

*Dehogy húllök le! Szó sincs róla!
Már-már vágyom a lázadásra!
Nem esküdtem fel a kancsi Budhára!
Egy százas? Nyúllal versenyzek érte!
Elhallgasson – hol van egy bunkó! –
a jasznejai kenyérpusztító.
A szembe-nem-szállás elborzasztó.
Mint tökömön a sarló éle!*

37

*Vagyok görög bölcs, kútfenéken,
hogy mi honnan van, sejtelmem sincsen.
A rossz azért van, hogy tartsuk féken.
Nehogy már méricskélgess!
Ki az individumért jajveszékkel,
aki csak pisszenni merészel,
az anyjába sorra, nincs kivétel:
demokrácia, de teljes!*

38

*Kedvesek itt a mezők, a rétek,
folyók, tavak, gyűrt dombvidékek.
Szép. De a férfiak szart se érnek:
melák, de a lelke gyenge.
Tuti, hogy így van, fiúk, frankón!
Törli a képit a fényes sólyom.
Zúznál üveget ablakon-ajtón!
Hogy tűrhet az asszonyféle?*

39

*Ülök a bánat éjszakáján.
A falról egy régi százas les rám.
Elfogadná, ha a kurvákra szánnám,
a numizmata kuplerosnő.
De rest vagyok, hogy levakarjam.
Hát marad a böjt így egymagamban,
vetve keresztet, míg az ablakban
dereng a mécs, a vöröslő.*

40

*„Zöldje a nyárnak, hej, zöldje a nyárnak!
Mit sugdosnak a zelniceágak?
Búcsút mondunk a kiskabátnak!
A nyár zöldje itt van.
Tarka a rét, hej, kislány benne,
Sétál, virágot szedegetve,
Hej, ha a lányom, a lányom lehetne!
Az égen fecske villan”.*

Soproni András fordítása

Oravecz Imre

Feljegyzések naplemente közben

(*Értük, ellenük*) A bambuszt egyik kiadómtól kaptam, aki Japánból személyesen importálta kertjébe a növényt. Földbe helyeztem, öntöztem, és hamarosan örökzöld ligetecskévé fejlődött. Annyira tetszett, hogy tovább telepíttem. Csak aztán jöttem rá, hogy hozatala nem volt jó ötlet. Vesszőitől távolabb is hajtások jelentek meg a fűben, jeléül annak, hogy agresszívan terjeszkedik, és gyökerei már behálózta a fél udvart. Akkor kezdtem irtani. Nem sok sikerrel. A kiindulási pontokról eltüntettem, de a kutyakarám mellett, jellemző módon még mindig van egy fertőzött zóna. A repkényt is jóhiszeműen ültettem a ház hátához. A kontár kőműves görbére rakta a falat, és a szemet bántó, nagy púpot akartam vele eltakartatni, bár az is közrejátszott, hogy úgy gondoltam, egy repkénnyel részben befuttatott ház kellemes látvány. Sikerült. Csakhogy az indaszövevény egy idő után elérte az ereszt, és átterjedt az utcai frontra is, és azzal fenyegetett, hogy felkúszik a tetőre, illetve benövi az ablakokat. Ezeket elkerülendő, tenyészidőben kéthetente visszanyesem a zsenge hajtásokat. Fontos ez a gyakoriság, mert ha ritkábban teszem, és hagyom megerősödni, hiába távolítom el, a végleg feltapadt, lekaparhatatlan tartókorongok örökre elcsúfítják a vakolatot. A borostyán a sziklakertet hajtotta uralma alá. Nem abba szántam. A sziklakert helyén eredetileg egy befüvesíthetetlen kopár lejtő volt, és azzal akartam a fűvet helyettesíteni, de nem eredtek meg a tövek. Egyet kivéve. De ez akkor derült ki, mikor már kavicsra ágyalt kő borította az oldalt, és hézagaikban, üregekben mindenféle szárazságtűrő virágok nyíltak. Az egyik méretes, lapos homokkő alól tört elő. Letéptem az elérhető részét. Hiába. Újra kihajtott, és máshol is felütötte a fejét, mígnem beterítette az egész kőmezőt, és ezzel véget vetett a sziklakertprojektnek. Nem adtam meg magam egészen. Egy darabig megakadályoztam, hogy folytassa hódító útját lent és oldalt a pázsiton is. De ma már csak fent, a ház felőli oldalon védekezem ellene. Nyaranta többször levágom az átfolyását, hogy ne vegye el tőlem a teraszt. Így jártam egykori védenccimmel. Időt, fáradságot nem sajnálva évekig neveltem, védtem őket, de miután ellenségeimmé váltak, már legalább egy évtizede, csak küzdök ellenük.

(*Irigység*) Arany Zsuzsanna *Kosztolányi élete* című vaskos könyvét olvasom. Tengernyi adat, tény, utalás. Egy Kosztolányi-kutatónak bizonyára valóságos aranybánya, de engem nem minden érdekel, és bizonyos részeken átugrom. Az első három fejezetből azonban, amely a származást és a gyermek- és ifjúkort

ismerteti, egy mondatot sem hagyok ki. Jómódú középosztálybeli származás, jószágos, verselő matematika–fizika szakos tanárapa, a művészeteknek hódoló, rokon Brenner-ház, Csáth Géza mint unokatestvér, siker már az önképzőkörben, publikálás kamaszfejjel, Szabadka virágkorában, Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Oláh Gábor, Laczkó Géza barátsága Budapesten. Micsoda kedvező családi, társadalmi háttér és pályatársi környezet! Ennél szerencsésebb eredetet és indulást kívánni sem lehet. Hát, így könnyű volt, állapítom meg irigykedve, noha tudom, hogy az írónak, még ha burokban született is, soha nem könnyű.

(*Csináltatott öltöny*) Ruhaszobámban öltönyök sora porosodik. Nem hordom őket. Kihíztam, kivastagodtam belőlük. El kellene ajándékozni, de kinek kell divatjamúlt, használt öltöny, amely ráadásul még gyári konfekció is. Kidobni meg nincs szívem. Inkább értelmetlenül tárolom. Jobbféle felöltöm egyszer volt életemben. Csak egyszer csináltattam, enyhén csíkmintás, jó minőségű, galamszürke gyapjuszövetből, a 60-as évek végén. Fogalmam sincs, miből tellett rá. Állásom nem volt, nyelvéraadásból éltem. R. S., fordítói ösztöndíjjal Magyarországon időző és tőlem is fordító, svájci író beszélt rá, aki nagy piperkóc volt. Vonakodva hallgattam rá, érezvén, hogy ez helyzetemben nem helyénvaló. A drága Budapest-belvárosi szabóhoz is ő vitt el, aki pontosan úgy vett fel méretet, és utána a próbákat is úgy celebrálta, mint Kosztolányi *Tailor for gentlemen* című remekének mestere, azzal a különbséggel, hogy nem kontár volt, és az eredmény jól álló, kifogástalan öltöny lett, amelyet illő alkalmakkor felvettem, noha különben utálom az öltönyt mint olyat. Nem tudom, hova lett, mi történt vele. Utoljára második esküvőmon fedte testemet, mikor 31 éves voltam és 25 kilóval kevesebb. Fénykép is van róla, amelyen hunyorogva állok a II. kerületi házasságkötő terem ajtaja előtt. Eredetileg volt rajta még egy személy, közvetlenül mellettem, a feleségem, de a válás után csalódottságomban ollóval levágtam. Szerencsére nem karolt belém, így a keze nem maradt nálam.

(*Temetés*) A családtagok, rokonok, barátok, ismerősök nem azt gyászolják, akit elvesztettek, szerettek, vagy csak elviseltek, hanem egy másik személyt, egy halottat, aki nem azonos azzal, aki élt, egy idegent, akiről mit sem tudnak, akihez semmi közük. Érte hullatnak könnyet, őt búcsúztatja a pap, a szónok. Ez képtelenség. Ez nem az ő dolguk, erre ott van a többi halott, akik mint közējük valót, már várják a földben, az urnafülkékben, és nem búcsúztatják, hanem az élők tudatlanságát megmosolyogva üdvözlik, és méltó módon fogadják.

(*Anza Borrego*) Kaliforniának sokféle tája, arca van. Van óceánpartja, alföldje, dombsága, középhegysége, óriáshegysége, sivataga. A Teremtőnek nagylelkűségi rohama lehetett, hogy mind iderakta, amiből a többi államban csak egyet-kettőt helyezett el. Mindegyiknek megvan a maga szépsége, de én legjobban a sivatagot szeretem, a Colorado-sivatagot délen, az Anza Borrego Desert State Parkban. Nem olyan hűn már, mint 1985-ben, mikor először jártam benne. Továbbra is lenyűgöznek hegyei, kanyonjai, alakzatai, színei, illatai, de nem tudom többé úgy átadni neki magamat, mint régen. Már csak rövid túrákra vállalkozom benne,

nem kapaszkodom szikláira, előnyben részesítem a komfortos (értsd: ahol van ivóvíz) táborhelyeket, mióta nehéz felállnom, nem alszom már a földjén, nem hajlom le mélyen, nehogy felegyenesedve megszédüljek, nem viselek többé pólót, mert a bőrömben beállt változás következtében felég a karom. Megöregedtem, hanyatlom. Ennek ellenére hiányzik, ha nem vagyok ott. Nehéz megválnom tőle, ha távozom belőle. Ráadásul, legalább tíz éve már búcsúzásakor óhatatlanul mindig arra gondolok, lehet, hogy utoljára látom. És ezen a vonzalmon az sem változtat, hogy ő sem a régi már. Feltehetően a globális klímaváltozás következtében maga is megváltozott. Legutóbb például azzal lepett meg, hogy április hónapban, amely neki már nyár, telet produkált. Felcserélte a száraz évszakot az esőssel, vizet hullatott az égből, és zöldbe, virágba borította minden növényét, holott azoknak addigra a tetszhalál állapotába kellett volna jutniuk. Éjszakára lehűtötte a levegőt, nappal pedig viharos szelet küldött rám, és minduntalan eloltotta gázfőzőm lángját. Olyan ez, mint az igazi, nagy szerelem. Megcsalhat, elhagyhat bennünket tárgya, megcsúnyulhat, elöregedhet, sőt, meghalhat, de tovább él szívünkben.

(Lista) Legutóbbi elutazásom előtt készítettem M.-nek egy teendőlistát arra az esetre, ha útközben vagy Kaliforniában meghalnék. Napokig halogattam, féltem tőle, mint egy temetéstől. Végül nem bizonyult olyan nehéznek, de megkönnyebültem, mikor túl voltam rajta.

(Egy feltételes lelkiállapot megértése) Már tudom, mit éreztek volna annak idején az erre honos avarok, gótok, longobárdok, ha később feltámadnak, és látják, hogy eltűntek a hegyekről, völgyekből az erdők, a pompás őstölgyesek, amelyekben életükben vadásztak, gyűjtögettek, a talaj pedig feltörve, és hatalmas fák, szép tisztások helyén az őket követő népek, így a magyarok is szokatlan dolgot, földművelést űznek. Dühöt, döbbenetet, kétségebeesést. Vagyis azt, ami szülem nemzedékének még élő tagjait kerítette hatalmába, mikor a szajlai határban megszűnt a mezőgazdálkodás, és parlaggá változtak a földek, amelyeken egykor látástól vakulásig dolgoztak, de amelyeket szerettek, mert eltartották őket, és olykor örömet is okoztak nekik.

(Vágyott és rettegett) Márai évtizedeken át írta az emigrációban naplóját, és nem remélhette, hogy életében megjelenik Magyarországon. Innen csak egy lépés a teljes, megfelelni akarás-mentes, vágyott és rettegett írói állapot: úgy írni, hogy soha nem jelenünk meg, és soha senki nem olvas bennünket.

(Vigasz) Az ember a topográfiaát nem tudja nagy léptékben megváltoztatni. A szajlai határban megszűnt a földművelés, elnéptelenedtek a dűlők, megváltozott a növénytakaró, de a hegyek szerencsére megmaradtak, és némi kopástól eltekintve meglesznek a következő, akár csak évmilliók múlva bekövetkező geológiai kataklizmaig, amely majd lelapítja vagy tovább emeli őket.

(Sóhaj) Az öregség állítólag meghozza a nyugalmat, a bölcsességet, a derű állapotát, amelyben az ember mindent elfogad, mindent tud, és semmi nem lep meg, mert minden volt már, és tanult belőle. De jó volna, ha így lenne, és ez nem csupán az éhes disznó álma a vágyott makkról.

Áfra János

Remény

Élelemért merészkedik közel,
heteken át próbálják vissza-
kergetni, de már nincs hová,
úgyhogy lerángatják róla
gyermekét. Végül félholtan
találnak rá a falu szélén,
szemei helyén vér csordogál,
testében hetvennégy sörét.
Az elrabolt csecsemő is előkerül,
nem sikerült túladni rajta,
ám a tízórás mentésbe belehal.
Anyjához sebész érkezik,
a műtét után reménynek csúfolják.
Mikor teheti, sarokba húzódik
a menhelyen, hogy hallgassa
a fal túloldalán cseperedő
kismajmok szelíd sípolását,
kifakadt szeme alatt sós ér.
Az üvegtiszta kárhozat.

A partvonal átrendeződése

Hónapos felhőszakadás
és hegyekből lezúdult
árvíz után a lassú száradás.

Felhígult lápok és megtelt
vízgyűjtők felett omló
betonfalak törmeléke.

A megsüllyedt város
tűzforró aszfaltján
égre emelt arcok
hulláma csattan.

Milliók hitetlen
várakozásban.

László Liza

Befűzni

És idővel felgyűródik, majd kilyukad a családnak tartogatott rongymosoly. Penészedő, szétázott ruhák váltják fel az egykor tiszta, vasalt arcomat. Még anyám tanította, hogyan kell jól fércelni a kényes anyagot.

És idővel húgom gyűszűnyi szája sem védi ujjam a sebektől. Valahányszor átfordul a tű hegye, kiserken a vérem. Apám szigora mint tűfegyelem. Nekicsapódik a gyűszű kemény tetejének.

És idővel mindegyiküket vékony szállal hímzem újra. Így nem lesz túl erős a kötelek, arcuk gyenge szövődéke eltéphető bármikor. Szétszakíthatom, elvarrhatom egy mozdulattal őket, kidobhatom a varródobozt a gyerekszobából.

Régi ismerős

Kérlek vigyázz mit csinálsz, kettéhasadok, kettőbe török különben. Apám a térdéhez, mint jóbaráthoz, a kéréstlen óvás nyelvén beszél.

Aztán elfelejti ezt a nyelvet, és kalapáccsal veri szét a térdét, majd drótokkal kötteti össze azt. A legtöbb barátság ezúton születik: néhány illesztéket a sérülés helyére, ha jól becsavarnak.

Fémkapcsokkal a lábában jár ezután, és beszédében újra óvatos. Mintha egy rég nem látott barát ajtajában állna ilyenkor, hogyan szólítsa majd, mikor beengedi őt otthonába.

Apám a térdéhez, régi ismerőshöz, egy elmúlt időszak sérelmeit vágja. Mint két gyerekkori barát, mikor újra felismeri egymást: betörhetetlen hallgatás, néhány kéréstlen, sánta félmosoly.

Juhász István

Záróakkord

I.

Ez rettenetes! – sikoltott Klára a nappali ajtajában, amikor a helyszínelésre kirendelt rendőr és a nyomrögzítő megérkezett. Kézfogás nélkül bemutatkoztak – Pataki zászlós és Sebők bűnügyi technikus –, előreengedték őket a lakásba. Hosszasan váraoztak rájuk toporogva, suttogva, egymást nyugtatva a folyosón a betört üveglakú, kétszárnyú ajtó előtt a feltételezett bűntényben érintett ingatlan őrizetére odaállított, szenvtelen, szófukar egyenruhás társaságában. Őt reggel fél hétkor küldték ide. Annyit hajlandó volt nekik elmondani, hogy valamikor hat óra után az idős szomszéd néni jelentette a körzeti kapitányságon, hogy a lakók távollétében ismeretlenek jártak az első emelet négyben, Betky Milánéknál. Ugyanekkor késedelem nélkül értesítette a károsultakat. Szokás szerint meghagyták nála elérhetőségüket, ha elutaztak. Most éppen Kára szüleinek székesfehérvári telefonszámát. Náluk vendégeskedtek a meghosszabbított hétvégén, szombat reggeltől, és csak kedden estére tervezték a hazatérést. Álmukból riasztotta fel őket a hír. Klára egész úton sírógörccsel küszködött, Milán a zsúfolt vonaton sem tudta megnyugtadni. Zaklatottan léptek ki a szemerkélő október végi esőben nehezen szerzett taxiból a háromemeletes, egykor szebb napokat és jobb lakókat látott belvárosi bérpalota kapujában. Nem sejtették, mi vár odafönt rájuk, mi történt az éjszaka otthonukban.

A tágas, polgári ízléssel, neobarokk szalongarnitúrával berendezett nappali valóságos kis csatatér képét mutatta egy viszonylag gyors, nem romboló szándékú, inkább félelmet keltő ostrom után. Megrendítő látvány tárult eléjük: a feldúlt szoba közepén halomba szórva mindenféle tárgyak rendezetlen sokasága. Kisebb bútorok, a választékos berendezési tárgyak némelyike helyükről elmozdítva, de megrongálva, összetörve egyik sem. Az különös volt, hogy Klára csellója hátával keresztbe fordítva feküdt a tokján, s vonója, mint valami felkiáltójel, függőlegesre támasztva meredezett.

A zászlós kötelességszerűen figyelmeztette őket: az általuk kijelölt, jobb híján „hatóságilag is elfogadott” tanúk megérkezéséig ne nyúljanak semmihez. Következhetett az adatfelvétel, amihez a zászlós bekapcsolta a magnetofonját. A tulajdonosok: Betky Milán negyvenkét éves közgazdász, egy budapesti OTP-fiók hitelezési csoportfőnöke. Felesége, Éliás Klára csellóművész, harminckilenc éves, a Rádiózenekar szólamvezetője. Gyermektelenek és büntetlen előéletűek,

haragosokról nincsen tudomásuk, a tett elkövetésével kapcsolatban senkire nem gyanakszanak. Kérdezett még születési helyükről, iskolai végzettségükről és több effélééről a szokásos protokoll szerint. Ingtatlanuk az ÁB-nál évek óta biztosított. Sebők, a köpcös, bőrzakós technikus már egy ideje szorgosan kereste az ujjlenyomatokat, s barátságosan közölte a fotelben kuporgó, szepegő háziasszonnyal, hogy a művelethez használt festékanyag nedves ruhával mindenről könnyen eltávolítható.

Pataki zászlós körbejárta a helyiségeket, mindent lefényképezett, és első benyomásai alapján a vigasztalás enyhe árnyalatával hangjában megjegyezte, a nagy riadalom ellenére nincsen komoly veszteségük, már ami a károkozást, pusztítást illeti, az eltulajdonított értékeket pedig majd a tanúk jelenlétében listázzák. Kiválasztásuk egy kis vita árán sikerült. Abban megegyeztek, hogy egyikük Hoffmann Dezsőné legyen, a decens szomszédasszony, hajdan jómódú textilkereskedő özvegye, aki, miután gyönyörű Váci utcai üzletüket államosították és ötszobás budai lakásukat elvették, férjével együtt nem csekély anyagi áldozat árán ide költöztettek az első emelet háromba, egy leválasztott garzonba. Hites ura, az önérzetes és idegérzékeny zsidó üzletember nem tudta sokáig elviselni a kisemmiztetés jogtalan gyalázatát, szívelégtelenségben hamarosan meghalt. Második jelöltként Ágnes szerette volna az elvált tanárnőt a magasföldszintről. Őt nem találta otthon, így kénytelen volt beletörödni a lépcsőházban éppen hazatérő, leszálalékolt buszsofőr, Zanik József elvtárs kényszerű közreműködésébe. Róla mindenki tudta, hogy hithű munkásór megalakulásuk óta, és tevékenységében az sem zavarta, hogy egy baleset során évekkal ezelőtt súlyosan megsérült a bal lába.

Hoffmanné, a jól ápolt, régi divatú ruhákban járó hölgy, a kedves Gréta néni a hajnali jó cselekedet büszke tudatában érkezett. Ha ő a kora reggeli friss zsömle felhozatalakor nem veszi észre Betkyék félig nyitott ajtaját a szilánkokra zúzott üveglablakkal, s nem intézkedik rögvest, annak beláthatatlan következményei lehettek volna.

Zanik a napindító féldecik áldásos hatására „ördögadta luciferkóját, ezt bitangul megcsinálták!” kurjantással fogadta a látottakat, majd összecsapott bokával üdvözölte a „főtörzs elvtársat”, aki ezt szerényen visszautasította, mondván: „elég, ha zászlós úrnak szólít”.

Rögzítve az újonnan érkezők személyi adatait, a szemle elején indigóval tiszta papírt fűzött a kopott „szolgálati” írógépbe, és arra biztatta a házaspárt, hogy a készülő hivatalos jegyzőkönyv lepecsételt példányával mielőbb keressék föl az illetékes biztosítót, hogy elindíthassák a károk kifizetését, kivéve az esetleges készpénzvesztéséget, mert arra ez nem vonatkozik.

– Mostantól mindent megnézhetnek, esetleg visszarakhatnak a helyükre, vagy kirámolhatják a fiókokat. Önök tudják, miféle holmikát lophattak el. Általában ékszerre, szörmebundákra, értékes dísz tárgyakra, könyvritkaságokra utaznak.

Mivel Sebők technikus felderítő munkája eredménytelennek bizonyult, mondván, „a jövevények bizonyára mütöskesztyűben dolgoztak”, a zászlós sürgős családi ügyek intézésére kivételesen elengedte. Mialatt kikísérte, az ajtóban egy fura grimasszal fülébe súgta:

– Megnézted ezt a művészi építményt? Valóságos szemétdomb aljas szándékkal két ember életéből összehordva. Sokéves pályámon ilyet még nem láttam. Ezek értették a dolgukat. – S vállon veregetve útjára indította bajtársát. Mintha csak belelendült volna, és folytatni akarná a személyes megjegyzések sorát, félrehívta, és a többieknek hátat fordítva figyelmeztette Milánt: – Ez ugyan teljesen szabályellenes, Betky úr, amit mondani fogok, de mi is lenne, ha mindig és mindenkinél mereven ragaszkodnánk a rideg szabályokhoz... néha érdemes megszegni valamelyiküket. Kérem tehát, ez most maradjon köztünk, de a maguk társadalmi helyzetére tekintettel kivételt teszek. A lényegre térve: ne csak azzal törődjenek, mi hiányzik a lakásból, mi mindent tulajdonítottak el önöktől, hanem arra is kitartóan figyeljenek a kutatás során, nem hagytak-e itt valamit.

– Ezt hogy érti, zászlós úr?

– Nem lehet sokféleképpen. Példának okáért ágyak alján, szekrények fiókjában, könyvek mögött a polcon... akárhová el lehet dugni kis rosszindulattal egy kézbe való tárgyat.

– Fegyverre gondol?

– Ezt én nem mondtam... nem is utaltam rá. Idegen holmi, ami sosem volt az önöké.

– Köszönöm – sóhajtotta elsápadva a másik, és tétova léptekkel átbetorkált a szomszéd szobába a többiekhez, hogy gyorsabban túljussanak a megaláztató procedúrán.

II.

A hiánylista összeállítása a veszteség okozta felháborodás meg a váratlan ráta-lálás örömeinek nehezen titkolható hangulatváltásai között zajlott. Ami szembe-szökő volt: hiányzott a komódról a 19. századi, még működő, sárgaréz szerkeze-tű, üvegablakos úti óra és a fölötte függő Czimra Gyula-csendélet, amivel ötödik házassági évfordulójukra lepték meg egymást. Klárának fájdalmas veszteséget jelentett Kodály Zoltán 1915-ben komponált „Szólószonáta gordonkára” című zenedarabjának első, 1921-es bécsi kiadású kottája, Milán pedig szívből sajnálta azt az ereklyének számító arany pecsétgyűrűt családja címerével, amit nagyapjától örökölt. Emellett őrizte az öregúr ezüst cigarettatárcáját az öngyújtóval, s noha nem dohányzott, ez mérget nem csillapította. Klára száraz szemmel, döbbenet vette tudomásul, hogy soha többé nem teheti nyakába az édesanyjától elsóáldo-zásra kapott aranyláncot, a rajta lévő aranykeretes porcelán Szűz Mária-medállal.

Milán rövid keresgélés után sorra bediktálta eltűnt, szám szerint időrendben és tartalmában gondosan katalogizált videokazettáit. Ezek a közelmúlt megha-tározó történelmi eseményeit örökítették meg: a tüntetést a vízlépcső felépítése ellen, a március 15-i megmozdulást a Szabadság téren a televízió jelképes vissza-foglalásáról, az 56-os, kivégzett mártírok újratemetéséről június 16-án a Hősök terén. Természetesen a Toshiba videónak, a hozzá tartozó távirányítóval, is „lába kelt” – ezt a sajtóságos kifejezést használta. A mindenre éberen figyelő munkásőr nem hagyta szó nélkül. Gúnyos, már kissé megvető hangon fordul hozzá:

– És maga ezt a sok rendszerellenes felforgatást itthon nézegeti?

- Én nem itthon nézegetem! Én ezeken mind jelen voltam!
- Én a helyében szégyellném magam.
- A maga helyében én is, ha olyan szürke egyenruhát hordanék.
- Én erre büszke vagyok! – és megsimogatta munkásőrkabáját.

A szépen fejlődő ideológiai afférnak Pataki vetett véget:

- Kérem, most szíveskedjenek mellőzni a politikai nézeteltéréseik megvitatását!

A felbukkanó Gréta néni nem óhajtott lemaradni az érdeklődésben. Egy dörzsölt hírlapi tudósító elszántságával termelt Zanik mellé. Azt kezdte firtatni, megtalálhatják-e valaha is azokat, akik itt jártak az éjjel. A kérdezett főlegyenesegett az írógép mellől, válaszáat a kárvallottnak címezte:

- Holnap reggel ne késlekedjék befáradni a kerületi kapitányságra. Ott már várni fogják. Megteheti a feljelentést betöréses lopás megalapozott gyanújával, ismeretlen tettes ellen. Ám tekintettel arra, hogy pillanatnyilag több tucat hasonló ügyünk van, és az elkövetők nem hagytak értékelhető nyomot, az eljárás formális. A kötelező egy hónap után lezárjuk az aktát. Azt hiszem, így járnak legjobban. A biztosító előbb-utóbb köteles fizetni, a tolvajoktól viszont, ha netán elcsipnénk őket, évekig perelhetik a pénzt... Azt tanácsolom, próbálják mihamarabb kiheverni a súlyos, fájó megrázkódtatást. És szereltesenek riasztót a bejárathoz.

Lassacskán véget ért az egész megrázó tevékenység. Azt a kétcsatos, borjúbőr útításkát, amibe a jövevények pakolták a szajrét, még összeg szerint fölbecsülték: ára nagyjából négyezer forint. Klára a kétségbeesés új lendületével rohant ki a hálóból:

- Képzeld, Milán, a kéziratod lapjait legyezőszerűen szétteregették a szófán, és középre illesztették, piramist alkotva, mindkettőnk diplomáját!

- Igazán örvendetes, hogy a készülő tanulmányt nem tépdesték miszlikre és hajították a szemétkébe. Ámbár meglehet, hogy pusztán témája miatt a kiadónál majd odakerül... – és a rendőrtiszt váratlan érdeklődésére rövid magyarázattal tartozott: – Lám, azt is előbányászták a fiók aljáról! Terjedelmes esszét írok egy híres, ám nálunk máig tiltott közgazdasági könyvről. „A kicsi szép.” A német származású, Angliában elhunyt zseniális közgazdász korszakos alapvetése ez, ami megjelenése után globalizációellenes mozgalmat indított világszerte. 1973-ban jelent meg, nagyon sokáig csak titokban forgathattuk, mert a tervgazdálkodók rettegettek tőle, akár ördög a tömjénfüsttől. Friedrich Schumacher emberléptékű gazdaságtant hirdetett, ahogy a címe is pontosan mutatja: „A kicsi szép.” Gigászi multcégek helyett kicsi termelőüzemek, vállalatok... No de miért is untatom – ...elnézést... Amint látom, hamarosan betelik az oldal. „Akárhogy is lesz, immár kész a leltár. Éltem. És ebbe más is belehalt már.” – Lemondóan legyintett, mintha valami ijesztő madarat akarna elhessenteni. A másik, mielőtt kitekerte volna a gépből a papírt, megfordult, mélyen arcába nézett.

- „Magamban bíztam eleitől fogva – ha semmije sincs, nem is kerül sokba az embernek” – S egy tétova, majdnem cinkos félmosoly kíséretében – Tudja, én tanárnak készültem, de a bölcsészkarra helyhiány miatt... hiszen ismerős az indok. Viszont a testületnél bőven volt hely, így kerültem ide. – Majd szétszedte a jegyzőkönyv példányait, odaszólitotta a tanúkat, tollat nyomott a kezükbe: – Itt tessék olvashatóan aláírni, a mai dátum fölött: Kelt 1989. október hó 23. napján.

Felállt, gyorsan összepakolt, indult kifelé. Félúton, óráját nézve, szinte a fogai között mormolta a háziaknak: – Tizenegy harmincötre befejeztük. Délre még kiérhetnek a Parlamenthez.

III.

Nem tudható, mióta gubbasztottak döbrent mozdulatlanságban, mint két üldözött veréb a menedékül talált kanapén a reggeli társaságtól való elkészülés percétől. A fájdalom időmértéke sokszor az örökkévalóság. Milán ocsúdott föl előbb a különös, kábultszerű állapotból, s a lassú öntudatra ébredés félszédületében óvatosan kihúzta bal kezét Klára görcsösen szorongató jobb keze alól. Felegyenesedett, és maga sem tudta, miért, odalépett, és belerúgott a kupacba. Az asszony összerezsent a furcsa zajra, s noha valójában nem aludt egy percet sem, szemeit dörzsölve szórta urának kérdéseit:

– Mi van, Milán? Most mit csinálsz? Mi történt itt?

A férfi kezdetben nyugodtan, halkán, mondhatnók pianóban, majd egyre indulatosabban, hangosabban, a fortissimóig jutva adta elő válaszul tirádáját, ami beillett egy panaszáriának.

– Az történt, szeretett hitvesem, hogy mielőtt Gréta néni elkészönt tőlünk, mutatott valamit, ami sajnos elkerülte a figyelmünket. Ugyanis a bejáratú ajtó ablakának üvegtörmelékei kint, a lábtörlőn heverték. Ebből egyenesen következik, hogy a tettesek távozóban, az akciójuk végén belülről, utólag verték ki a kémlelőt. Tehát az ajtón sétáltak be, erre alkalmas kiváló pajszeres segítségével, könnyen és csöndben. Nagyon valószínű, hogy jól képzett, hivatásos szakemberek jártak itt, nem holmi hitvány betörők, és házkutatást tartottak, nem romboltak és fosztogattak, mint afféle elvetemült tolvajok. Mi tagadás, erre csupán közvetett bizonyítékokat sorolhatok. Nagy kegyesen itt hagyták a látra szóló takarékbetétkönyvünket, a méregdrága éremgyűjteményemet, az ezüst, háromágú gyertyatartókat, a Medgyessy-kisplasztikát, vagyis mindazt, ami igazán érték. Ráadásul a rendőrök lekötelező jóindulata is arra utal, attól kezdve, hogy szétnéztek, pontosan tudták, kik is látogattak minket és honnan jöttek. Az egész sunyi gázság, a rendszer többi ócska gázságának része. Kísértetiesen hasonlatos az agyonlapozgatott, több hónapos késéssel ajtónk elé vetett külföldi kiadványokhoz, a visszhangos, lehallgatott telefonhoz, édesapád '56 miatt kirótt börtönéveihez és a testvérem Nyugatra távozása rám gyakorolt következményeihez. A felismerés vakító villámfényénél hirtelen minden megvilágosodott, amikor a zászlós arra intett, keressünk elrejtett fegyvert a lakásban. Ezt a régi, rohadt módszert a ti családotokban is alkalmazták. És a hatóság embere feltételezte, hogy a szolgálat emberei még mindig itt tartanak. És folytatni akarják, mintha ma délben nem radírozták volna ki az első szót dicső államformánkból. Egyébként erre a történelmi eseményre is kaptunk meghívót a feltehetően új bordában szótt rendőrtisztától. Mostantól a Köztársaság közzolgái fognak pucérra vetköztetve téged megmotosni Ferihegyen, fölszállás előtt, a zenekart is késleltetve. Eltelt harminchárom év, és az évfordulón végre szabadon ünnepelhetünk. Éljen a szabadság! – Befejezve közönsége elé lépett széttárt karokkal, enyhe meghajlással, mint a színpad művésze, aki tapsot vár.

Taps helyett Klára föltápászkodott helyéről, a kupachoz botorkált, fölvelt a tetejéről egy fényképet. Fátyolos szemmel merengett a kép fölött, amit immár együtt néztek.

– Az én kedves családom. Apa és anya ötvenhat nyarán, a kislányukkal. Emlék egy ritka, hétvégi kirándulásról a Mátrafüred fölötti Máriácskánál. Nézd apám törődött arcát, az értelmetlen robotra fogott tehetséges mesterember szomorúságával. Ötvenben elvették a műhelyét, csak patinás gyalupadját sikerült kimentenie az államosítók karmaiból. A műbútorasztalos sorsa, akit gyerekjátékok esztergálására alacsonyítottak a darabbér két műszakos rab-szolgátságában.

Klára szavai nyomán Milán előtt is képek lobbantak fel az emlék ódivatú magnéziumlángjánál. Láta a kisfiút, aki az utcai harcok elcsitultával kimerészkedett apjával, végigsétált a Nagykörúton, és elborzadt a lerombolt házaktól meg a kiégett lakásoktól. A képsortól megriadva átkarolta asszonyát, aki szelíden von-szolni kezdte őt a konyha felé.

– Széthasad a fejem... reszket a gyomrom. Gyere, próbáljunk enni valamit, mielőtt összeesek. A fejvesztett rohanásban nem is reggeliztünk. Mindjárt fél négy... hosszú még a nap vacsoráig.

– A hűtőben hagyunk pár palack burgundit. Ha ünnep – legyen ünnep! Ezt az évfordulót mi soha nem fogjuk elfelejteni!

IV.

Öreg este lett, mire koccintásnyi szünetekkel és a „csakazértis!” konokságával fölszámolták a szoba közepén éktelenkedő kupacot. Helyére került az elemes kistrádió, a vaskos fényképalbum, a nagy angol szótár, a kétkötetes Ibsen-összes, amelyből most esett ki Milán levélmásolata. Két éve állásért folyamodott egy kereskedelmi nagyvállalatnál, persze, hiába. S más egyebek az iskolai rolós tolltartótól a megőrzött zsebnaptárokig. Már csak a szőnyeget kellett fölseperni. Klára erőt akart gyűjteni a takarításhoz, felnyitotta a zsúrkocsin lévő, kézzel festett porcelán bonbonier tetejét és kivett belőle két rumos meggyet. Már kezében volt az édesség, amikor meglepetésében felkiáltott:

– Ide nézz, Milán! Rábukkantam a Janus-plakettre... a lehető legváratlanabb helyen! – Férjével együtt örvendeztek a kincs fölött. A kis arasznyi átmérőjű arany medál a négy év előtti, Római Zeneakadémia nemzetközi csellóversenye első helyezettjének jutalma volt, hátuljára a győztes nevét gravírozták. Az egyetlen külföldi megmérettetés, ahová a művész nő elmegetett, minden egyéb alkalommal csak a párttagokat javasolták. A kitüntetéssel járó olasz nyelvű diplomát le kellett adnia a Magyar Rádióban. Lelkendezve arcához szorította a hűvös, nehéz érmét, a boldogság halvány, röpke mosolyával.

– Isten hozott, kétarcú isten! Te ősrégi jelképe kezdetnek és végnek! Segíthetnél minket ebben a sorsfordító órában okosan a múltba és a jövőbe nézni egyszerre. Hidd el nekem, Milán, így kell tennünk, soha nem felejteni a múltat és soha nem kételkedni a jövőben. A férfi átölelte feleségét, az elhangzott tüzes szavak mély hatással voltak rá.

– Lám, mennyit változhat az ember egyetlen napon, reggeltől estig. Nem tagadom, egyszerre erőt ad és kétségbe ejt újszülött biztatásod. – Majd kezébe vette a borospoharat, s mielőtt koccintásra emelte volna, váratlan ötlettel bekapcsolta a rádiót. Teljes erővel Beethoven Egmont-nyitánya szól, kísérőzene egy szomorú játékhoz. Megilletődötten hallgatták. – Azokban a fényes napokban is ezt játszották... ez jelképezte egy nép hősiességét a zsarnokság ellen.

– Felséges zene... figyelj... szavak nélkül milyen elemi erővel hirdeti a szabadság eszméjét. A mi reményünket, hogy a jövő szörnyű terheit kidobhatjuk életünk léghajójából, hogy messzebbre és magasabbra jussunk. Ne legyen igaz, amit eddig gyalogló módon elhittünk, nagy általánosságban, hogy a svéd szőke, az olasz vidám, az angol hidegvérű és a magyar sikertelen. Mostantól nem veszítünk, drágám!

Milán két tenyerével megsimította Klára arcát, hangjában most bizonytalanság rezdült.

– Lesz időnk a győzelemre? Mit gondolsz, mennyi idő kell „le mosni a gyalázatot”? Az atommag hasadásának felezési idejét a tudósok pontosan kiszámították. Az is egyértelmű ma már, hogy a sejtek hétévenként teljesen kicserélődnek szervezetünkben. Valószínűleg minden rombolásnak van felezési ideje. Egy ilyennek, mint ami itt történt, mennyi lehet?

– Hallgasd a zenét. Megható és magával ragadó... végigkísérte eddigi életünket.

– Valamennyien egy gyalázatos diktatúra sugárfertőzöttjei vagyunk. Meddig várunk, Klára, amíg valami földereng szépséges ragyogással? Mennyi lehet a tisztulás felezési ideje?

Az asszony színültig töltötte a kristálypoharakat, az egyiket férje kezébe adta, lassan a szoba közepére indult, a felszámolt kupac helyén a szőnyegre kucorodott, úgy, hogy lábait felhúzta, és két karjával átfogta elől a térdeit.

– Figyelj jól... ez most a kísérőzene záróakkordja. Nekünk talán új korszak nyitánya. – Milán, kezében poharával Klára mögé ül a padlóra. Hátuk és fejük szorosan összeért. Akaratlan olyan formát öltöttek, akár valami élő Janus-szobor. Mozdulatlanságuk is szoborszerű volt a félsötétben.

– Ha abból indulunk ki, amit az imént mondtam, hogy az ember sejtszövetét hét esztendő alatt egyfajta újjáteremtődés ígéretével kicserélődnek, a társadalom, a nemzet testében is remélhetőleg megtörténhet valami hasonlóan nagyszerű folyamat.

– Erre hét esztendő ijesztően kevés.

– Tizennégy?

– Talán a lélek romeltakarítására elegendő?

– Huszonegy?

– A megalázottság és megnyomorítottság feledésére?

– Huszonnyolc.

– Az új alkotmány és törvénykönyvekhez.

– Harmincöt.

– Ha tágabb hazánk, Európa, ahová majd csatlakozhatunk, segít példával, pénzzel.

– Negyvenkettő.

- Félő, talán addig tart a múlt. Janus vigyázó szeme ekkortól élesebben látja a jövőt.
 - Negyvenkilenc.
 - Új, szeplőtlen nemzedék hittel és akarattal.
 - Ötvenhat.
 - Nemzeti egység, összefogás. Minden magyar minden magyarért a forradalom szellemében.
 - Igen. Múltunk és jövőnk. Ötvenhat.
- Egyszerre emelték ajkukhoz és itták ki a bíborszín portóit az Egmont kísérezene záróakkordjainál.

Bencsik Orsolya

Modelljeim a szabadban

Jön Kuku, veri az ajtót. Úgy csinállok, mintha nem lennék itthon. Nem kell csöndben maradnom, úgysem hall. A lényeg, hogy ne lásson fényt, mozgó árnyat. A szobában vagyok, fekszem a franciaágyon és olvasok, pedig Imrének azt mondtam, ma is írni fogok. Nem mintha Imre valóban olvasna engem, sőt lehet, hogy nem is olvas kortárs magyar prózát, csak képben van pár névvel. Anna barátnőm Pszichomókusnak hívja, Gábor haverom időnként Inkompetens Sarlatánnak, időnként Perverznek, én maradok az Imrénél. A terápián mindig megkérdezi, erről az íróról vagy amarról mi a véleményem. Szakmailag, természetesen. De legtöbbször rossz nevet mond, például Vámos Miklósét, akit én speciel egyáltalán nem olvasok, viszont az igaz, hogy Vámos Miklós lehetőséget teremt arra, hogy elmeséljem Imrének, Tolnai Ottóért például miért rajongok. Imre persze nem ismeri a vajdasági magyar irodalmat (leszámítva a szadista hajlamú Csáth Gézáét és a kokainista Kosztolányi Dezsőt), viszont szívesen meghallgat, nem értetlenkedik, nem vág közbe, amikor az *árvacsáth*-tal való találkozásomról beszélek, vagy Bori Imre egyik könyvének a borítóját (*Varázslók és mákvirágok*) festem le. Hajladozó, meztelen lánykoszorú. Őt egyforma, szőrtelen, rózsaszín test. Gömbölyűiek, mintha hiányozna belőlük a csont. A négy azonos, ritmikusan elmozduló vörös konty közül egy szőke, borzas hajkorona tűnik ki. De amikor anyámat, a nővéretem, a mamát és a dédmamát hozom fel témául, Imre nem figyel. A családomról már elég sok kispóza született, ha jobban belegondolok, szinte kizárólag csak róluk írtam, éppen ezért jobb lett volna már vagy húsz évvel ezelőtt szembesülnöm azzal, hogy anyámék ilyen unalmasak. Unalmasak, de nem álmosítóak. Olyan unalmasak, mint András, a komoly párkapcsolatom, akiről viszont mind ez idáig, talán szerencsémre, nem írtam. A kispolgárok. Természetesen a minirózsákat fotózó, nyugdíjas apámmal az élen, aki a már meghalt tatámról, serényen ontja magából a jobbnál jobb szépprózasorokat.

Imrére a disszertációíráskom közben, 2018. július 14-én, a neten találtam rá, és hát lássuk be, szegénynek fogalma se volt arról, hogy mibe csöppen. Ahogy nekem meg arról nem volt, hogy kit válasszak. Miközben az Európa Kiadó *Küldj egy jelet* slágerét dúdoltam magamban, a Google őt dobta ki első találatként. Egy kissé megfáradt ötvenest, egy szociális szorongót, aki sokat ingázik (Gábor haverom szerint haknizik) Budapest és a vidék között. A flegma pszichomókust, az inkompetens sarlatánt, a cvikkeres perverzt, aki ismeri Vámos Miklós, de nem ismeri Tolnai Ottó nevét, és aki azt mondja, írjam le az álmaimat. Rippl-Rónai

kukoricás festésmódjával, a technika leplezetlen voltával, a dekoratív külsőségre koncentráva, ami ugyanakkor lehúti az élet melegét. Én meg azt válaszolom neki, hogy rá kell döbennem, szeretem, ha megmondják, miről írok. De most nincs miről, mert semmit se álmodtam, sőt alig aludtam, egész éjjel András horkolását hallgattam. Úgyhogy ébredés óta a bevetetlen franciaágyban fekszem, csak pisilni és enni kelek fel. A kiálló rugók nyomják a meztelen fenekemet, a keményfedeles, vaskos könyv sarkai szúrják a meztelen mellkasomat. Kuku dübörög, nem tágít, tudom, hogy a burjánzó, rózsaszín verbénák mellett állva lesi, várja feltűnni a sziluettemet. Csak nehogy napszúrást kapjon! Ilyenkor, háromkor épp odatűz a nap, a délelőtt még éltető sugarak most már nagy erővel sütik, égetik a bejáratomat és az ott szobrozó, egyre feszültebb Kuku kopasz, öregecske fejét. Pirosodó kobakját, ami többre nem, csak arra való, hogy egy fiatal kéz barackot nyomjon rá.

Nem akarok felöltözni, nem akarok Kukuval beszélni, mert soha nem értem, mit mond. Mindig jön és idegesít. Elkap a kapuban, a lépcsőházban, a gangon, elkap, és már nyomulna is be a lakásomba. A huszencöt négyzetméternyi személységbe: ahol előszoba sincs, hanem rögtön a konyhába, a mosogatótálcába és a vízcsapba futsz bele. Ha beengedném, Kuku a forró fejét rögtön a csap alá nyomhatná, persze ha odaférne a sok mosatlantól. Talán Imrének mégiscsak írhatnék ma egy tüzes színű, brutális formaszervezetű álmot! Kuku piros, gömbölyű feje a piszkos edények, tányérok között, folyik rá a víz. Én oldalt, meztelenül, borzas szőke hajjal. A nyitott bejárati ajtón a konyhába dől be a délutáni sárga fény. Imre amúgy ismeri Kukut, sokat meséltem neki róla. Például arról, hogy mi az úristent akarhat tőlem. Vajon szemrevételezni akarja, hogyan élek? Le akar szidni? Valami bizalmas információt akar közölni velem? Prózát, verset, kis magyar realista drámát ír? Vagy tetszem neki? Imre azt is tudja, hogy Kuku látja, egész nap egyedül vagyok. Azt viszont már nem, ahogy meztelenül az ágyban olvasok. Imre érdeklődése kiterjed Kukunéra, mert van Kukuné, egy mindenki számára roppant szimpatikus, drága asszony, akivel a többi szomszéd szerint Kuku harminc éve nagy boldogságban él együtt. Szerintem Imre, a megfáradt ötvenes a kissé kényelmetlen tonettszékében ülve azt gondolja, ez egy ménage á trois. Pedig az az igazság, hogy engem már attól elfog a rosszullét, ha csak meghallom, Kuku kint nyüszít az udvaron. Olyankor sunyítás van, és egész nap bent maradok a dohszagú, penészes falak között, csak nehogy összefussak vele. Ha a gangon bámészkodik, háttal a lakásoknak, alamuszi módon elsurranok mögötte. A legtöbb esetben ilyenkor észre sem vesz. Nemcsak Imre, András is tudja, hogy megütközést vált ki belőlem, ahogy nyöszörög. Ahogy erőlködik. Kuku, a béna, megkötözött, de szerelmes állat. Az ideális álm-gobelinterv. Egy erőteljes duzzadó, követelőző férfipaca, aki megzavarja az évek óta tartó, egész napos sziesztaimat. A viszolygást keltő, süketnéma projektum, aki hozzám beszél, de egy üzenete sem ér el. Kuku, akitől hánynom kell, és mégis a terápiák kitértett beszéd tárgya. Vámos és Tolnai, a kokainista Kosztolányi, a szadista hajlamú Csáth vagy a dekadens, a perverz és az epigon Rippl-Rónai mellett, burjánzó rózsaszín verbénák társaságában meg egy mosogatócsap alatt ábrázolva, vastag kontúrok közé helyezett kisebb-nagyobb színkockákba írva. Kuku talán maga is

tudja önmagáról, nem egy dekoratív külsőség. Hogy egy brutális formaszerkezet. Kezemben lapos ecsettel (hol egy kényelmetlen tonettszéken, hol a bevetetlen franciaágyon, örökké meztelenül) a bennem dolgozni vágyó életerőt lehűtő álmokról egy Perverz, Inkompetens Sarlatán parancsára próbálom kipiszkálni magamból a pontosabbnál pontosabb mondatokat, miközben az álmok tulajdonosaként tudom, nincs olyan, hogy pontos. Olyan meg pláne nincs, hogy túppontos. Csak pettyek vannak, kezelések és tiszta színekkel való festés. Meg Kuku, Kuku, Kuku. Aki jön, nyomul, veri az ajtót, és véget vet a sziesztának.

(A szövegben idézetek szerepelnek Hárs Éva Rippl-Rónai: Park aktokkal című képelemzéséből.)

Seres Lili Hanna

Kutyafül

Ne lépj bele a szilánkokba! – Mi a francért lépnék? – Hát nem szándékosan.

Csodálkozik, hogy remeg a keze, nem egyszerű felsöpörni. Kata segítene, de nem akarja. Visszamegy az ezeréves asztalhoz, ami helyett újat kéne venni, nagy nehezen leül. Kata is, rá se néz, az ablakon kezd kibambulni. Az ablakot is ki kéne cseréltetni. Szeretne hozzáérni Kata kezéhez, de inkább nem teszi.

Feljebb raknád a fűtést? – Persze. – Kösz.

Újra feláll, nem sóhajt, mint máskor, amikor Kata később kér valamit, mint kéne. A konvektor kattog párat, a fűtést kicseréltetné modernebbre, visszaül, hallgatnak. Nem akartam ilyen drasztikusan reagálni, mondja hirtelen Kata, és nem tudja visszafogni a mosolyát. Ő sem. Kata csak a helyzet filmszerűségén mosolyog, hogy meglepetésében kiejtette a kezéből a borospoharát, ő azon, hogy Kata mosolyog, és minden oké lesz. De Kata újra elkomorodik. Ő is. Hát, ha így érzel, akkor passzol a drasztikusság. Nem akarja ilyen kelletlenül mondani. Persze, hogy így érzek, néz rá Kata, ez egy kibaszott villámcsapás a derült égből! Kimeresztí a szemét, mert erre azért nem számított, de látja, hogy Katát ez a reakció még jobban felingerli.

Mit gondoltál, hogy mindent ott hagyok?

Á, nem is ez a baj. – Akkor mi? – Tudod, hogy mi.

Nem tudja. Oké, váratlan volt, lassan akarta felvezetni, de na, nem volt türelme. Rögtön át akarta adni a boldogságát, legszívesebben csak annyit mondott volna: Költözzünk ide! Legalább odatett néhány mondatot elé. Kihúzza a lábát a papucsból, lábujját a hideg csempéhez érinti, ezt is ki kéne cseréltetni. Ami nyaralóba jó, állandó otthonnak kevés. Főleg, hogy a gyerekek biztos mindig elfelejtenének papucsot venni.

Nem, nem tudom, mondd el. Kata előveszi a csúnya nézését. Ez általában elnémitja. Mondd már el, jön ki most belőle mégis, nem tudja, hogyan, utolsó lélegzetvételek. Istenem, hát az, kiáltja Kata, hogy te ezt már eldöntötted! Most némul

el. Nyel egy nagyot. Erről eszébe jut, hogy ihatna bort. És hogy Kata is ihatna. Kimegy a konyhába, amit fel kéne majd újítani, rendes étkezészetet venni bele meg minden, és hoz egy poharat Katának. Már csak kettő maradt. Kérdés nélkül tölt, ezt már eldöntötte, mondja valaki belül, jólesik neki, váratlanul magabiztos. Magának is tölt, és kortyol egy nagyot. Kata is. Halványan az jut eszébe, ha például ez a döntés is jó, akkor. Nem ül vissza. Odamegy az ablakhoz, igen, egy komoly festés is kellene, és elkezdi ő is nézni a szomszéd kuttyáját. Nagy testű, dús szőrű, szép. És valamit nagyon bármul. Mi lehet az ebben a zsákutcában, ami most még üresebb, mint nyáron? Az egyik füle hiányzik. Amikor elfordítja a fejét, és ő meglátja a fül helyét, eszébe jut a tegnapi estéjük. A kitalálás játék a szomszédokról, a kutya füléről. Aztán a spontán szex. Meg a reggeli. Dühös lesz. Miért gondolta, hogy ennyi elég a hosszú távú boldogsághoz?

Kata felsóhajt. Most hátra kéne fordulni. De nem. Ő így döntött. Egyedül. Hátrafordul. Kata félrehajtott fejjel ül, már nem a kuttyát nézi, hanem a terítőt. Olívamintás viaszos vászon. Sajnos együtt vették. Arról, hogy Kata a terítőt nézi, neki az a nap jut eszébe, a keszthelyi bevásárlás, a spontán éttermezés, az esti balatonozás, az éjszakai vetkőzés póker. És az, hogy mennyire menő lenne, ha elmondhatná, hogy a felesége profi pókerjátékos. Lehetne a nászútjuk Las Vegasban. Néha játszhatnának és nyerhetnének online, és nagyon néha élőben is. Melyik plázában is van élő póker? És mennyibe fájhat a regisztráció? Azért rászokni nem kéne. Bár, amilyen ügyes Kata. Nyerő páros. Sajnos az. Mire gondolsz, kérdezi Kata. Visszaül mellé. Nem tudom, hogy elmondjam-e. Kata vállat von. Elmondom, de előbb mondd el te. Kata újra vállat von.

Arra, hogy mennyire szeretlek, milyen szépen bambultál most is, mennyire idilli lehetne ez, de sajnos teljesen félreismertelek. Na és te? – Én arra, hogy milyen nyerő páros vagyunk, hogy mennyire baromi jól pókerezel és hogy vajon Budapesten hol és mennyiért lehet élőben pókerezni.

Kata gúnyosan elmosolyodik. Szóval Budapest, kérdezi édeskés hangon, ő meg megijed. Igen, de nem azért. Hát persze, komorodik el Kata újra, de valld már be, hogy jelenleg nem tudsz másban gondolkodni, csak Budapestben. – Nem valloam be. – Oké, akkor hagyjuk. De azért én tudom, hogy ez csak egy fellángolás.

Nyög egyet, és egész testével Kata felé fordul, jézusom, de gyerekes vagy, nem is értem, miért lepődtem meg a reakción. Ez bukik ki belőle, Kata ránéz, megint azzal a gyilkos, megrökönyödött pillantással, nem felel. Kiissza a maradék rengeteg borát, feláll, magára borítja a kabátját és felszedi az asztalról a cigijét. Kinyitja az ajtót, amit persze ki kéne majd cseréltetni, de egy hideg szellőkés megállítja. Egy picit tovább áll a küszöb előtt, aztán kimegy. Az ajtó mellett megcsillan egy szilánk.

Győri László

Oszlop és háló

*Kikorhadt a vén akácoszlop,
oldalára dőlt a drótháló ölében.
Aki ideásta – tudjuk a folytatást.
A többi is ebből az utcasorból.
A temetőbe dőltek, a föld jó szoros.
A drótfonat, mint asszonyi jószág,
az tartja még le-leroskadóban.
Miért nem rózsasor, miért nem illatteli rózsák?
Most egy, aztán a többi.*

*Csak ne látnám!
Mindig a látható világ győtri a szemem.
Kézért könnyörög az oszlop.
Megadjam neki? Mit nem adnék,
ha túllátnék rajtuk, hogyha észrevétlen,
ha láthatatlan lenne valamennyi!
Ha csak koponyám sűrűjébe látnék!*

*Kézért könnyörög az oszlop?
Másért könnyörgök lankadatlan.
Még elérhetem a benső világot?
Hol vannak a láthatatlan hálók,
amelyek mindent szilárdan tartanak
erős, kemény, hűséges anyagukkal?
Oszlop és háló: egybeszögezve a kettő.
Ne kerítsetek körbe, látható halandók,
miért az oszlop, minek a szögesdrót!*

A vendég

*Benyit az ajtón. De köszönni? Nem.
Hiszen családtag, dehogy idegen!
Testvér? Ké? Mohos ós? Unoka?
Milyen rokon miféle rokona,
hogy egyszerre a metszett poharat*

*kiveszi, tölt, cseveg, leragad
örökre, itt van, hozzánk tartozik,
a miénkből kínál, s ha bort iszik,
böfög, kicsinyel, hátba ütöget,
bútort rendez, akár az üteget,
lőtáblát akaszt, amit gondolunk,
rokkantra örli, belerokkanunk,
belénk szorul a lélegzete is,
áporodott lesz az is, ami friss
volt, a levegő, dohos lesz az otthon
családi mélye, akár a halotton,
mert itt van már a legelső halott,
s jön a többi, mindenki jönni fog,
mindenki meghal, zavartan indul el
a túlotthonba, ha lesz még benne hely.*

Tomiból megy a levél

*Tomiból megy a levél,
Tomiból fut a levél,
az útja de hosszú!
Mire ahova szánom,
bánatom annyira bánom!
Az bölcs, aki lassú.*

*De Tomi nem kikötő,
de Tomi mélybe kötő,
Acheron a mélyén.
De Tomi mélybe lökő,
tengerbe, mélybe lökő
a sors meredélyén.*

*De Tomi messzire van?
Tominak tengere van?
Mi dolga levélnek?
De Tomi nincs eleve,
Tominak más a neve,
mért így nevezétek?*

*Tominak más a neve,
Bosszú a híre, neve,
Tomi neve: Bosszú.*

Számúzni akarátok,
bosszulni akarátok,
a meséje hosszú.
A kegyet nem kegyelem,
Rómában nincs kegyelem,
irgalmat nem ismer.
Az, aki Tomiban él,
örökre Tomiban él,
mint örök az Ister.

Nem is kell oda más,
jobb az elnyugovás
abban, ami érte.
Tomiban senki sem él,
Tomiban egyedül él,
Pontus remetéje.

Hitte, hogy ír levelet,
kezde a hírlevelet,
de tengerbe szórta.
Vigye mélybe a delfin,
vigye éjbe a delfin!
Nyoma sincs azóta.

Imadaddin Naszimi kaszídája

Məndə siğar iki cahan, mən bu cahanə siğmazam

Abdullajeva Szoetlana fordítása nyomán

*Bennem elfér két világ,
de ebbe a világba én nem férek bele.*

*Én vagyok a lényeg,
de nincs helyem sehol, a létbe nem férek bele.*

Minden, ami volt, van és lesz, bennem egyesül.

Ne kérdezz! Kövess! A válaszaidba nem férek bele.

*A világegyetem az én hírnököm,
az én kezdetem, az én életem.*

*Jelekből vagyok, de a jelekbe nem férek bele.
Vélekedésekkel, kételyekkel
senki sem jut el az igazsághoz.
Féligazságokba nem férek bele.*

*Mélyre áss, hogy megtudd, ki vagyok,
a lényegemet próbáld megérteni.*

*Én vagyok a lélek és a test,
de a lélekbe, a testbe én nem férek bele.*

Én vagyok a kagyló és én vagyok a gyöngy.

Én vagyok a híd, mely pokolba is, mennybe is vezet.

*Kincsházam násfái, gyöngyei nem férnek bele
a világ összes boltjaiba sem.*

*Az én kincseimet nem láthatja senki,
én vagyok az egész látható világ.*

*Én vagyok, akiből minden érték ered,
mégsem férek bele a tenger, a föld mélyeibe.*

*Itt vagyok lélek szerint a világban,
egybeesem az idővel, de az időbe nem férek bele.*

*Parány vagyok, a Nap vagyok,
a világ hat oldala, a négy jelenség.*

*Nézd meg fölfedett arcomat,
de nyílt tükrébe nem férek bele.*

*Egyszerre vagyok a lényeg, a látszat,
a fele méz, a fele rózsa.*

*Az ítélet vagyok maga és a bizonyíték,
de a némaságba nem férek bele.*

*Fa vagyok az emésztő tűzben,
kő, amely az égboltra repül.*

*Lángom lobogó, gyönyörű,
de ebbe a lángba én nem férek bele.*

A kaptár minden méze bennem,

*a Nap vagyok és a Hold.
Én lehelek lelket a lelketlenbe,
de a lelkes lélekbe nem férek bele.*

*Egyszerre vagyok öreg és fiatal,
én vagyok a nyíl meg a följazott íj.*

*Én vagyok a hatalom, az örök gazdagság,
de a századokba nem férek bele.*

Naszími vagyok, a hívő, az eretnek.

*Kisebb vagyok, mint az én dicsőségem,
de a dicsőségbe mégsem férek bele.*

Bogdán László

Ott túl, nem messze, már egy másik világ volt

*„Engem, mint egy folyót,
Nehéz idők utamból eltereltek,
Kicserélték az életemet. Másik
Mederben zúg, a régit elkerülve,
A magam partjait nem ismerem.”
(Anna Ahmatova: Az ötödik elégia)*

*Setét Viola, Kátó Sándor, Técsy Sándor,
Váraai Bejer László, Mózes Attila és Egyed Péter emlékére*

46. A tükörlidérc

dolce stil nuovo

*Ó, hogy elsuhant minden. Zuhogott évrre év.
Vegzáltak és besúgtak. Ködbe veszett a rév.
Süllyedt kísértethajónk erdélyi tengeren.
Elvesztek mind a társak, már mindenki idegen.
Holnapra tört arcunk is vodka tükrébe vész.
Lamentálunk. Kitartunk. Elmenni is nehéz.
És hová húzhatnánk el? Kibicsaklik az élc.
Friscóba? Firenzébe? Tükrünkől a lidérc
Fityiszt mutat röhögve, s mi várjuk a csodát:
Gróf Rettegít, Danit, Baászt, Sziszt, Elődöt, Zsigát.
Hómezőn vadlúd, vadnyúl. Vissza is jöhetnének.
Tátongó képkeretben salto mortale – végzet.
Idézetek, tanulság, szerelmek, könyv, gyerek...
Ha mit még hátra hagyunk. S ha lesz majd még kinek*

47. A démon válla fölött még visszaszól

Maszkok. A kétkedés labirintusai. Kati óhaja.
Meztelen arcom. Puszták. Sóhaj. A tenger moraja.
Évi nevetése. Csikkek. Vodkák. Rulett csend.
Dübörgés. Viola zöldje. Unikornis. Lent, mint fent.
Sziszegés. Felhőcápák. Vad hieroglifák.
Kísértetek. A démon válla fölött visszaszól. Élő libák.
Az a gágogás. Az a szívemnek forduló dárda.
szemükből. Varjak. Hámló falak. Apácázárda.
Olvasót pergetek. Előző életemben boldog-
talan apáca. Vigyázz, int a démon. A dolgok, ó, a dolgok.
Szállhatsz. Foroghatsz. Bármit tehetsz. Kiabálhatsz.
Térdelő lány a sarokban. Rácsok árnyéka arcán.
Imádkozik. Átkozódik. Szavak vermébe hullván
Mereng. Delirálsz. El is mehetsz, vagy várhatsz.

48. A démon elfordul

Mivel ittam is és lábon elhúztam,
végig azt is hittem, hogy megúsztam,
de azóta se ér véget az éjjel.
Hajnali kakas, amint kukorékol,
tudhatjuk már: elég volt a jóból.
Múlhatna már, múlhatna az éjjel.
De ha meg nem gyógyulok reggelre,
gondolkodhatok: meddig? Hova, merre?
Telíteni lehetne szenvedéllyel,
tovább baktatva, nem is nézve széjjel,
hogy múltjon el már, haljon meg az éjjel.
Hátam megett ott szobrozik a másik.
Ki tudhatná igazán, mire vágyik?
Unottan fordul el a démon. Asít.

49. Hazafelé

„Igen – lép közelebb Attila,
most ő van itt, de hova tűnt Viola? –,
én tényleg végig azt hittem,
hogy lábon fogom elhúzni!
Hogy megúszom.

Sok mindennel így vagyunk.
Te sem fogod megúszni, ne félj!
Mi ott lebegünk. Várunk!
Alakja foszforeszkálva tűnik a semmibe.
A lombkatedrálisokban erősödik a zúgás,
Fénycsíkok jelzik, közeledik a hajnal.
Megfordulok és elindulok kifelé a sötét erdőből.
Még nem jött el az idő, hogy átmenjek.
Még nem jött el,
De eljön-e valaha egyáltalán?
Visszanézek.
A fák mint őrkatonák szobroznak
a feltámadó fényben.
Aranykezűkkel intenek is, de nem nekem.
Igen, ott túl, nem messze,
már egy másik világ volt.
Ahol zajlott a másvilági parti.
Ahol számontartanak, várnak rám,
De elérhetek-e valaha oda?
A tisztáson váratlanul megjelenik Péter.
Mondtam, amikor utoljára
beszélhettünk telefonon,
hogy elmegyek ebből a világból, Lacuskám,
de még nem tudtam akkor, hogy hova.
Valahol hiba csúszott a számításba.
Valamit nem kalkuláltam be,
valamire nem gondoltam,
valamit nem gondoltam végig,
valamit figyelmen kívül hagytam,
s már nem lehet korrigálni.
Elmehettem volna hamarabb is,
néz rám jelentőségteljesen, érted!
Amikor a Kurszk bemutatóján
Moszkovában sétáltattunk, ismeretlen férfi követ,
oda is jön hozzánk,
menjünk vissza a hotelbe, figyelmeztet,
itt, most veszélyben vagyunk,
de nem részletezte, hogy mégis,
milyen veszélyben,
kik akarnának megtámadni és miért?
Forgatott az örvény, beindult az időlift.
Bukarest vagy Tusnádfürdő,
ahol, ma sem tudom miért,
leszálltam a vonatról. Éppen
Szentgyörgyről jöttem, nem is tudtam

mit akarok én itt, fáradt voltam,
 aludni szerettem volna, lazítani.
 Fény derengett a benzinkút melletti
 szálló ablakai mögött, bementem,
 a bárpult mögött álló nő
 kedvetlenül pillantott rám,
 kértem valami italt, gondolkodni kezdtem,
 s ekkor váratlanul testes milicista lépett mellém,
 „Ba... flacuale... ce cauti aici...
 Ia da buletinul, ba!”¹
 Átadtam közöltem szállást keresek,
 Itt szeretnék aludni.”
 „Vrei sa dormi aici, he...asa deodata...
 sunt frumosi muntii nostri...
 te-ai ratacit si chiar aici...asa deodata...
 na ia sa...”² Erre egy magas, tréningruhás
 férfi lépetta?” mellénk.
 „Lasa-l ba, nu vezi ca e artist.”³
 Erre a milicista, amekkora volt,
 akkorát lépett is le. Megkérdeztem
 újdonsült pártfogómat, kicsoda is ő,
 nevetett, asztalukhoz invitált.
 „Sint de la Echipa de Baschet
 F. C. Bihor, sau, ma rog,
 Armatura Zalau, cum vrei tu...”⁴
 Körülnéztem. A sportolók
 hangtalanul nevettek,
 kék szemük villogott,
 mellém libbent egy ugyancsak
 edzőruhás Delilah. „Simpaticule,
 te-ai ratacit –ce vorbesc, artistule,
 ce dragut baiat.”⁵ Akkor nem féltem,
 most sem, Moszkvában,
 hát mitől is félhettem volna?
 De megkértem vendéglátóimat,
 mégiscsak halasszuk el egy nappal
 a pétervári utazást, elfáradtam.
 Hosszú volt az út,
 Reggel hallottam a tévében,
 hogy bomba robbant azon vonaton.
 Buborékká válhattam volna én is,
 akár a hőseim, az orosz tengerészek
 Akkor pontosan jelzett a műszer.
 Nem, nem láttam előre a jövőt,
 de rossz előérzetem volt.

*Ha tudtam volna, hogy mi következik,
talán mégis felülök a vonatra,
de erről nem most,
ne mindig mindent idő előtt,
ne mindig mindent elsietve!
Voltak élményeink, a Murgó, emlékszel?*

Jegyzetek

- 1 *Hej, legény, mit keresel itt... Addsz a buletined, hej..." (román)*
- 2 *Itt akarsz aludni, hej... így hirtelen... szépek a mi hegyeink... eltévedtél, és éppen itt... így hirtelen..." (román)*
- 3 *Hagyjad, nem látod, hogy művész?" (román)*
- 4 *A F.C Bihar kosárlabdacsapatától vagyunk, vagy ha akarod, az Armătura Zalăutól..." (román)*
- 5 *Kedveském, eltévedtél... mit beszélek, művészkém...milyen szép fiú!" (román)*

50. Uzonka, nyár, kutyák I.

*A Murgón, harmincnyolc esztendeje
hörgő juhász kutyák fogtak körül.
Sajtért indultunk az esztenára,
nem találtuk a pásztort.
A dögök megszegve minden szabályt
(vagy éppen erősítve?)
fogukat csattogtatva zúdultak felénk,
tágra nyílt szemükben villódzott
a személytelen gyűlölet.
Csaholtak, vicsorogva védték a területük.
Kiűzni a betolakodókat.
Ez volt a dolguk, és nem is kevés!
Egymásnak vetett háttal markoltuk a botot.
„Az orrukra üssél. Ez az érzékeny pontjuk.
Esélyünk így sincsen sok.
De meg nem adhatjuk magunk.”
És rohamoztak máris mindenfelől.
Éreztük ázott bundáik bűzét.
Egy borjú nagyságú eb közelített meg,
amikor az eszténa mellett megjelent
az ásító pásztor és füttye leállította őket.
Lesunyt fejjel, restelkedve kullogtak el.*

51. Uzonka, nyár, kutyák II.

A véletlen játéka, másodszor

*Uzonkán, régi nyáron hörgő juhászkutyák
fogtak körül. Megszegve minden törvényt, szabályt,
vagy épp érvényesítve? Heten jöttek felénk.
Láttuk égő szemükben az acsargó veszélyt.
Nem tettek mást, csak védték saját területük.
Csaholva viczorogtak, lesunyva nagy fejük.
Egymásnak vetett háttal markoltuk a botot.
„Az orrukra üssetek, védjétek magatok.
Esélyünk nincs. Igaz. De meg nem adjuk magunk.
Ne mondhasa senki, hogy beszariak vagyunk.”
Rohanva jönnek nekünk. Villog a foguk.
Borjú nagyságú zúdul. És bot csattan fején.
Véres szemébe vész remény, csalóka fény.
Látjuk árnyát a hegyen, amint messzire fut.*

52. Totálbrutál

*Igen, történeteink mindig
több irányba evoluáltak,
Te mindig azt kérdezted tőlem,
állhatatos makacssággal, ami nem
volt jellemző rád, hogy igen a véletlenek,
de mi a véletlen?
Talán akkor azt a találkozást, tudod,
Akkor (mikor?) Soha többé
nem térnek vissza azok a beszélgetések,
azok az alkonyi utcák,
azok a hóemberek, a Szamos-parton,
azok a szürke ruhás, kék szemű férfiak,
akik állandóan szembejöttek velünk, elkerültek,
de feltűntek megint, s te megint
és újult erővel kérdezted mi a véletlen,
tudta-e a filozófia, a pszichológia,
a szociológia, a behavioristák,
a strukturalisták, a marxisták,
az egzisztencialisták, az anarchisták
definiálni a véletlent?
De talán nem is ez a lényeg,
hanem a totalitarizmus,
igen, minden kontextuális,
csak hogy ez a kontextus a totálbrutál.”*

Ferdinand von Schirach

Tizennégy

Pár évvel ezelőtt Brazíliába kellett utaznom. Egyik védencemet ott tartóztatták le, miután megpróbált néhány száz kilogramm kokaint átcsempészni Európába. Ilyen nagy mennyiségben nehéz drogot szállítani; a profi bűnözők elsőszámú szabályát – egyedül követni el a bűncselekményt és senkinek nem beszélni róla – ilyen üzleteknél szinte lehetetlen betartani. Védencem nem fizette meg vagy nem fenyegette meg kellőképp bandájának valamelyik tagját; az illető befújta, ő pedig hat hónapja ült bebörtönözve Rio de Janeiróban.

Rettenetes hely volt az a börtön. A kőpadlón koszos víz állt, a foglyok felhúzott lábbal kuporogtak a priccseken; olyan bűz volt, mint egy kloákában. A cellák nyolc-nyolc rabra voltak tervezve, de húszan-harmincan voltak bennük összefoglalva; a vécé egyszerűen egy lyuk volt a padlón. A foglyok közül sokan voltak betegek, hullottak a fogaik, ekcémák támadtak a bőrükön; a nedves falakon nagy rovarok futkostak. Gyakoriak voltak a börtönlázadások, százával haltak az emberek; helyi bűnözőszindikátusok kínozták vagy ölték is meg a foglyokat; a hullákat földarabolva a csatornarendszerbe dobálták.

A *Copacabana Palace*-ban laktam, egy, a 20-as években épült, kellemes hotelben, közvetlenül a strand mellett. Marlene Dietrich, Orson Welles, Igor Sztravinszkij és Stefan Zweig lakott itt hosszabb-rövidebb ideig. A szállodának úszómedencéje is volt, terasza a tengerre nézett. Órákig ültem ott tolmácsokkal és helybéli ügyvédekkel, védelmi stratégiákon meg azon gondolkodva, miként lehetne elérni védencem Európába való kiadatását. Sajátos zamata volt a dolognak: szemünk előtt a világ leghíresebb strandja – kis bárók, napernyők alatt, a fehér homokon, beolajozott testű férfiak mindenféle harcművészeti balettet mutattak be vagy lábtengőztak, egy csomó fiatal nő azt a jelképes fürdőruhát viselte, amelyet a helybeliek „fio dental”-nak, *fogselyemnek* hívnak. Mi viszont a börtönök halálzási indexéről és Brazília megfejthetetlen jogrendjéről beszélgettünk.

Utolsó nap egyedül ültem a teraszon, és egy, a szálloda könyvtárából kölcsönvett portugál–angol szótár segítségével próbáltam lefordítani magamnak a bírósági végzést. – Jeges teát ittam és melegszendvicseket ettem hideg uborkaszendvicsekkel, amikor egy gyűrött vászonöltönyös kövér fickó állt oda az asztalom elé. Szívélyesen köszöntött és a nevemen szólított, de én nem ismertem meg.

– Nem tudod már, ki vagyok, mi? – kérdezte nevetve. Hibátlanul beszélt németül, épp csak némi angol akcentussal.

– Ne haragudjon...

– Oké, oké, semmi baj – szakított félbe. – Megváltoztam egy csöppet, szó se róla – mondta a hasára téve a kezét. Aztán megmondta a nevét: – Harold.

Ekkor leesett – több mint harminc éve egy esküvőn ismertem meg Haroldot; egy másod-unokafivére az egyik barátómet vette el. A házasság két év után válással végződött; Harold „tévházasság”-nak nevezte. Ő akkoriban sörfőzde-üzemgazdaságtant, germanisztikát és filozófiát tanult Münchenben; „teljesen természetes”-nek állítva ezt a kombinációt.

A szemeszterek közti szünetekben párszor meglátogattam őt Észak-Angliában. Egy 18. században épült kastélyban lakott ott a családjával; a kastélyt csak „a ház”-nak nevezték. Harold szerint a háznak „úgy nagyjából százhusz szobája” volt; természetesen ő se számolta meg őket soha.

Harold az egyetlen gyermeke volt a családnak. Eleve el volt döntve, hogy ő öröklí majd az apja titulását, a házat, a tájkerteket, a termőföldeket és az erdőgazdaságot, a sörfőzdeket és a haltenyészetet. A család rokonságban állt Bertrand Russell-lel és a Mitford nővérekkel; Harold néha azzal viccelődött, hogy hanyadik ő a trónöröklési sorrendben. A müncheni egyetem egyik filozófiatanára jóval később azt mondta, Harold volt a legtehetségesebb tanítványa. Ez így is lehetett; Harold sugárzóan intelligens volt, ugyanakkor teljes mértékben hiányzott belőle a becsvágy. Szünidőben egész napokat töltöttünk azzal, hogy epret eszegettünk a ház tetején heverészve, miközben újabb és újabb anekdotákat mesélt a rokonairól.

Harold letelepedett mellém. Piros volt a bőre a naptól, valaha szőke haja most ősz volt. Odaintett egy pincért.

Szabadságon van-e itt, kérdeztem.

– Itt lakom, körülbelül két éve – mondta. – Valahogy ittragadtam. Jó a kaja meg a klíma, tetszik a tenger, csak ezért a strandért nem vagyok oda.

A családjáról kérdeztem. Az apja, mondta, pár éve meghalt. – Anyám huszonöt évnyi házasság után lelépett egy másik pasassal; valami befektetési bankárral vagy lovaglásoktatóval vagy mivel.

Harold apja mindennap háromrészes öltönyt hordott, de a lábán soha nem láttam mást, mint fekete gumicsizmát.

– És miért nem vagy Angliában?

– Na ja... – mondta, és rendelt egy hideg Brahma sört. – Apámat padlóra küldte a válás. Nem anyagilag, az ellen voltak szerződéses garanciái, de minden egyéb tekintetben. A házasságuk alatt valószínűleg nem volt a leggyöngédebb anyámhoz, de a válásuk után elkezdett inni. Aztán pedig...

A pincér kihozta a sört. A pohárra lecsapódott a pára.

– ...azután pedig – folytatta Harold – a *National Trust*ra hagyta a házat. Holtig tartó lakhatási jogom van még négy szobára vonatkozóan. Csakhogy most ren-
be van téve és ki van takarítva minden, és már nem valami otthonos. Mindennap jönnek a látogatókat hozó buszok. Négy font húsz penny belépődíjat fizetnek és képeslapokat meg kulcsra akasztható fityegőket vásárolnak a ház képével.

– És miért tette ezt apád?

– Hát igen; én vagyok a sorban az utolsó örökös; nagyon valószínű, hogy utánam már nem jön senki. Előbb-utóbb minden bizonyosan nekem kellett volna megtennem; lehet, hogy csak le akarta venni a vállamról.

Meséltem neki a házukban megélt egyik reggelemről. Korán keltem, még nedves volt a fű: az esős idő szürke-zöld fényei. A csónakházban csupa elfelejtett

holmi: egy törött nyelű fejsze, bádogdobozokban beszáradt lakk, mentőöv szakadt zsinórral. A csónak világoskék festése lepattogzott. Kieveztem a tóra. Csend volt és hideg. Aztán odafönről a vadludak gágogása. Több százan is lehettek. Még soha azelőtt nem láttam olyat.

– Igen, a vadludak – mondta Harold. – Sokszor gondolok rájuk. Afrikába repülnek; a földmágnesség segítségével tájékozódnak. Éjszakai utazóknak hívta őket az apám.

– És nem hiányzik mindez?

Harold elgondolkodott. Megpillantottam az arcában azt a fiatalembert, aki akkor volt.

– Nem hiszem, barátom – mondta némi idő után. – Nem. A haza nem egy hely valahol, a haza: az emlékeink.

Később azután Harold magával vitt vacsorázni a barátaihoz. Hamar besokalltam a társaságtól, taxit rendeltem és visszavittem magam a szállodába. A strandnál kiszálltam, és végigsétáltam a boulevard fekete-fehér hullámmintás márványán. Újra hűvösebb lett a levegő, a tenger nyugodt volt. Hirtelen apám jutott eszembe. Mezítláb áll a folyóban és horgászik. Napszítta szalmakalap van a fején, szája sarkában cigaretta. Sovány, magas és napbarnított, fehér ingének ujja fölgyűrve, órájának üvege újra meg újra visszaveri a napot. Frissen kaszált fű illatát érezni. Hat-hét éves lehetek; van egy apámtól ajándékba kapott piros svájci bicskám. Ágakat hegyezek vele egy kövön ülve. Miután apám kifogott két pisztrángot, bedörzsöljük őket sóval, főlészúrjuk a botokra és a tűz fölé tartjuk. Fekete és ragacos a kezem a gyantától, még a folyóban sem igen sikerül lemosnom. Apám azt mondja, a gyantából szurkot lehet csinálni. Mesél egy ausztrál fizikusról, aki arra volt kíváncsi, mennyire folyékony a szurok, ezért forrón egy henger alakú edénybe töltötte, hagyta megdermedni, majd megfordította az edényt. Az első csepp, mondta, nyolc év múlva csöppent le, és újabb kilenc év múlva a második, aztán pedig meghalt a tudós. De a henger megvan még; a kísérlet ma is folyik.

A pisztrángok szeme kifehéredik a forróságtól, húsup csupa szálla, és förtelmes íze van, de úgy teszünk, mintha valami ínycsöppet ennénk. Elhatározzuk, hogy elutazunk Ausztráliába, hogy lássuk lecsöppenni a következő cseppet. Meglátogatjuk a bennszülötteket, mondja apám; ők csak a jelent ismerik, se a múltat, se a jövőt – ezekre szavak sincsenek a nyelvükben. Meg kell kérdeznünk őket, mit gondolnak a szurok folyási sebességéről; biztosan el fogják árulni a titkokat. A tűzbe bámulunk, és a világ leglassúbb kísérletére gondolunk.

Akkoriban nem volt idő, ahogy az emlékezés általában sem ismeri az időt. Csak a nyár volt, amikor odalent voltunk a folyónál, pisztrángot fogtunk, és én azt gondoltam, hogy soha semmi nem fog változni.

Most öregebb vagyok, mint ahány évesen apám meghalt – korán ment el, és soha nem utaztunk Ausztráliába.

Azóta eltelt egy fél évszázad, és minden megváltozott. Megszűntek a nagy háztartások, s velük együtt eltűntek a szobalányok, a szakácsnők, a kertészek, a sofőrök és az erdészek a kutyáikkal, amelyeket annyira szerettem. Rég a másé már a buja, sötétzöld park, amelyben felnőttem. A tavacsok a tündérrózsákkal,

az ívelt fahíd, a teniszpálya a fehér nadrágot belepő és a cipőkre tapadó vörös salakkal, az uszoda, amelynek víztükcrén levelek sodródtak, az üvegház és a viharvert kertészet, a lóistállók – mindez rég nincsen már. Haroldnak igaza volt: gyerekkorom végtelennek tűnően lassú napjai, apám cigarettáinak füstje, az enyhe nyári esték borostyánfénye – ez a világ már csak bennem létezik.

Másnap reggel a hotelportás egy vastag borítékot adott át. Harold azt írta, nem tud lejönni reggelizni; túl sokat ivott, de jó utat kíván hazafelé. A borítékban egy könyv volt – fogalmam sincs, hogy tudta fölhajtani –: Eichendorff költeményeinek egy régi kiadása. Jóval később, az Európába tartó éjszakai repülőjáraton eszembe jutottak az éjszakai utazók, és lapozgattam a könyvben. Harold egy, a házat ábrázoló, rettenetes képeslapot tett be a lapok közé. Az egyik vers két sorát aláhúzta; ha valaki a hazáról beszél, én óhatatlanul is mindig ezekre gondolok:

*Mindnyájan hazavágyunk,
És nem tudjuk, hová.*

Harmincöt

Egy művészettörténésszel lesz találkám hamarosan. Az egyik újságban az állt, hogy 1938-ban, Bécsben a nácik kifosztottak egy családot; egy korábban az ő tulajdonukban álló festményt később a dédapám „vásárolt meg”.

Háború után a szövetséges hatalmak lefoglalták a dédapám és a nagyapám vagyont. Néhány évvel később a nagyanyám Münchenben visszavásárolhatta a képet a hatóságoktól – nevetséges összegért. Pár nappal később, írja a továbbiakban az újság, nagy nyereséggel adott túl rajta.

Az illető család leszármazottai ma New Yorkban élnek. Soha nem kapták vissza a képet.

Tanácsot kérek a művészettörténéstől, mi az, amit most tehetek. A számtalan büntetőeljárás, amelyben védőügyvédként részt vettem, azzal a felismeréssel szolgált, hogy olykor segít az áldozatok felvilágosítása. Csak ha ismerjük a gonoszt, akkor tudunk tovább élni vele a világban.

A taxiban újra megnézem az elrabolt festményről az újságban közölt képet. Csinos, békés táj Hollandiában, piros tetős ház cégerrel, a háttérben kéttornyú templom, férfiák és asszonyok, gyerekek, fák, kékesszürke ég. A kép alighanem csak másolat, olvasom a cikkben, úgyszólván értéktelen. Ám ez nem igaz.

Georg gyerekkori barátom volt. Kezdetben a szüleink nem látogathattak minket az internátusban, csak szünidőben utazhattunk haza, és csak háromhetente volt szabad telefonálnunk a szüleinknek. Csak a harmadik korcsoportban (amikor tizenhárom évesek voltunk) lazítottak a páterek a szabályokon. Nem tudom, azért-e, mert idősebbek lettünk, vagy egyébként is belátták, hogy abban az időben életszerűtlen már a régi szigor, mindenesetre attól kezdve minden harmadik hétvégén elutazhattunk.

Georg mindössze nyolcvan kilométerre lakott az internátustól, így aztán gyakran töltöttem náluk ezeket a hétvégéket. A Boden-tó mellett laktak egy 18. századból való kiskastélyban. Georg szülei kövérek voltak, és úgy néztek ki a piros arcukkal, mint nyáron a kertjükben az almák.

Ezeken a vasárnapokon mindig meg kellett látogatnunk Georg nagyanyját is; ehhez a szülők ragaszkodtak. Az idős hölgy két alacsony szobát lakott a felső szinten. Már régóta nem hagyta el az ágyát.

Mi Georggal mindig a visszautazásunk előtti utolsó pillanatig halogattuk ezt a látogatást. A nagymama szobájában télen-nyáron működött a fűtés, amitől rettenetes hőség volt. Kellemetlennek éreztük az öregasszony hangját, a tekintetét és a szagát. Amikor odafönt voltunk nála, egymás mellett kellett állnunk az ágya előtt, ő az iskoláról, a jegyeinkről és a tanárokról kérdezgetett, és ha jól válaszoltunk – szinte mindig hazudtunk –, mindketten kaptunk tőle egy-egy pénzérmét, amelyet az erszényéből halászott ki vékony ujjáival.

Georgék házában rengeteg kép volt fölakasztva; megsötétedett csendéletek, fácánokkal és foglyokkal, páncélt vagy bársonyruhát viselő ősök, vadász- és lovasjeleneteket ábrázoló rézkarcok. Csupán az öreg hölgy szobájában volt egyetlenegy kép, amely sem a házhoz, sem a lakóihoz nem illett. A nagymama az ágyával szemben akasztotta fel: déltengeri környezet, két ruhátlan nő hever a tengerparton, közöttük egy sárga kutya hempereg. Ragyogóan élénk színek, nagy felületek, árnyék nélküli figurák. Mindig is szerettem volna alaposabban szemügyre venni a képet, de az öreg hölgy szeme előtt sosem mertem.

Sok évvel később meglátogattam Georgot a hamburgi házában. Már felnőttek voltunk, Georg gyerekei egyetemisták voltak. Gyerekkori barátom beházasodott egy jómódú családba, és ingatlankereskedéssel komoly vagyonra tett szert. Hamburgi házuk a 20-as években épült, és úgy volt berendezve, ahogy az ilyen házak mind: Bauhaus-lámpák, *Eames & Jacobsen* bútorok, dekoratív könyvsorok és zöld kanapék. A teraszon álló kényelmes fotelekből látni lehetett az Elbát és a túlpartot.

A kandalló fölött ott lógott a Georg nagymamájának halottas szobájából való kép. Georg azt mondta, hamisítvány; egy Gauguin roppant silány másolata. Olvasta a nagyanyja naplóját, amelyeket a halála után az éjjeliszekerényében találtak. A nagymama a háború után néhány évig Madridban élt; ezt a családban már senki nem tudta. Alighanem azért ment oda, hogy megszabaduljon végre az állandó rokoni felügyeletről.

Madridban lett egy szeretője, egy festő. Ez a férfi ajándékozta neki a képet. Georg nagyanyja, akit mi mindig szigorú, sóatlan öregasszonynak láttunk, ezt írta a naplójában: „Ő az egyetlen férfi, akivel *teljes egész* vagyok. Meghalni nem rossz dolog, de rossz, ha valaki megszűnik szeretni. A hátralévő életemben már mindig csak egy fél leszek.” És Michelangelo egyik szonettjéből idézett: „Nel vostro fiato son le mio parole – szavam a lélegzettedben születik.” A naplóíró akkor huszonhárom éves volt; három évvel később hozzáment Georg nagyapjához és a Boden-tó melletti kastélyba költözött vele.

Sokáig álltunk a déltengeri jelenetet ábrázoló kép előtt. Végül Georg azt mondta, ez az értéktelen kép a legnagyobb kincse.

Berlinben az illető művészettörténész beszámol arról, mire jutott. Bonyolult a jogi helyzet a hivatalosan kisajátított, valójában elrabolt műkincsek dolgában, mondja, mesél a kérdéssel foglalkozó nemzetközi konferenciákról, hatóságokról és alapítványokról, vázolja a kutatómunka nehézségeit. E tudományágnak még a sztenderdjei sincsenek teljeskörűen kidolgozva, mondja.

A déltengeri szigetek festőjére gondolok, meg Georg nagymamájára, és arra, hogy az emlékeinkkel vagyunk azonosak. A múlt nem halott, írta valahol William Faulkner. Sőt, még csak el sem múlt.

Tatár Sándor fordításai

Ferdinand von Schirach (1964 –) német védőügyvéd, író, publicista. Hosszú, irodalmi munkássága kezdetétől egy darabig azzal párhuzamosan futó védőügyvédi praxis után döntött az irodalom hivatásszerű művelése mellett. Ügyvédi élményei, tapasztalatai messzemenően meghatározzák negyvenöt évesen kezdett írói tevékenysége tematikáját. Regények, novellaciklusok és színdarabok nemzetközileg is elismert szerzője, könyvei eddig negyven országban jelentek meg, és példányszámrekordokat döntöttek. (Díjai is főként nemzetköziek, de német nyelvterületen is sztárszerző.)

Itt közölt írásai a Luchterhand Kiadónál 2019-ben megjelent Kaffee und Zigaretten (Kávé és cigaretta) című vegyes prózakötetéből valók.

Vass Norbert

Honvéd

Unalmasabb volt ez az óra most, mint a Hegedűs Bazsi nővérének a Boney M-kazettáján a B oldal. Kedd volt, amikor környezetismeret az utolsó, és a Braun Marika néni a folyami rák ollóiról beszélt, mi meg az amőbára figyeltünk már inkább a Varga Zoltival. Jobban szerettem, ha az x-szel van a Zolti, mert olyan bumfordi köröket tudott csak rajzolni, hogy elnéztem sokszor a sort, és mire észrevettem, ott volt már addigra neki átlóban három, de úgy, hogy az egyik végén se volt iksz, és berajzolt egy negyediket is ilyenkor a rotringjával a Zolti, és húzta is be magának a strigulát az oldal tetején. Öt-kettőre vezetett most, és olyan nehéz lett volna innen fordítani, mintha a Bózsöny Zsolti ment volna ennyire a brazilokkal gombfociban, mert olyankor kipasszolgatta már valahogy mindig, hogy Romário, Mazinho, Aldair, Dunga. Pont, mint az a négy kör most a Zoltinál. Mondtam is neki, hogy ő nyert, és a Takács Bélát kezdtem nézni, ahogy a cafus kulcstartójának a hátsó felét nézi, de hiába, gondoltam, mert azon úgyis huszonöt fokot mutat a hőmérő mindig, mintha megcserélték volna az amőbaállás számait, hiába mondta neki a trafikban a Géza bácsi, hogy ez a hőmérős azért több egy százassal, mert mér is, ha egyszer nem mért. Nyáron a mélyhűtőbe is betettük, de meg se mozdult a piros csíkja. Meg akkor se, amikor a Husztiknak a vízforralós fóliájába tettük egy percre bele, amit valamelyik túlélőcsomagból szedett ki a Husztik. Akkor meg, gondoltam, hiába lehelgeti, meg dörzsöli a Béla, nem mozdul az meg most se, mert műanyag van abban, nem higany, csak nem szerette a Béla, hogy becsapta a Géza bácsi, úgyhogy nézegette a hőmérőt mindig, hogy egyszer majd beindul. A Marika néni be volt viszont már indulva, és mondta, hogy miből fog legközelebb kérdezni, aztán kicsöngettek végre.

A Husztik jött óra után oda, és kérdezte, hogy van-e kedvünk ebéd előtt a túlélőcsomagos csokijából törni, és hát persze, hogy volt. Roszogott az a csoki az ember fogai között, mintha a sóderkupacba harapott volna a Nagy Laci bácsiék építkezésén, vagy a homokba, de közben finom is volt, mert a túlélőcsomagot az amerikaiak rakták össze, azok meg finomra csináltak mindent, a pépes valamijeiket kivéve. A nagybátyja hozta a Husztiknak a túlélőcsomagokat, aki a taszári bázison volt éjjeliőr, és ahogy a sorompónál az út döccent, leestek ezek a túlélők a kamion platójáról mindig, a Husztik így mondta. Jó szeme lehetett a nagybátyjának nagyon, mert barnák voltak a csomagok, és az nem látszik valami jól éjszaka, de azért volt a nagybátyja éjjeliőr, mondta a Husztik, mert jól látta a sötétben a barnát is. Nem volt különben a túlélőcsomag egy nagy téglánál sokkal nagyobb, annyi minden volt viszont benne, hogy ötször is jól lehetett belőle lakni, de egy éhesebb katonának is elég lehetett négy evésre, legalább. Vastag műanyagba volt mindegyik túlélő csomagolva, amit konyhakéssel lehetett felbontani csak, vagy a Béla bicskájával esetleg. Egyetlen egy szám

volt a csomagokra nyomva, más semmi, abból lehetett tudni mindent, és a Husztik szerint a hetesben voltak a legfinomabb dolgok, de az ritkán esett csak le a kamionokról, sajnos.

Most viszont szerencsénk volt, mert a hetesben volt ez a csoki is, mondjuk, mondta a Husztik, amivel kínált meg mogyoróvaj, de nem édes az, mint a Nutella, hanem sós fajta, van akkor egy tenyérnyi, fehér valami is benne, ami kinézetre a puffasztott rizsre hasonlít, az íze meg olyan, mintha egyszerre harapna az ember szárított almába, szőlőcukorba és narancsba. Volt akkor a túlélőben egy kis üveg Tabasco, ami jobban csípett a pirosaranyánál, úgyhogy a halászléba meg a babgulyásba is egyet szabadott csak belőle csöppenteni, ha meg megnyaltuk, akkor vizketni kezdett először tőle a nyelvünk, utána meg elzsibbadt.

A Béla hőmérőjére is rá kellett volna csöppenteni egyet a Tabascóból, beindult volna talán az is, de az amerikaiak jobban bírhatták az erőset nálunk, és ha már oda volt nekik csomagolva, ráöntötték a Husztik szerint az egészet arra a valamire, amihez a forralófólia volt a túlélőben. Ebből lett a pép. Olyan volt ez a fólia, hogy beleöntött egy kis vizet az ember, és pezsegni kezdett, mint a Plussz, csak forró is lett közben egyből, és át is melegítette azt a löncsszerű pépet, ami mellé volt csomagolva, de úgy, hogy percekkel kellett várni, mire kihűlt. Fura volt ez az egész nagyon, szokatlan, úgyhogy nem mertük mi megkóstolni se melegen, se kihűlve, inkább a Béláék kutyájának adtuk, vagy a Jani bácsi macskájának, a Mircinek. Az egye. Hány fokot mutat most a cafus hőmérő, kérdeztem a Bélát, ő meg a fejét ingatta, hogy huszonöt, és hogy kiteszi majd délután a nagyító alá, otthon, a napra, és mondta, hogy ne szarakodjunk, együk meg a kelkáposztafőzeléket inkább.

Lassan ment a menzán a sor, de be is mondta a Dicső Erzsike néni a hangosba az évnýtón, hogy ez lesz, mert kiment az amerikaiakhoz az a kontyos konyhás dolgozni, a bázisra, és itt, nálunk a Juliska néni maradt csak. Biztos azokat a pépeket főzi akkor, a kontyos meg szárítja, amiket a nagybátyja hoz néha a Husztiknak, gondoltam, nekünk meg kelkáposztafőzeléket adnak most majd, száraz héjú kenyérral. A Hudi Klau állt előttünk a sorban, és hátrafordult, és mondta, hogy be van. Arra mondta ezt a Klau, hogy a naplóba, úgy látta, be van a Hoppár írva, még mindig. Egyszer sem láttuk ezt a Hoppár Adriánt pedig, csak a Klau a nevét a naplóban, és nem is mondott a Kati néni se róla semmit, abból sejtettük viszont, hogy jönni fog majd, hogy huszonkettőt kellett idéntől a hetesnek a létszámra mondani, ami úgy jöhetett csak ki, ha valaki új jön, és akkor meglátta a Klau ezt a nevet a naplóban, tegnap, hogy Hoppár Adrián. Kicsoda, kérdezte mindenki, kicsoda?

Találgatni kezdtük, amíg álltunk a sorban, hogy milyen fiú lehet vajon a Hoppár, és hogy gyűjti-e a Turbo rágós papírt például, vagy hogy takonylabdázni szeret-e, és hogy felteszi-e a ziccet pincérral, ahogy a Phippen szokta a Bullsban, vagy a nagyszünetben a Papcsik Matyi nálunk, és hogy rálőné-e a Zubor Zolinak egyből, vagy lepasszolná inkább a Baranyai Ferikének a labdát. Azt is mondta a Husztik, hogy a Hoppár amerikai szerinte, mert tud valami színészt is hasonló nevűt, és hogy a bázison dolgozhat az apja, biztos, és azért nem jön szerinte még be, mert nem tud elég jól magyarul. Ismer ilyet a nagybátyja is kint, Taszáron, hogy az egyik takarító egy katonához költözött, és ülnek vasárnap a Disney előtt együtt, és várják, hogy a lányuk milyen nyelven szólal majd meg, hogy Kacsamesék, vagy hogy Duck Tales. De hát, mondta a Zolti, amiatt nem kellene aggódnia, hogy hogy beszél, mert a Deutschmobiltól vették már ők is a Ludwig das Gespensterkindet biztos, és elég lenne elénekelnünk együtt,

hogy féljünk, és utána egyből jóban is lennénk. Meg amőbázni is tudnánk vele környezetismeret alatt attól, hogy magyarul nem tud, mondtam, mert abban tenni kell csak, a Bélának meg az jutott eszébe, hogy bicajozni is elhívhatnánk a gyógyeszhöz a Hoppárt, lemérni, mennyt meg, a Husztik meg mondani kezdte, hogy pingp-, de befogta inkább a száját.

Ő meg elvihetne a játékkerembe minket, amit az amerikaiak a könyvtár helyén nyitnak Taszáron majd, mondta a Váldi, aki ott állt mögöttünk végig, és hallgatta eddig, mit beszélünk. Milyen játékkerem, Váldi, kérdezte a Béla, és a Váldira nézett most mindenki, aki ritkán beszélt, meg ritkán jött a menzára is enni, mert hülyén mondta az sz-t, meg hülyén jártak a buszai Taszárra, de a kelkáposztafőzeléket, azt szerette, úgyhogy úgy lehetett vele, hogy a mait megvárja, mindenképp. Azt ő nem tudja, mondta, mert nem nyitott még ki, de jó nagy, hát, amekkora volt a könyvtár. Nyár végén vették meg az amerikaiak a könyvtárt, és elhordtak már mindent onnan, a polcokat is mind kidobták, és kaptak egy levelet ők is, a Váldiék, hogy minden taszári, aki be volt a könyvtárba iratkozva, elvihet tíz könyvet ingyen, de neki csak két Pókember kellett, három régi Süni, amiknek érdes volt a borítója még, meg a Vadölő. És, hogy amikor bement ő ezekért, bent volt még négy vagy öt Kaland-Játék-Kockázat is, A halállabirintus bajnoka meg A gyíkirály szigete biztos, mondta a Váldi, meg a MAGUS is, mert nem ismerik azt Taszáron, egyáltalán. A Szegedi hogy örülne pedig annak, mondta a Béla, és amire megkaptuk a kelkáposztafőzeléket, biztosak voltunk addigra benne mind, hogy amerikai a Hoppár apja, és hogy akkor ő is amerikai, hogy végigment a MAGUS-on már legalább kétszer, és vártuk, hogy jöjjön, mert biztos jó kis G.I. Joe-i vannak, meg Transformersei, és megbeszéltük, hogy nézzük majd este a Cartoon Networköt a parabolán, hogy tanuljunk belőle valamennyi angolt.

Edzésre mentem a napköziből, és mondtam az öltözőben a Szegvári Sziszónak, hogy tudja-e, hogy nyitnak az amerikaiak egy játékkermet Taszáron, és hogy meglesz ott majd a Sega Rally meg a Mortál is szerintem, de ezt csak úgy mondtam, és az is lehet, hogy ki fogunk majd tudni oda hétvégén járni, mert az új osztálytársunk, az amerikai. Ott van az apja a bázison, és talán éppen az anyja rakja azt a sok szép koszorút össze, amik az amerikai zászlót adják ki virágból, és amilyenből vittek a taszári katonák a Kossuth-szoborhoz legutóbb is, március 15-én. Kérdezte tőlem a Sziszó, hogy hogy hívják ezt a fiút, én meg mondtam neki, hogy Hoppár, hogy Hoppár Adrián, és hogy a Husztik szerint valami színésznek is a rokona, a Sziszó meg nézett csak, és mondta, hogy nem amerikai ez a Hoppár, hanem Igalból költöztek be a nyáron, és úgy volt, tényleg, hogy oda fog majd jönni hozzánk suliba, de ott laknak most a Pipacs utcai panelban, úgyhogy a Honvédba írátták inkább, a B-be. És hogy együtt van velük a tornaórájuk, és ügyetlen a Hoppár nagyon, de rárug mégis, mindent, de mondjuk körbepánál óra után csokival mindenkit. Egyszerű, barna csomagolásban van a csokija, nincs ráírva semmi se, és olyan kicsit az íze, mint a fűrészpornak, de mégis valahogy nagyon finom. A számban éreztem a túlélőcsomagos csokinak az ízét, és néztem a Sziszóra, de megszólalni, azt nem tudtam. És odaért a Tóth Matyi is közben, ledobta a cuccát a padra, és kérdezte, hogy, na, mi van, pöcsösök, úszni inkább, vagy meghalni? És akkor azt mondtam majdnem neki, hogy úszni azt nagyon nincs most kedvem, de inkább csak néztem.

Purosz Leonidasz

Béka

*Mikor R. kért, üssem meg az ágyban,
féltem, hogy csak imponálni akar.
A mértéket kell tudni, mondtam másnap D.-nek.
Ha a kezet szűznek érzi, szegyenben marad.
Ha nagyon tapasztaltnak, magam előtt szegyen.*

*Összebújtunk, átcsókolóztuk az Arsenal-meccset.
Ki volt a te apád?
Vagy egyszerűen ugyanazt a pornót nézzük.
Összetörve fekszik, azt nyöszörgi: még.
Melyikünk fantáziája?*

*Az erőszak olyan, mint a lassan melegített víz:
a béka észre sem veszi, hogy megfő,
idéztem politikai összefüggésben.
Így van, mondta szomorúság nélkül.
Engem is csak egyszer kellett kérni,*

*soha nem beszélgettünk a szexről.
Kirándultunk, tanultunk és főztünk,
néha megjelentünk nyilvánosan is.
Fantáziánk közös, sötét titok maradt,
pedig semmi fantáziánk nem volt.*

R. mondja

*„Gimnazistaként professzor
akartam lenni. Professzor asszony!
Hazaköltözöm.
Az oktatók paradicsomában
ennyit tanultam:
a legtöbb férfi brutális vagy gyáva,
a nők pedig rosszindulatúak.
Évek óta álruhában élek.
Engem nem kell felszabadítani.”*

De nem miattam, ugye?

*„Hazaköltözöm, és dolgozom
a helyi kisközértben.
Mivel szolgálhatok?
Egy tavaszi napon jégeső esik,
pedig nem mondta a rádió.
Ez lesz a szabadság:
vásárlóink otthon maradnak.
A melázó biztonsági őrt
figyelem, mint egy anya.”*

De nem miattam, ugye?

*„Egyetlen pillanatra felejtsd el,
amit férfiről és nőről gondolsz.
Nézz végig rajtam.
A szerződést betartottad
elsőtől az utolsó betűig.”*

Gálfalvi György

Úr a tornácon

Immár rítusommá vált: esténként, ha ráérek, kiülök a teraszra a naplementét bámulni. Ahány naplemente, annyi fény-árnyék orgia, s én nem tudok betelni a színek kavalkádjával. Napszentülte után a félig szürkülőtől a vaksötétig rendszert a helyemen maradok a háncspadon, meglesem a csillagok feljövételét. Ezen a nyáron esténként gyakran volt szélcsend mifelénk, de az illatszend szerencsére elmaradt. Az orgona elvirágzása után a terasz violái sem dúdolnak bársonyosan bőrközelből, de a kert végéből a jázmin még mindig idáig üzen emlékeket pendítve: „Az alkonyatban kerítések mentén érezd a jázmin súlyos illatát, illat, nyár, csók, alkony, így van ez csak rendjén, s ha így van, akkor dalban illan át.”

A verset Majtényi Erik írta, nem olyan régen, 1954-ben, *Közérdekű hozzászólás* címen, harmincnégy évesen arra biztatva nála is fiatalabb társait, köztük név szerint megszólítva az akkor huszonegy éves Páskándi Gézát, hogy harcos közéleti verseik mellett ne engedjék elsenyvedni a szerelmi lírát. A hívó szóra – illat – Lászlóffy Aladár is odaáll közénk, s belesuttogja a csendbe: „*suhog az illat nádasá, Zsuzsanna fürdik valahol*”. Nem vagyok tehát egyedül a teraszon, még akkor sem, ha vénemberesen egyre hajlamosabb lettem a magányomról rinyálni, s a feleségem túl éles fülével azon kapott, hogy suta automatizmussal motyorgom a sötétbe: magamra maradtam. Nem, nem vagyok egyedül, ott vannak velem a barátaim, mellettem van egész életem. Teraszomról nappal négy toronyra látni. Ha távol vagyok, négy torony harangja szól utánam. Azokról a tornyokról akkor is tudok, amikor nem látom őket.

Barátaim korán észrevették, fokozottan hajlamos vagyok az emlékezésre. Szász János 1977-ben számomra teljesen váratlanul tette közzé az *Utunkban*: „*Gálfalvi Gyurka bajsza belelóg az emlékek borába*.” Talán mégsem ferde hajlam az emlékezés. Illyés Gyula a *Hitelben* nemrég közölt naplójegyzetei között olvasom: „*Tudásunk: az emlékeink. Egyéniségünk: emlékeink. Egész lényünk ennyi: emlékeink. Minél több emlék, annál több emberség tehát. A teljes emberséget a vége felé éri el az ember, öregedve. Ha emlékeink épen maradnának, halálunk pillanata volna a leggazdagabb pillanatunk*.”

Preszenilis állapotomban felborult a menetrend megzápult agyamban (a gyémánteszű Székely Jánosnak volt írásban és szóban gyakori siráma e kifejezés: megzápult agyam). Logikátlanul merülnek fel a libikókán az emlékek, az események, a verssorok, a gondolatok. A kicsillagosodott ég alatt önkéntelenül is dúdolni kezdek. Felgyúlnak a havasi pásztortüzek, amelyek egykori tábortüzeinkre válaszoltak ősi távközléssel, de a zsákutcás magyar történelmen ezúttal nem megyek dalolva végig. Azon tűnődöm – az ördög tudja, miért ez jut eszem-

be a tábortüzekről –, hogy nehezebb hasznosnak lenni, ha úgy érzed, már nincs szükség reád. Semmirekellő lett belőlem, borongok, pedig valaha hemzsegó voltam. Nem kell fölöttem a tiszta égnek elborulnia ahhoz, hogy éles legyen az emlék. Amikor Hamvas Béla mondatát olvastam: „*Minden ember éhségben éli le az életét*” – azonnal hozzátettem: de nem mindegy, mire volt éhes. Tisztelettel jelentem: én éhes maradtam. Hogy ne érezzem túlságosan patetikusnak a mondatot, azonnal alkalmi versikém rémlik fel bennem, amelyet a kórházban, csövekkel kipányvázva holtmereven a plafonra szegezett tekintettel morogtam: „*A karomban tű, a farkomban katéter, csoda-e, ha nem ízlik sem élet, sem étel.*” Kórházi kalandjaim során, az intenzív osztályon való vendégszerepléseimet és a sebészeti belémavatkozásokat is ideértve, tudtommal nem pánikoltam a szükségesnél jobban. Visszatérő mondatomnak – megúsztam az életemet – csak mellékesen volt egészségügyi vonatkozása. Az ösztöneim azonban jelezték a veszélyt. Az, hogy megúsztam az életemet, nem jelenti azt, hogy nálam okosabb ösztöneimnek nem volt igazuk. Volt mit megúsznom. Ne tűnjék téves általánosításnak: Mi, nemzeti-ségi sorban élők kihegyezetten hajlamosak vagyunk arra, hogy a vészjósló jeleket érzékeljük, van a lelkünknek egy csücske, amely tapasztalatainkat begyűjtve szinte predesztinál a veszélyérzetre. Én hiszek az ösztöneimnek, s utólag igazat adok Székely Jánosnak, akivel húsz évet végigvitáztam többek között erről is az *Igaz Szó* szerkesztőségében: „*Sohasem lehetünk eléggé pesszimisták.*” Úgy tudom, alapjában véve derűs, bőnedvű embernek ismertek, de vénségemre magamra száradtam, s mint ilyen, jó ideje terhemre vagyok. Írásban és szóban évek óta kényszeresen ismételve: idegen ez az évezred. Egyre kevesebb okom van remélni, hogy eljön az én időm, eljön a mi időnk, s egyszer majd otthon érzem magam időben és térben. Elismerem, hogy idegenségemnek alapvetően két oka van: Én és a világ, a világ és én.

Elhallgatnak a tücskök, hűvösen lebben a szél, a denevérek megjelennek a fejem fölött, s bár sohasem viszolyogtam tőlük, ideje becsoszognom a szobába. Úgyelek, nehogy megbotoljak a papucsomban, s akkorát repüljek, hogy már a levegőben sajnáljam magam. A könyvespolcomhoz araszolok, megkeresem Lászlóffy Aladár *Mezőség* című versét, mert kétségeim támadtak. De jól emlékeztem, valóban így olvasni a szövegben: „*suhog az illat nádasa*”. Marad a kétely árnyéka: Valóban így írta a szerző? Nem tévedett egy betűt a korrektor vagy a szedő? Nem vagyok benne biztos, hogy találkozunk, de ha mégis összefutunk egy égi kocsmában vagy könyvtárban, ez lesz az első kérdésem: Suhog vagy susog az illat nádasa, Aladár?

Kozma Huba

Barátnak mehetős...

Aki ismerte *boldogult úrfikorában* is, emlékezhet rá, milyen nehezen tudta féken tartani indulatait egykoron. Felpofozta az őt megszegyeníteni próbáló gimnáziumi tanárát, visszaütött a szekuritátés verőlegénynek, moziplakátot – Talpra, Győző! – ragasztott pecsovics főszerkesztője ajtajára. S jól tudja persze róla bizonyára azt is az írásait ismerő, mondatait felidézni tudó emlékező, hogy Gálfalvi György *barátnak mehetős, alattvalónak alkalmatlan*.

A marosvásárhelyi író, szerkesztő, közügyek fáradhatatlan robotosa legutóbbi megjelent – a *titkosszolgákat* társszerzőként felhasználó – *önéletpidéző* könyvének kiadásakor (Kacagásaink, 2016) hetvenötödik életéhez közelít. S most, 2018-ban a kolozsvári Polisz kiadásában a Petőfi Irodalmi Múzeum főmuzeológusa, Gáspár György *Alattvalónak alkalmatlan* címmel a vele és általa készített múltidéző írások felhasználásával megkésett születésnap ajándékként pályaképét, az „összegző jelentést” is megrajzolta, -írta. Hatékony szerkesztői segítséget kapott gyűjtőmunkájához a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa a *kinti világ* egyik legalaposabb ismerőjétől, a romániai *zord időt* maga is alaposan megszenvedő folyóiratszerkesztő-irodalomtörténésztől, Dávid Gyulától, a könyv szerkesztőjétől.

A pályatárs, Markó Béla szavait használva *múltidéző breviárium* ez a könyv, melynek gyakori forgatása révén jobban megismerkedhetünk múltunk mindmáig nehezen érthető, értelmezhető nyomasztó fejezetével.

Gálfalvi György irodalmi pályája, „pályairányultsága” szülővárosához, Marosvásárhelyhez köthető. A nálánál kilenc esztendővel idősebb irodalomkritikus-szerkesztő bátyja, Zsolt jóvoltából házhoz megy hozzájuk az irodalom, már diákkorában megismerkedik az előtte járó nemzedék íróival, költőivel. Sokat olvas, és kicsapott gimnazistaként egy szakszervezeti könyvtárban, diákmunkát végezve, rátalál a meszkői unitárius pap, Balázs Ferenc *Rög alatt* című könyvére is, amely majdani felelősségteljes közösségszervező munkájának példatárává, kovászává válik. Egyetemre Kolozsvárott jár, és az ott szerveződő Gaál Gábor Körben is mellészegődik a kötelekben repülés igénye. Én a közös erőfeszítés örömenél intenzívebb örömet *nem ismerek* – mondja 1994 májusában Tóbiás Áronnak egy interjúban. Az irodalmi körben és – alighanem – az egyetem környéki kocsmákban szerveződik a kortárs erdélyi irodalom. A Forrás első nemzedékének tagjai az ő megszerződésükkor már elhagyták az egyetem padjait és a várost, Gálfalvi György korosztályos társaival a hatvanas évek végén a *Forrás* második nemzedékének számítanak (mint például Csiki László, Farkas Árpád, Király László, Kenéz Ferenc, Pusztai László, Kocsis István, Vári Attila; róluk, velük interjúkötetet is összeállít később *Marad a láz?* címmel). Az őszinteség a kulcsszavuk, összeköti őket a kimondás bátorsága és az egymásért érzett felelősség. Azután, az élet kipróbált rendjét követve, új utakat keresve szétszélednek, mint a fészekahyó madarak.

Gálfalvi György Bukarest városában talál kedvére való munkát, az *Ifjúmunkás* munkatársa lesz. Török-szakad természete és a műfaj, amit a hetilapnál művelhet, egymásra talál. Irodalmi szociográfiát ír – mint korábban példaképe, Balázs Ferenc –, fogyhatatlannak tűnő kedvvel és lendülettel. A pályakezdés éveit még Ceaușescu hatalmi tébolyának kiteljesedése előtti esztendőkre esnek, és ez, valamint a főszerkesztő Dali Sándor szabadelvűsége a lapnál gyakorlattá teszi az elfogulatlan szólás lehetőségét. A *száguldó riporterré* való, szólni bátor ifjú munkatárs szívesen keresi fel a hozzá hasonló karakterű *ifjúmunkásokat*, akik hozzá hasonlóan örömeiket lelik az őszinte, tiszta beszédben. Az *Ifjúmunkás* szellemi bölcsőhely is, több fiatal író, költő első nyilvános közlései jelennek meg itt, többek között az akkor kézdivásárhelyi gimnazista, Markó Béla versei. (A tehetséges fiatal erdélyi írók-költők első itteni közlési lehetőségének megteremtésében jelentős szerepe van – természetesen – Gálfalvi Györgynek is.) De a *felnőtt erdélyi irodalom* jeles képviselői is gyakori vendégei a hetilap kulturális mellékletének. Közülük Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Páskándi Géza, Majtényi Erik, Szemlér Ferenc nevét olvashatjuk a leggyakrabban a szerzők sorában, a legjobb korszakában közel harmincezer példányszámmal elérő hetilapban. A valóságfeltáró irodalom művelése diktatúrákba hajló időkben mindig kockázatos vállalkozás, Gálfalvi György azonban a főszerkesztő, Dali Sándor bizalmát és védelmét élvezve töretlen kedvvel halad a népi írók által két háború között kitaposott úton. *Feljelentettek a terepmunka idején* – meséli el Gáspár Györgynek 2007-ben a vele készített *Életinterjúbán* – *különböző vidéki kiskirályok vagy nem is annyira kiskirályok, hanem megyei főnökök. Közölték velem, hogy kitörik a nyakamat vagy megperzselnek. Általában a magyar megyei főnökök mondták azt, hogy kitörik a nyakamat, és a román főnökök, hogy megperzselnek. Igazán szavatartó emberek voltak, mert tényleg megpróbálták megperzselni vagy kitörni a nyakamat. Nem sikerült.*

Az *Ifjúmunkás*nál eltöltött évek akár el is altathatnák Szerzőnk veszélyérzetét. Visszhangos sikereket ér el az olvasók körében szókimondó valóságfeltáró írsaival, szíve szerinti emberekkel dolgozik együtt, a megperzseléssel és nyaktilóval fenyegető hatalmasságok dühét főszerkesztője békévé szelídíti. Mintha csihadna az ifjúkori láz, amely társai körében egyetemi éveit alatt hevítette. Megnősül, megszületnek lányaik. Elérkezik a meglelt férfikor kapujához.

A bukaresti *Ifjúmunkás*nál fogant első kötete, a *Szülőföldön, világszélen* csak 1974-ben jelenik meg már Marosvásárhelyen, ahol akkor él és dolgozik. Mert Dali Sándor a hatvanas évek végén a sepsiszentgyörgyi *Magyar Tükör* főszerkesztője lesz, az *Ifjúmunkás* munkatársainak java része szétszéled, s mert így a korábban ideálisnak mondható szerkesztőségi légkör is megromlik, és mindezek hatására Gálfalvi György elfogadja a marosvásárhelyi *Igaz Szó* főszerkesztőjének megismételt állásajánlatát. Elfogadja az ismételt felkérést annak ellenére, hogy hírből már jól ismeri az ajánlattevő főszerkesztőt. *Úgy mentem oda* – mondja egy 1994-ben készült interjúbán Tóbiás Áronnak –, *hogy majd magam mellé állítom a szerkesztőséget – az lehetetlen, hogy ne lássák, milyen gazemberrel van dolguk.*

Hajdu Győző 1953 óta alapító főszerkesztője a marosvásárhelyi *Igaz Szónak*. Pozícióját és annak tartós birtoklását elsősorban minden bizonnyal a feljelentéseiben gyakran dicsekvően megvallott őszinte román patriotizmusának tulajdoníthatja. Az immáron nyilvánosságra kerülhető titkosszolgálati dossziák tanúsága szerint följelent szinte mindenkit környezetében. Munkatársait, színjátzó felesége játszótársait, főnökeit. Mi mozgatja Hajdut, mikor a maga jól kiépített birodalmába fogadja Gálfalvit? Valószínűleg ugyanaz az eltökéltség, ami a fiatal író az ajánlat elfogadásakor: hogy megszélídtse és maga mellé állítsa még ezt az öntörvényű, török-szakad embert is. Az önmaga mindenhatóságában feltétel nélkül megbízó, akkor már teljhatalmú főszerkesztő rutinfeladatnak tartja a gerinctörést. Még élvezetét is lelheti ebben, hiszen teljesített ő már ennél nehezebb feladatokat is.

Mikor Gálfalvi György a szerkesztőség tagja lesz, Hajdu Győző már öt főszerkesztő-helyettest – Gagyai Lászlót, Gálfalvi Zsoltot, Papp Ferencet, Márki Zoltánt, Sütő Andrást – elfogyasztott, köztük az új munkatárs bátyját. Közülük az egykori munkáskáder, Papp Ferenc a lapnál marad, s ő beszéli rá a szerkesztőségbe frissen odakerülő, hogy lépjen be a pártba, mert így könnyebben elbánhatnak majd az *Igaz Szó* főszerkesztőjével. Az összeküvére buzdító tervezet annyira csábítóan hangzik, hogy Gálfalvi György hamarosan tagja lesz a román kommunista pártnak. A meghozott áldozat azonban csak későn terem gyümölcsöt, a főszerkesztő leváltása még majd két évtizedet késik. Az új munkatárs a kritikarovatot kapja munkája fő teréül, ezenfelül ő gondolzza a szociográfiai írásokat, s ennek is tulajdoníthatóan a jelenkori magyar irodalomban az *Igaz Szó* a szociográfiai riportok egyik fontos és rangos műhelyévé válik.

A főszerkesztővel kialakult egyre fagyosabb viszonyt némileg ellensúlyozza, hogy szerkesztőségi munkatársai közül korrekt munkakapcsolat köti össze a nagy műveltségű főszerkesztő-helyettestel, Jánosházy Györggyel, s a munkahelyi párttitkár Papp Ferencel, valamint a kor kimagaslóan jelentős költőjével-drámaírójával, az íróasztalszomszéd Székely Jánossal. Tartos örömet jelent a még mindig renitensnek, örökös ellenzékinek számító Gálfalvi számára, amikor 1976-ban sikerül a laphoz felvetetni a nálánál kilenc esztendővel fiatalabb költőt, Markó Bélát. Vele nem csak munkatársi, inkább baráti a kapcsolatuk, s bár alkatilag különbözőek, mindvégig talál közöttük a szó. Markó Béla így beszél barátságukról az ugyancsak Gáspár György által 2015-ben készített *Életinterjúban*: *Immár fél évszázada a legfontosabb és legtartósabb barátságom az, ami Gálfalvi Györggyel összeköt ... Ismerjük egymás gondolkodásmódját, egymás szokásait, és nagyon sok mindent csináltunk végig együtt. Közösek voltak az elégedetlenségeink, a harcaink, a reménysegeink, miközben nem vagyunk egyformák.*

Az ekkor már az élénken ráfigyelő *szervek* nem kis bosszúságára szélesednek Gálfalvi György küllhoni kapcsolatai is. Közülük az egykori szegedi Szerkesztő, később egyetemi tanár, folyóirat híján is az egyetemes magyar irodalom szervezője, Ilia Mihály neve szerepel a titkosszolgálati jelentésekben legjelentősebb számban (nem sokkal marad el mögötte a majdan országos hírű politikussá váló Lezsák Sándor sem), bizonyítván azt az érintettek köreiben elterjedt felismerést, miszerint romolhat, csonkulhat a két szocialista ország politikai kapcsolata, az illető országok titkosszolgálati erről dacosan tudomást nem véve, változatlanul példásan, csorbulatlan lelkesültségű lendülettel működnek együtt. A Romániában végbemenő gazdasági mélyrepülés – figyelemelterelő szándékkal is – az ország homogenizálásával társul. Ennek a nyolcvanas években felgyorsuló folyamatnak, mivel az országban élő szászokat és zsidókat már *exportálták*, a magyarok lesznek a kivételes kárvallottjai. Betiltják a magyar helységnevek használatát, a magyar intézményeket egyre gyorsuló ütemben leépítik, megnehezítik a magyarországi határok átlépését, meghozzák a *vendégfogadási törvényt* (melynek értelmében a benti magyarok nem fogadhatják lakásukban a kinti magyarokat). A romániai magyarok ettől kezdve *magyarul beszélő románok* lesznek. Gálfalvi György könyvei sem jelenhetnek meg ebben a szigorodó időben. Illetve egyetlenegy riportkötet, a *Találkozásaink* 1989-ben mégis – a cenzúra kényekedvéhez alkalmazkodva kényszerűen megcsönkítva –, a „változás” előtt néhány nappal.

Eddigi életpályája után maga előtt szégyenülne meg, ha elmenekülne a lelkesülten szerveződő erdélyi magyarság önvédelmi pártja, az RMDSZ marosvásárhelyi megszervezése elől. Bátran szembemegy a széllel, a tüntetéseken az első sorban menetel, átveszik az irányítást Markó Bélával a szerkesztőségben is, az *Igaz Szó* nevét *Látóra* változtatják, s a folyóirat új főszerkesztő-helyettesét beválasztják az újonnan szervezett magyar párt városi vezetőségi tagjai közé. Mégis, folyamatosan rossz közérzettel éli meg ezeket a lelkesült napokat. Nem hisz a szónoki emelvényekről gyakran hangzó felhőtlen jövőt ígérő

fogadkozásoknak, a tegnapi népvezérek álságos szavainak. Nem látja fedezetét a román-magyar megbékélés hibátlanul gyors megvalósulásának. Így aztán úgy látja helyénvalónak, ha politikai tisztségeit átadja a mögötte állóknak, maga pedig hazatér az irodalomba. *Az irodalom mindkettőnk számára az életet jelentette* – mondja Markó Béla Gáspár Györgynek *Életinterjújában*. *De neki az irodalom inkább az élete volt, mint nekem, ebben otthonosabban mozgott, mint én. Miközben az a tény, hogy én a politikai életben mozogtam, bizonyos védettséget jelentett a Látónak.*

Újjászervezik a szerkesztőséget, anyaországbéli segítséget is igénybe véve megbirkózhatnak anyagi gondjaik java részével. Épületet vásárolnak a kapott pénzből, fedél alá kerülhet így a frissen szerzett nyomdagép és a könyvkiadó. Úgy tűnik, minden a helyére kerül végre. A megfiatalodott szerkesztőség ehhez igazodó lelkesültséggel lát munkához, létrehozzák a Látó Irodalmi Színpadát, amely alkalmanként több száz fős olvasóközönséget vonz a folyóirat rendezvényeire. S fellépnek erre a frissen ácsolt színpadra a Kárpát-medencei írástudók legjelesebbjei, Csoóri Sándor, Konrád György, Eszterházy Péter, Cseres Tibor, Kányádi Sándor, Vári Fábián László, Závada Pál, Tolnai Ottó, Grendel Lajos és még sokan mások. A témérdek szervezőmunka kevés időt hagy viszont a főszerkesztők számára az alkotói tevékenységre. Barátját/harcostársát az országos politika, őt a szerkesztéssel és az ezzel járó közösség-szervező feladatok, elsősorban az irodalmi színpad szervezése kötik le. Pedig ő szeretne *a művekkel szegülni ellen a pusztulásnak*. 2007-ben bekövetkezhető nyugdíjaztatásáig azonban ebbéli eltökélt szándékának egyetlen egyszer tud eleget tenni, az ezredfordulón az *Egy áruló monológja* címmel megjelent monológokat, naplójegyzeteket tartalmazó kötete megjelentetésével. *Nehezen beszélek a könyvről* – mondja Antal Erikának 2001-ben a *Krónika* című erdélyi napilapban –, *mert nehezen adtam ki a kezemből, mint ahogy minden eddig megjelent könyvem nehezen adtam ki a kezemből. Tulajdonképpen mindig írni szerettem a legjobban. De az az ember vagyok, aki túlságosan sokat olvas és keveset ír. Könyves emberként és kiadói lektorként egyaránt elkeserít, hogy ma egész másként csobbannak a szavaim. Idegen számomra az évtized, az évszázad, és attól félek, hogy már nem is fogom megszeretni soha.*

Nyugdíjba menetele után is gyötrik az írás és a saját könyvek közreadása nélkül eltelt meddő évek. Ráadásul a világ is alaposan megváltozott a „változás” óta. Az emberek most már szabadabban, nyíltabban alkotnak véleményt – egymásról is.

Barátaim hazaárulózzák egymást. Mindketten cinkosaim, világos tehát, hogy kétszeresen is áruló vagyok – írja a könyv címadó írásában. *Ráadásul én két hazát árulok... Röhögnöm kellene magamon – magunkon –, hiszen valaha teli szájjal tudtam kacagni.*

De szitává löve nem lehet hahotázni.

Alkalmi beszédeit, hozzászólásait, visszaemlékezéseit még szűkebb baráti körben is mindig nyomdakész pontosan, a tollforgatók igényességével fogalmazza, az írásra azonban csak nem áll rá a keze. Ebből az írói válságból a régi barát, az országos vezető politikussá emelkedő Markó Béla menekíti ki azzal, hogy hozzásegíti egykori titkosszolgálati anyagának kézhezvételéhez. Hatezer oldal. Ennyit tesznek le elé a szekuritátés időket megidéző intézet asztalára. Hatezer oldal. Talán csak magyarországi mentora, Ilia Tanár Úr „dicsekedhet” rajta kívül még ilyen nagymértékű hivatalos figyelemmel a Kárpát-medencében. A Szekuritáté egykori buzgó jelentgetői lesznek hát a *szerzőtársai* a következő emlékirat, a *Kacagásaink* (2016) megírásakor. A célszemély előbb a Gherasim, később a magyarosabb Kelemen fedőnevet kapja a friss kereszttségben. Lakását *bepoloskássák*, lehallgatókészülékeket helyeznek a munkahelyi irodáikba, még a főinformátor főszerkesztőjébe is. A szapora napi jelentések fölidézik számára a múlt már elfelejtett eseményeit, a régvolt beszélgetéseket, a telefonos értesítéseket. És fölidézik persze a könnyen beazonosítható jelentők arcát, azok álságos törleszkedéseit. Találkozásaikkor – meséli el Gáspár Györgynek – közülük néhányan még mindig úgy köszönnek rá, hogy „ölellek”!

Írói válság beköszöntésekor nagy segítséget jelent az ilyen, akár a pokolból is jövő emlékezetfrissítés. Önkínzó érzés végigolvasni az egykori álbarátok készsége, már-már örömteli hatalomszolgálatát, az *elszámolási kényszer parancsa* azonban legyőzi az undort.

A *Kacagásaink* felidézésekor érdemes figyelni az egykori munkatárs, Láng Zsolt *Élet és Irodalomban* írt könyvismertetésére, melyet Gáspár György is segítségül hív az idézett mű megértéséhez. *Végül is nem a dossziéit dolgozza fel, hanem az életét írja, és ennek az életnek a része az a hatezer oldal, aminek a pusztá átolvasása (megfejtése) felér egy regénnyel. Nem is az életét boncoltatja, hanem saját magát: kicsoda Gálfalvi György? Ebből a szempontból nézve érthető igazán, miért lényegesek számára a személyes pillanatok. Nem csak az olyan emlékek, mint az apjával folytatott telefonbeszélgetés harminc év elteltével olvasott szövege. Egyéb apróságok is. Milyen a besúgók, az ügynökök, a jelentéstevők kézírása. Milyen volt a kihallgatótiszt hanghordozása. Ki rejtőzhet az irodalmilag igen képzett elemző mögött ... Nem vagdalkozik, igyekszik megfontoltnak maradni.*

Sőt mi több – ezen könyvének tanúsága szerint is – megőrizte tisztánlátását és – jellemző – odaodavágó humorát – egészíti ki Monostori Imre Láng Zsolt szavait a Marosvásárhelyi kacagások című írásában.

A legutóbbi kötet, a *Beszélgetéseink* (2017) mintha összegzés lenne. Búcsú a fegyverektől. Ebben a négyszáz oldalt is meghaladó könyvben Gálfalvi György még egyszer egybehívja korábbi beszélgetőtársait. Az őt kérdezőket és az őáltala megszólaltatottakat. Leülteti őket almafa alatti asztalához, és folyik a diskurzus vég nélkül. A pincéből bor is kerül eléjük, szóba jönnek, s melléjük települnek a már elszólított egykori barátok, Bella István, Szócs Kálmán, Páll Lajos, Szepesi Attila, népesedik a tábor. S egyetértően bólogatnak poharukba nézve a kipróbált bajtársak, mikor a házigazda megvallja: *nem félek, hanem féltek, féltem a családomat, féltem az enyéimet, a hozzám közel álló embereket, a magyarokat.*

Emlékirat ez a kötet, melyben mi, kortársak is benne vagyunk, s ha nem, hát odakíváncozunk.

(Gáspár György: *Alattvalónak alkalmatlan – pályakép Gálfalvi Györgyről* – 2018 – Polis Könyvkiadó)

Iványosi-Szabó Tibor

„Egy korrajzi versezet...” 1679-ből

Kulturális életünk egyik fontos területe a gyökerek feltárása és hagyományaink ápolása. Ez a nagyon összetett tevékenység távolról sem kényelmes. A kutató-feltáró munka hosszadalmas, és az eredmény többször bizonytalan. Az ápolás pedig újabb szempontok alapján történő értékelést követel, ami nemritkán a megszokásokkal való ütközéseket eredményez. Mivel a helyi nyilvántartások szertelen adattömegében évtizedeken át bolyongtam, nemcsak felfigyelhettem irodalmi emlékeinkre, hanem fel is kellett azokat használnom a vizsgált korok és folyamatok elemzése és bemutatása során. Ezekre azonban érthetően merőben más szemmel néztem, értékeiket másként osztályoztam, mint egy esztéta. Vívódásaim egyik lecsapódása e rövid írás.

Kevés olyan városunk van, amely már a kora újkorból számottevő irodalmi alkotást tudott megőrizni. Kecskemét szerencsére ezen kevesek közé tartozik. Városunk kulturális hagyatékát elsőként Orosz László dolgozta fel igényesen.¹ Megállapítása szerint Kecskemét középkori irodalmi öröksége teljesen homályba vész. Ez a homály még akkor is alig oszlik, ha figyelembe vesszük, hogy már ekkor komoly vonzaskörű iskolája volt. Jól tudjuk, hogy ebből az intézményből a középkor utolsó századában jelentős számú tanuló jutott külföldi főiskolákra és egyetemekre. Tehát évtizedeken át nemcsak az akkor szokásos műveltséget, hanem számottevő irodalmi érdeklődést is szerezhettek itt ezek a fiatalemberek.² A városhoz, a korai cívistársadalomhoz köthető legelső irodalmi munka azonban csak a XVI. században, a reformáció kibontakozása során jött létre. Ez viszont olyan kiemelkedő, hogy immár évszázadok óta a korabeli legkiválóbb verseink között idézik. A kecskeméti születésű Kodály Zoltánt is meghihető zsolnárfordítás — a zene *nemzetközi nyelvének* közvetítésével — méltán lett világhírű. Irodalomtörténészeink joggal emelik ki, hogy e munka lényegesen több, mint egyszerű fordítás. A mű szerkezete, határozott íve és szuggesztív lírai hangvétele Kecskeméti Végh Mihály valódi *alkotása*.³

1 Orosz László, *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskemét, 1990. Kecskeméti Füzetek 2. – Orosz László – Füzi László: *Kecskemét irodalomtörténete*. 2003. Kecskemét.

2 Ezek száma közel egy tucatra tehető. Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét története 1541-ig*. 2002. 159–161.

3 Orosz László: 1990. i. m. 10–13. – A szerző személye körüli bizonytalanság máig sem szűnt meg teljesen. Egyik biztosnak tűnő kiindulópont az lehet, hogy a fordítás versfői megőrizték nevét:

A város szellemi-irodalmi örökségének számbavétele során talán nem árt még arra is utalni, hogy már Hornyik János egy tucatnyi olyan író, prédikátort és tanárt sorolt fel a XVI. század végéről, akiknek neve, illetve előneve Kecskeméti. Ők vélhetően vagy a helyi iskolák valamelyikében kezdték tanulmányaikat, vagy itteni hosszabb-rövidebb munkálkodásuk révén kapták ragadványnevüket.⁴ Aligha kétséges, hogy személyük a helybeli szellemi igényességnek, esetenként az irodalom iránti számottevő érdeklődésnek a tanúi.

Ami a város későbbi irodalmi örökségét illeti, tudomásul kell vennünk, hogy a XVII. században a Psalmushoz hasonló alkotás nem készült. Orosz László összegző munkájában még azt volt kénytelen rögzíteni, hogy ebben a században itt mindössze egyetlen „korrajzi versezet” született, amelyet 1679-ben László deák jegyzett le, és valószínűleg az ő munkája. Kétségtelen, hogy ez művészi sajátosságait tekintve nem hasonlítható Végh Mihály alkotásához. Jeles irodalomtörténészünk ítélete vele kapcsolatosan igencsak elmarasztaló: *„Gyarló versekben beszél el, melyik napon milyen csapatok fordultak meg a városban...”*⁵ Ennek a sommás ítéletnek az esztétikai megalapozottságát nem kívánom vitatni.

És mégis.

Régóta motoszkál bennem, mire jutnék, ha nem egy XX. századi jeles esztéta normái, igényei alapján fognám vallatóra ezt az alkotást, ezt a „versezetet”, hanem a hódoltság viszonyaink nagyon megfogyatkozott írott emlékeinek morzsáit gyűjtögető és vallató szemével tekintenek rá, aki naivan minden — csaknem olvashatatlanak tűnő — feljegyzéshez is nem csekély várakozással fordul, és éppen ezért különösen értékeli minden ránk maradt, viszonylag sok adatot felvontató emléket.

Aligha kétséges, hogy a lejegyzett negyven négysoros versszakra nem művészi megformálása miatt érdemes ismételten figyelmet fordítani. Azonban úgy érzem,

MICHAEL VÉGKECSKEMÉTI. A másik a mű keletkezésének időpontja: 1561. Ennek alapján nem indokolatlan annak feltételezése, hogy a zsolnárfordító azonos azzal a kecskeméti Mihály diákkal, aki 1521-ben Krakkóban, az egyetemen tanult. Az évszámok alapján azonos lehet Kecskemét város 1564. évi főbírójával, Végh Mihállyal, akinek házában megkötötték a katolikusok és a protestánsok a templom használatáról szóló, méltán híressé vált egyezségüket. E szikár megállapításokat egy újabb adattal bővíthetjük. A kecskeméti tőzsérek a hódoltságot megelőző évtizedekben is számottevő szerepet vállaltak a tájegység távolsági kereskedelmében. Mégis igen sokatmondó adat, hogy Buda elfoglalása után *„Az első Pest[-Pilis-Solt] megyei kereskedő, akit — ezúttal Ausztriából hazafelé igyekezve — az ország nyugati határainál felfedezünk, kecskeméti Végh Mihály, aki 1544. július 20-án 1-1 bála boroszlói és iglavi posztót jelentett be elvámolásra Zúrnordfnál.”* Szakály Ferenc: *A hódolt vármegye*. In: *Pest megye története I/2*. 2001. 368. — Tekintettel arra, hogy a Krakkóban egyetemi tanulmányok végzésére induló egykori fiatalember mindenképpen komoly vállalkozó szellemmel rendelkezett, nem indokolatlan ez esetben rá gondolni. Annál inkább, mivel ezekben az évtizedekben egy szerényebb vagyonú ember vagy katonaként — főként, ha nemes volt —, vagy pedig kereskedőként alapozhatta meg szerencséjét és családi vagyonát. Ennek az állításnak valóságtartalmát a kecskeméti tőzsérek ebben és a következő évszázadban jelentős számban igazolták. Érdemes e nevek és az alkotó beazonosítását még egy megjegyzéssel kiegészíteni. A Vég, avagy Végh családnév csak a XVI. századi iratokban és nyilvántartásokban lelhető fel Kecskeméten. Azonban egy-egy összeírásban mindig csak egyetlen ilyen családnév található. A XVII. századi nyilvántartásokban pedig már sehol sem leljük. Tehát a tévedés lehetőségét ez a tény is leszűkíti.

4 Hornyik János: 1861. II. 119–121.

5 Orosz László: 1990. i. m. 16., ill. Orosz László – Füzi László: 2003. i. m. 15–16.

igazságtalanok lennénk vele szemben, ha nem vennénk észre, és nem tudatosítanánk néhány valós értékét. Mivel rendkívül szegényes e korszak irodalmi öröksége — a helybeli pedig különösen az —, úgy döntöttem, nem fölösleges közel negyedfélszáz év elteltével e strófákhoz és annak szerzőjéhez közelebb hajolnom, és vizsgálódásom eredményét pár oldalon rögzítenem. Hisz aligha véletlen, hogy e korszak első alapos feltárója és elemzője, Hornyik János — az akkor még sokszorosán bőségesebb forrásanyagon belül — felfigyelt erre a több oldalnyi terjedelmű bejegyzésre, és indokoltan látta, hogy ennek teljes szövegét monográfiájának második kötetében 314. számú dokumentumként közreadja. A rövid regesztát így fogalmazta meg: „1679. Egy korrajzi versezet tüzetesen a török viszonyokra vonatkoztatva, mely a város jegyzőkönyvébe, az akkori jegyző által van beírva, hihetőleg készítve is.”⁶ (L. Függelék)

Hornyik a szerző nevére nem tesz pontos utalást, pedig ő még a tanácsi jegyzőkönyvek birtokában könnyebben azonosíthatta volna. A még megmaradt forrásainkban a város nótáriusainak nevét több alkalommal felleljük, de a nagyon hézagosságot nem mindig utalnak arra, kit tekinthetünk első nótáriusnak, és kit segítőtársának. A hatvanas évek végétől azonban gyakran találkozunk Czibalmos László nevével, akit általában László deáknak mondanak, de mi már nem tudjuk megállapítani, hogy eleinte jegyzőként, vagy annak helyetteseként, vagy esetleg csupán egyszerű írnokként alkalmazták-e. Az viszont kétségtelen, hogy néhány éven át Pontáni György nótáriussal együtt segítették a választott tisztségviselők munkáját. Aligha kétséges, hogy „László deák” azonos Czibalmos Lászlóval. Az ő bérét is az adószedő bíró évről évre rögzítette. Szerény vagyona alapján a kisbirtokosok közé sorolhatjuk. Jegyzőként, majd néhány esetben tanácstagként 1694-ig találkozunk nevével több alkalommal. Tehát hasonló vagyonú polgártársainak többségével szemben ő hosszú éveken át szolgálta a várost, mivel a magisztrátus alkalmazottja volt. Így a különféle kisebb-nagyobb tisztségviselőket, azok tetteit és egyéniségét érthetően jól ismerte. Személyéről, munkálkodásáról sajnos ennél több nem gyűjthető össze a ránk maradt nyilvántartásokból. Az kétségtelen, hogy a versezetben rögzített eseményeket maga is átélte, és közvetlen benyomásait, frissen szerzett ítéletalkotásait, olykor érzelmi reflexeit örökítette meg.

A legtöbb irodalmi alkotás érthetőbbé válik, ha keletkezésének körülményeit ismerjük. Egy krónikaszerű leíró versről pedig egy rövid háttérrel felvillantása nélkül aligha lehetne tárgyilagos képet alkotni. A lejegyzett események — miként a versezet címéből is kiténik — Deák Pál főbíró szolgálati idejének utolsó hónapjaiban történtek.

A hódoltság csaknem másfél évszázados időszakában alig volt néhány évtized, amikor érdemi biztonságot éltek meg az életben maradottak. Az idegen uralom utolsó három évtizedében pedig e téren fokozatos, majd rohamos romlásról tanúskodnak számadáskönyveink és nyilvántartásaink bejegyzései. Ezt

6 Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral*. 1861. II. (Később: 1861. II.) 498–503. — A versezet végén a forrásmegjelölés: „Az 1678/9-ik évi szolgálati lajstromból.” A forrás helyét tehát eltérő módon határozta meg. Az utóbbi megfogalmazás a helytálló. Ma ezt a sorozatot Robotlajstromként tartja nyilván a levéltár fondjegyzéke. A város egykori jegyzőkönyveinek sorozata a háború végén eltűnt, valószínűleg elpusztult.

a folyamatot kétségtelenül gyorsította a kuruc mozgalom kibontakozódása. Korábban évenként *csak* három-négy alkalommal lepte meg egy-egy török aga vagy bég csapatával Kecskemétet. A hetvenes évek elejétől viszont megszapordtak a hasonló bejegyzések: „*Annak megtudása, Sz. Katalin napkor mely várbeli török volt városunkban: bajai, szabatkai, szegedi, jankoi [Jankovác, majd Jánoshalma], pecsih [Pécs], pargy (sic!), tonai [Tolna], földvári [Dunaföldvár], fejevári [Székesfehérvár], budai, pesti, hatvani, egri, hevesi, szolnoki, váradi [Nagyvárad], csongorádi, sárközi, kalocsai, adonyi, ercsi, pentelyei, vacsi, szekszárdi.*”⁷ Miként látjuk, a kéttucatnyi kisebb-nagyobb sereg nem a szomszédságból ruccant át kíváncsiskodni, hanem a hódoltság jelentős részéből csábította őket az évszázadok óta nevezetes „sokadalom”, ahonnan sosem távoztak üres kézzel. Ha a közel egy hétig tartó országos vásár eltérő napjain jelentek is meg, jutott belőlük naponként három-négy csapat. Az évtized végére pedig — a részleges feljegyzések alapján is — már csaknem követhetetlen állapotok rajzolódnak elénk. Ezeknek lett eredménye, hogy 1676-ban mind Bécsben, mind pedig a Portán — súlyos pénzüsszegek lefizetése ellenében — engedélyt kért és kapott a kecskeméti magisztrátus az országos vásárok felfüggesztésére. Az előrelátás nem volt indokolatlan. Csak 1677 júliusától 1679 novemberéig 198 csapat lepte meg a várost. Pontosabban ennyire utaló feljegyzést tudtam összegyűjteni az erősen töredékesen ránk maradt nyilvántartásokból! Ezen csapatok közül csak alig több mint negyvennek a létszáma volt 20 fő alatti. Tizennyolc esetben viszont száznál nagyobb létszámú sereg hatolt be a városháza udvarára és a környező utcákra. Egy francia tábornok pedig több mint ezerfős seregével keltett rémületet.

Ezeken túlmenően külön is ki kell emelnem, hogy a török hatalom — a keleti despotizmusok gyakorlatát követve — rendkívül kíméletlenül megbüntette, ha valamely település bármely gonoszkodó török hivatalnokkal vagy katonával szembeszállt, ellenük fegyvert fogott, vagy velük szemben erőszakot alkalmazott. Tehát a magisztrátus és a lakosság részéről a *legcsekélyebb* ellenállásra sem nyílt semmiféle lehetőség! Másfél évszázadon át csak egyetlen módon tudták a legtöbbször rablószándékkal érkezőket leszerelni: a parancsnokot pénzzel vagy különféle értékes tárgyakkal, „ajándékokkal” megvesztegették, a csapat tagjait pedig étellel, borral és takarmánnyal követeléseiknek megfelelően ellátták.⁸

Mivel a versezet sok alkalommal említi a kurucokat, néhány mondattal utalnom kell a hódoltsági mezővárosokkal való kapcsolatukra is. Velük a komolyabb ütközések már fél évtizeddel korábban megkezdődtek. Mivel az uralkodó

7 IV. Kecskemét város Levéltára 1504. m/ Összeírások, Robotlajstrom 1672/1673. 113. Az egyes csapatokon belüli katonák számára nincs utalás, de ha csak tucatnyian voltak is, néhány napon belüli megjelenésük érthetően komoly félelmet kelthetett.

8 A mohamedán katonák ritkán tartották be az alkoholtilalmat. A kocsmárosok következetesen rögzítették, kiknek milyen mennyiségű bort adtak, amelyért nem fizettek. Az 1678 és 1681 közötti évekből sajnos nem maradt ránk értékelhető adat. De az 1686 előtti negyedszázadból összesen 17 év teljes anyaga volt kigyűjthető. Ezek alapján éves átlagban a törökök 3249 pint (csaknem 60 hektoliter!), a kurucok és végvári katonák éves átlagban 2244 pint (csaknem 36 hektoliter!) bort fogyasztottak a város kocsmájában *fizetés nélkül!* A különféle elfogyasztott ételem és elrabolt takarmány stb. mennyiségéről, értékéről nem áll rendelkezésünkre megbízható adat. Az előző számok alapján azonban megalapozott következtetést lehet levonni.

megtiltotta, hogy az összeesküvés miatt Erdélybe menekült kuruc generálisnak Kecskemét — korábban bátyjának, Wesselényi Ferenc nádornak járó, de általa teljesen jogtalanul követelt — földesúri cenzust kifizesse, 1673-ban „*Wesselényi Pál urunk őnagysága városunkba érkezvén hadaival, [és közel két hétig itt maradt, amíg a város nem fizetett] adtunk őnagyságának az adónk miatt tall. 400, id est négyszáz tallért.*”⁹ Erőszakos fellépése kétségtelenül mintául szolgált a kuruc tisztek számára. Az egyik legkirívóbb eset 1676-ban történt: „*Die 24. 8-bris. Lakatos András cruz hadnagy itt lévén 240 magával...*” keltett nem csekély rémületet, és ellátásuk pedig sok-sok gondot.¹⁰

Kecskemét kora újkori kultúrájáról a *Forrás* az elmúlt évek során több írást is közölt. Ezeket később még néhány elemmel sikerült bővítenem. A ma már töredékére zsugorodott egykori nyilvántartásokból (1633–1705) 211 különféle jellegű irodalmi idézetet, és ezen belül több tucatnyi vers részletét, illetve teljes verset sikerült összegyűjtenem. Ezek az irodalmi emlékeink azt érzékeltetik, hogy a város iskoláiban nemcsak hatékony tanítás folyt, hanem azt is, hogy ezekben az évtizedekben egészen szerény vagyonú emberek sokasága szerzett figyelemre méltó tájékozottságot és műveltséget. Tehát az összegyűjtött anyag ismeretében kétségtelen, hogy nem csak László deák próbálkozott itt ezekben az évtizedekben verseléssel. A közreadott alkotások között több az övénél lényegesen igényesebb, néhány pedig egyenesen figyelemre méltó.

A versszettel kapcsolatos következő néhány észrevételem célja nem az lesz, hogy szakszerűen elemezzem és értékeljem. Kizárólag egyfajta figyelemfelkeltésre törekedtem. Talán ennek hatására fog vállalkozni szakember arra, hogy esetleges túlzásaimat korrigálja.

Az első megállapításom az lehet, hogy László deák, Czimbalmos László régi normákat követett strófáinak megformálása során. Tinóditól Balassiig tart a nagy elődök sora. Ha műfaját szeretnénk meghatározni, azt mondhatjuk, hogy talán még korábbi időre nyúlt vissza. A rendkívül mozgalmas évek és hónapok ese-

9 IV. 1508. Kecskemét város Adópénztárának iratai, c/ Adólajstromok 1673. 198–199. — Az összeg súlyát jelzi, hogy egy ökör ára ekkor 8-10 tallér értékű volt. — 1673-ban több más keserűség is érthette a várost. Erre utal a nyilvántartásokban fellelhető két vers is. — „*Oh nyomorúságos esztendő, / Homályban beborult idő, / Voltál nekünk csak bút szerző, / Gyakran méreggel emésztő...*” (első versszak) — Illetve: „*Oh kegyelmes Isten szánj meg, / Ez nyomorult háztúl ments meg, / Hogy házunkban nyughassunk meg, / Többé ne is ismerjük meg...*” Mindkét idézet: Iványosi-Szabó Tibor: *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból (1633–1700)* I. 110. — Talán érdemes utalni arra, hogy a hivataluktól búcsúzó bírák sok esetben a városházát nevezték *nyomorúságos háznak*. Erősen valószínű, hogy a szöveget lejegyző maga is kisbíró volt, így közvetlenül átélte a különféle zaklatásokat.

10 IV. 1510 Kecskemét város számadási iratai i/Főbírói számadások 1676. 87. A Rákóczi-szabadságharc tudatunkban már rávetül az egész korábbi kuruc mozgalomra, és ennek alapján indokolatlanul többféle pozitív elemet tulajdonítunk az előzményeknek. — Nem lehet véletlen, hogy ez a szokás, ez a gyakorlat a korabeli népköltészet egyik visszatérő témája lett: „*Gyerünk alá, jó katonák, / Az Alföldre, Kecskemétre, / Ott próbáljunk jó szerencsét...*” *Oláh Gergő* című vers. *Hét évszázad magyar versei* I. 471. A szerencse megkísértése azonban nem a török vagy labanc csapatokkal szembeni harcban, hanem a falvak és a mezővárosok fegyvertelen lakosaival szembeni zsákmányszerzésben testesült meg. — Talán nem felesleges mentalitásukkal kapcsolatosan még a közismert *Csinom Palkó* című vers utolsó előtti strófáját idézni: „*Az paraszt embernek / Fogd meg az szakállát, / Hajtsd el a marháját — / Verd pofon ő magát.*” Uo. 539. — Az alföldi falvak és mezővárosok parasztjai sokszor megszenvedték a kurucok közé került, lecsúszott nemesek gögjét.

ményeiből egy rövid szakaszra korlátozódó *krónikát* készített, melynek szövegét azonban a szokásokat követve vers formájába öltöztette. Éppen ezért *leíró* jellege végig meghatározó. Tehát aligha várhatjuk tőle az ettől eltérő irodalmi műfajok fogásait, elemeit. Kétségtelen, hogy kortársai jobban kedvelték a líra különféle formáját. Ráadásul ez a versezet minden bizonnyal alkalmi alkotás. Erősen valószínű, hogy a strófák többsége rögtönzött. Tartalmát mindvégig a különféle megszenvedett katonai atrocitásokra összpontosította. A viszonylag rövid munkán belül érdemi belső szerkezet kialakításáról nem beszélhetünk. Még az időpontok meghatározása sem egységes. Első felében viszonylag következetes a jelölés, később már csak a hónapokra utal. A közepén pedig egy betoldás osztja két részre az események monoton felsorolását, melynek külön címet adott. Ebben a négy strófában valójában Kovács András — korábbi kisbíró — váratlan rangbeli emelkedésén, ispánságán ironizál.

Tagadhatatlan azonban, hogy a sorok magyaros ritmusa elég következetes. Ezt azért is ki kell emelnem, mert valamelyest ellensúlyozza az elbeszélés valóban csaknem bántó egyhangúságát. A strófák tizenkettes szótagszáma pedig szinte hibátlan. Négysoros rímei számunkra lehangolóan egyhangúak ugyan, de tudomásul kell vennünk, hogy kora újkori verseink számottevő része még ezt a formát követi. Tagadhatatlan viszont az is, hogy több esetben felcsillan benne egyfajta kifejezőerő. El kell azt is ismernünk, hogy a tömörségre (*Dichtung!*) való törekvése pedig csaknem töretlen és eredményes. Egy-egy rajtaütés vezetőinek nevét, követeléseit, zsákmányait, a város vezetőivel szembeni fellépését, a helybeliek reagálását, a csapatok külső megjelenését, mozgásuk irányát és az esetleges eseményeket sorra egyetlen versszakba képes zsúfolni.

Kétségtelen érdemei között kell kiemelnem, hogy bár tömören, de a szemtanú szuggesztivitásával tudja felidézni nemcsak a szaporán ismétlődő eseményeket, az egyes csapatok és parancsnokok fellépése nyomán nemcsak a kikövetelt zsákmányok jellegét, mennyiségét, hanem mind a követelődzők arroganciáját és változatos praktikáit, mind pedig a bírák kényszeredett tetteit és lelkiállapotát is. Tehát ne legyünk vele szűkkeblűek. Próbálkozását akár egyedülálló kísérletnek is tekinthetjük, hiszen a török és a kuruc portyázók önkényeskedéséről ilyen tömör és ennyire sokszínű összképet az elszórtan rögzített feljegyzésekből nem tudunk szerezni. Bár kerüli a hatáskeltést, elbeszélése alapján lesz nyilvánvaló, hogy az erőszak alkalmazásának milyen széles skáláját vették igénybe mind a törökök, mind pedig a kurucok. Ezért történelmi forrásaink között — formai gyengeségei ellenére — kétségtelenül különleges színfolt. A sorokat vallatva még néhány szerencsés hasonlatra is lelhetünk. Egyik figyelemre méltó erényének pedig azt tartom, hogy az események tömör ismertetése során a folyton változó helyzeteket nemcsak fel tudja eleveníteni, hanem a gyakorta ismétlődő inzultusok között képes volt érzékeltetni a fokozatokat, a magisztrátus tagjainak eltérő riadalmát, olykor a szenvedő fél habitusát és az egyéni sérelmeikre adott erősen különböző válaszaikat is. Vegyük észre azt is, hogy — ilyen körülmények között — ott motoszka volt benne csaknem folyamatosan egyfajta ironizálás, amelyen belül az önirónia is elég markánsan feltűnik. Végezetül még egy fontos elemre célszerű utalnom. A század költészetének egyik meghatározó témája — persze nem

véletlenül — a halálfélelem és az elmúlás. A felidézett háttér és a frissen megélt borzalmak ellenére ez a manír itt mégsem tűnik fel. Kérdés persze, hogy emögött a város polgárainak egyfajta fásultsága, a szerző kifejezőképességének a hiánya, avagy egy fiatalember vitalitása, netán a szokásoktól való tudatos távolodása áll-e.

A népi megfigyelés úgy tartja, hogy akinek nincs aranya, annak a bronz is érték. Az előbbi észrevételek után sem állítom, hogy ez a „versezet” mint irodalmi alkotás jelentős, akár csak *bronz* értékű is lenne. De szerencsénkre ránk maradt, és joggal tartjuk nyilván kulturális értékeink között. És remélem, hogy még sokak figyelmét fel fogja kelteni. Ezek után talán bízhatok abban is, hogy — mivel ma már tudjuk — városunkban ennél lényegesen igényesebb versek sora született ezekben az évtizedekben, nem kell attól tartanunk, hogy ezentúl is csak ennek alapján alkotnak véleményt e közösség kora újkori kultúrájáról. Mivel van elégséges alapunk ahhoz, hogy merőben másként tekintünk ennek a századnak szellemi hagyatékára, talán nem leszünk vele szemben annyira szigorúak, és megértőbben tekintünk olykor csaknem bájos esetlenségeire. Megítélésében segíthet az is, hogy most már nem a csodálatos Psalmus mellé kell állítanunk, hanem a jóval halványabb, bár mindenképpen értékes kortárs alkotásokhoz, azok irodalmi, formai értékeihez lehet hasonlítani. Biztos vagyok abban, hogy meg lehet találni a többi vers, a többi alkotás, főként pedig a többi történelmi forrás között a helyét.

Bízom abban, hogy ez a közlés mindezt segíteni fogja.

FÜGGELÉK

Városunk ma még hozzáférhető nyilvántartásaiban — miként erre már utaltam — nemcsak különféle témájú rövid idézeteket, részleteket találunk, hanem több mint egy tucat verset is. Ezek között van néhány, amely kétségtelenül helyben keletkezett. Azt viszont nem tudjuk, hogy közülük hány mondható valóban helybeli szerző munkájának. A „Probae pennae 1645–1705” című összeállításba csak a még publikálatlan irodalmi szövegek, idézetek kerültek be.¹¹ Mivel Hornyik János több mint másfél évszázaddal ezelőtt közreadott munkái ma már nagyjából csak közkönyvtárakban lelhetők fel, így viszonylag nehezen hozzáférhetők. Több mint másfél évszázad múltán talán nem felesleges ennek a „versezetnek” ismételt közreadása. A közlés révén lehetőség nyílik arra, hogy László deák munkáját ne csak emlegessük, hanem a vele kapcsolatosan elhangzott véleményekről bárki tárgyilagosabban ítélkezhessen, munkájához könnyebben hozzáférhessen.

¹¹ Iványosi-Szabó Tibor: 2008. i. m. 90–147.

Nemzetes Deák Pál Fő Bíróságában holmi Vitézekről való Jedzés

Mense Januar.

*Tizenharmad napján Ibrahim Agával
Jőnek az Szu Bassák sok vitéz gyalogval.
Nyolcad nap itt lévén, sok Daru tallakval
Elmenvén Pest fele harmincz négy kocsival.*

23. January.

*Csongrádi Szarvasi Törökök most jőnek
Huszonöten lévén letelepedének
Estve Szőke Jánossal veszekedének
Reggel Csongrád fele tíz szánon menének.*

*Bas Aga Csutora az Látó Agával
Szent Pál fordulásán jőnek egy Zászlóval,
Mennek Izsák felé szép Daru tollakval
Bass Aga és Látó az két-két Tallérval.*

*Ugyanazon napon Kuruczok jövének
Ők is szokás szerint nem is éhezének;
Azomban egymás közt itt össze veszének
Egyiknek kezéből pecsenyét ejtének.*

28. January.

*Dobval és Zászlóval Kuruczok jövének,
Étellel abrakval megelégedének,
Az Biróra borért sokat üvöltének,
Nagy száraz gégével Kőrösre menének.*

Februarius.

*Estve Farkas Ali jőve nagy haragval
Hogy megrakodhassék az szép juh sajtokval.
Zaklattyák az Birót, nem gondolnak azzal
Hogy ők innen mennek üres tarisznyával.*

8. February.

*Nem késik Kőrösön vitéz Kara Hasszán
Siet Kecskemétre, hogy jó bor az torkán
Folyna, nem gondollya hogy végtére osztán
Zörgene csobolyó szegénynek a hátán.*

*Öszve vesze itten a szegény biróval
De Kozicza fogá pártját egy gyalogval,
Úgy megüté Hasszánt egy nagy csobolyóval
Hogy reggel Kécskére mene nagy haragval.*

*Nem tudom mi okon Kis Ali serege
Ide az Városra mái nap kerenge,
Nyolcad egész napig épen itt tekerge
Város Kanásza is vélek Pestte mene.*

13. Febr.

*Az Várost Csutora nem igen tágíttya,
Kőrös utzán maga seregét szállíttya
Az kanta korsókat mind rendbe állíttya
Szőke János előtt valóban ásíttya.*

Eodem die.

*Izzad az homloka az szegény birónak
Mert rosz kedve vagyon az sok manóságnak.
Bezzeg volt kelete abrak, méznek vajnak,
Ezek Csutorának bort nem juttatának.*

*Szőke János uram szegény kisbírákval
Valóban protestált füstös lisztes házzal,
Füstölög gőzölög, de az manósággal
Nem méne ő szembe a sánta lábával.*

Eodem die.

*Nyolcz szánnal Budárúl gyalogok jővének,
Félő Kecskemétre bút ne kergetnének,
Az jó lakás után Csongrádra menének,
Hogy tolvaj ráczokban Budára vinnének.*

16. Febr.

*Híres nevezetes Urunk Csanádi Bék
Jőve nagy sereggel, mint egy ijesztő kép,
Az köntöse neki bezzeg valóban szép
Deli Haszán pedig az borért igen tép.*

18. Febr.

*Az nyolcz szán Gyalogok Budára menének
Az tolvaj Ráczokban el is emelének
Az sok tracta után Budán békellének
Az szegény bírák is csak haza jővének.*

19. Febr.

Vad ludak jővének az hideg tél után
De csak kávoiyognak szegények az uczán
Nagysereget gyűjtőén, lévén öten csupán
Mennek az Nyír felé az jó lakás után.

23.

Mégis az Pestiek bennünk látogatnak
Lévén harmincz öten, csak ide rándulnak
Az vásárbíróval valóban tractálnak
Végre itt az Pinczén csak megzajdulának.

Az város disznaját konyhára metéllik
Az vásárbíró is talán annak vélik,
Jobb fülét elvágá Durák, mint beszélik
Az város jegyére szegényt megbélyegzik.

Ns. Deák Pál úr főbíróóságában.

Minden esztendőben változ az uraság
Mint az cigányok közt az tisztos Vajdaság
Kovács Andrásra is rá száll az ispányság
De féltő hogy rajta ne történnyen birság.

Az Urat illeti bűnért esett birság
Ámbár az Ispáné legyen a bitangság
Gondolom lekopik róla az uraság
Végre imitt amott hever az Ispánság.

Megböcsüli magát felemelt tisztében
Audentia nélkül nem mégy elejében
Rá is tartja magát az feir mentében
Mert az vont 8 tallér forog elméjében.

Véget vetek immár csekély Rythmusimban
Megalázom magam gyenge verseimben
Ispán uramról is nem szólok mérgemben
Concludálom ezzel: légyen egésségben.

8. Marty.

Vass Rostha serege jőve nagy csoportval
A kőrös uczára méne sok roszakval
De mégis az Rostha bánik az abrakval,
Megrakodik, mégyen nagy merő zsákokval.

Most az Kovács Bencze Tóth György uram házát
Csak heteg magával megszállá utzáját,
Az bor ivás közben ajánlja ő magát
Kiért elemelé szegénynek két zsákját.

Szabadka Szegedi nagy fekete Dandár
Jőve nagy sereggel mint egy falka madár
Mind az egyes fákat kipusztították immár
Nyolczvan fertály árpát elvisznek hidgyed bár.

Héj ha láttad volna szintén estve felé,
Az fa vágatóra miként jönnek elé,
Vágják törik az fát, mindenik emelé,
Tíz szekér kár fáját az bírának tevé.

Jankói és Paksi Pajazit Agával
Jőnek nagy csoporttal három nagy zászlóval,
Jól megrakodának zabbal és árpával,
De jól nem lakának a város borával.

Április.

Érkeze nagy híre az Horváth Gergelynek
Mongyák hogy két százan együvé gyülnének
Azonban csakhamar ide bé jövének
Borral és abrakval torkig megtelének.

Elmaradott fele az kétszáz lovasnak
De izzad homloka az Szőke Jánosnak
Nem teczczik az utzán mondgya sétálásnak
Az üres erszénnyel csak haza hajtának.

Holmi praktika szót ő reá fogának
De ártatlan lévén nem is búsulának
Kívánságok szerint hitre fordulának,
Igaz lévén, rajta semmit vonhatának.

Nagy fekete sereg jőve napkeletről
Gyalogval lovasval foga környös körül
Akár hova fordulj de csak reánk kerül
Város háza előtt seregestül térül.

Jádzik az Szerencse, forog az hamarján,
Sok jó vitézeknek pendül az kantárján,
Galló Takácsnak is Szent Király Határán
Fogsága megesik, búsul az kalafán.

*Inség és koplalás az jó lakás után
Az kedves víz öröm keserűség fogytán
Ezek virágoznak az szerencse bottyán
Így fizet az idő kinek-kinek osztán.*

*Nagy hírrel érkezék, egész rémülésvel
Az Ujvári Pasa holmi gyűlevészvel,
Az sok Manóságnak rettentő képével
Bé szálla mi hozzánk Udvara népével.*

*Az egész Biráknak változik az színe
Hányván zöld karikát minden szeme fénye,
Úgy megvonná magát kiki az enyhére
Szőke János uram nem mén az melegére.*

*Ispán uramra is nem hogy tekintnének
De hamar ő véle számot is vetének
Egy darab som pálcát hátára tevének
Kakulya Jánosnak is ezzel fizetének.*

*Ki Kasznár, ki sánta merő félelmében
Rekedez némelynek torka félelmében
László Deáknak is halavány képében
Nem vala ábrázat az levél nézésben.*

*Kőrös János uram megfutá pályáját,
Igen futamodá az kertek kutyáját
Nem is tudakozá az Városnak házát
Hol imitt hol amott kullogtatá magát.*

*Vidács Mátyásnak is nagy hírű voltárúl
Bőven is szólhatnék megijedtségérül
El is feletkezék az sovány szérdékrül
Feír spanyol viasz csepege órrárúl.*

5. May.

*Három zászló alatt seregek jövének,
Négy katonát hamar csak meg kötözének
Az Biro hátára rosz köppölt vetének
Így a bíróságtúl búcsút is vevének.*

Finis Anni.¹²

12 Vége az évnek. — A bírókat és a tisztségviselőket egy esztendőre választották. A bíróválasztás mindig Szent György-napkor, április 24-én történt. A következő nyolc-tíz nap során számoltak el a pénzügyekkel, és ettől kezdve vált felelőssé az új tisztikar.

Kerpics Judit

„A mit külföldi divatlapok adni nem képesek”

A nyugati és a nemzeti divat vetélkedése a *Nővilág* hasábjain az 1850-es és 1860-as évek fordulóján

A nemzeti egységről, annak megmaradásáról és helyzetéről folytatott társadalmi diskurzus a 19. századi Magyarországon nem korlátozódott az írott és beszélt nyelv médiumára. 1854-ben megszűnt a szabadságharc leverése után hirdetett statárium, és az 1850-es évek végére a politikai szigor enyhülni látszott.¹ A nyomtatott sajtótermékek terjesztését előzetes cenzúra helyett utólagos rendőrségi engedélyhez kötötték,² amely ellenőrzés megengedőbbnek, vagy legalábbis kijátszhatónak tűnhetett. A kísértésbe eső szerkesztők és laptulajdonosok azonban továbbra is komoly retorziókra számíthattak: így például 1862-ben a *Nővilág* tulajdonosát, Heckenast Gusztávot pénzbírságra, szerkesztőjét, Vajda Jánost pedig nyolcnapos fogságra ítélték, miután egy problémás cikk miatt elmulasztották a lap köteles példányainak beszolgáltatását.³

Az 1849 után apránként újraszerveződő sajtóirodalomban a megszüntetett politikai lapok hagyta űr teret adott a frissen induló – és a hatósági engedélyeket megszerző – divat- és családi lapoknak. A felszínen politikamentes női magazinok azonban a felszín alatt nem voltak semlegesek. A nemzetről szóló diskurzusnak nemcsak a nyelve változott meg – az utólagos ellenőrzés okozta öncenzúra miatt –, de a résztvevői is. A korszakban nagy számban jelentek meg női szerzők a publicisztikában.⁴ A női célközönségnek szóló lapok egyik legfontosabb és legolvasottabb rovata a divattudósítás volt. Az öltözködés formanyelve politikai állásfoglalást tett lehetővé a társaságban való megjelenéskor, egyetlen szó kimondása nélkül. Lukács Anikó *Nemzeti divat Pesten a 19. században* című doktori értekezésében így fogalmaz:

1 Buzinkay Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest, Wolters Kluwer, 2016) 144.

2 Buzinkay Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, (Budapest, Corvina 2008) 31.

3 D. Szemző Piroska, „A *Nővilág* megszűnési körülményei”, *Magyar Könyvszemle* 95. 2. sz. (1979) 134.

4 A nők értelmiségi pályán való térhódítását lehetővé tevő történelmi és társadalmi tényezők ismeretése nem tárgya jelen dolgozatomnak.

A kortársak számára a magyar nemzeti öltözet – a nyelvvel, a nemzet erkölcsével és szokásaival együtt – a magyar nemzeti jelleg kifejezésének eszköze, a nemzetet reprezentáló jel, egyúttal a nemzet megőrzésének egyik biztosítója, egyesek szemében egyik kritériuma volt.⁵

Az 1857-ben indult *Nővilág* főmunkatársként nyilvántartott divatszakembere az első számtól kezdve Jósika Júlia volt. A brüsszeli emigrációban élő szerző, Jósika Miklós felesége politikai menekültként élt a belga fővárosban, ahonnan levelezés útján mindketten aktívan részt vettek a magyar kulturális életben. Jósika Júlia tudósításai elsősorban a párizsi divatról, illetve annak belga vagy angol adaptációjáról szóltak, és egészen 1860-ig nagy népszerűségnek örvendtek. 1860-ban a rovatot a pesti magyar és magyaros divatot propagáló Bajza Lenke vette át tőle. Az átmenet nem volt minden előzmény nélküli, és Jósika Júlia sem hagyta ott a lapot egyik napról a másikra, így lehetőségem van összevetni az egymással versengő nyugati és nemzeti divat különböző narratíváit az említett évfolyamban.

A *Nővilág* első számaiban Vajda János folytatásokban közölt értekezésben fogalmazta meg a lap programját *Szépről a szépekhez* címmel. A nemzeti jelleget, nagyságot, sőt a nemzet megmaradását a jelentős esztétikai értékű művészi alkotásokban, s szép eszméjének művelésében látta. A nemzet karakterét nem önmagába zárva, saját történeti múltjához viszonyítva vizsgálta, a kulturális fennmaradást inkább európai összefüggésekben, más népek művészetének tükrében határozta meg. A jóval későbbi *Magyarság és nemzeti önérték* című értekezésében így nyilatkozott: „Fegyveres erőszakkal nem, csak műveltségünk fényével hódíthatunk.”⁶ Az esztétikumnak kizárólagos fontosságot tulajdonító Vajda elvetette a nemzeti irodalom népköltészeti alapokra helyezését, a fennmaradáshoz vezető egyetlen útnak az antik görög művészethez való visszanyúlást, egyúttal az európai kultúrához való kapcsolódást látta.⁷ (Álláspontját később az 1861-ben szintén a *Nővilág*ban közzétett *Széptani levelekben* finomította. Továbbra is elutasította a fejlődést hátráltató keleti orientációt, illetve a Petőfi-epigonok népies költészetét, azonban revideálta a valódi népköltészet elmaradottságáról és egységiségéről alkotott korábbi nézetét.⁸)

A *Nővilág* tehát Vajda tudatos nyugati orientációjú esztétikai programja szerint épült fel a középrendű nők művelődésének, gazdasági szerepvállalásának és emancipációjának segítése céljából – habár ez utóbbi törekvés végül nem vezetett sikerre, nem ez adta a hetilap fő arculatát.⁹ Indulásakor kétezer-ötszáz (harmadfélezer) előfizetőt tudhatott a magáénak. Ez a szám a hetilap 1864-es megszűnésekor nyolcszázra csökkent.¹⁰ Szinte közhelyes megállapítás, hogy a *Nővilág*ot a tulajdonos és a szerkesztő mintegy nőknek szóló *Vasárnapi Újság*ként képzelte el.¹¹ Az addigra elavultnak számító irodalmi divatlap¹² helyett irodalmi műveltséget (is) terjesztő, színvonalas divatmelléklettel bíró női hetilap szerkesztése koncentrált munkát és erős szerzőket igényelt a versenytársaknál magasabb

5 Lukács Anikó, *Nemzeti divat Pesten a 19. században* (Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2017) 9.

6 Vajda János, *Magyarság és nemzeti önérték, Kóros áramok* (Budapest, Singer és Wolfner, 1896) 11.

7 Szajbély Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, (Budapest, Universitas, 2005) 314.

8 Uő, uo. 316–317.

9 Kosáry Domokos és Németh G. Béla (szerk.), *A magyar sajtó története III/1. 1848–1867*, Szabolcsi Miklós (főszerk.) *A magyar sajtó története* (Budapest, Akadémiai, 1985) 435–436.

10 D. Szemző, „A *Nővilág* megszűnése...”, 127.

11 Miklóssy János, „Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (Budapest, 1973) <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00012/pdf/274-275>.

12 Uő, uo. 272.

színvonal megtartása érdekében. Később Vajda János szerkesztői befolyásának gyengülésével a hetilap is hanyatlásnak indult.

A legelső lapszámától kezdve főmunkatársként foglalkoztatott Jósika Júlia kétségtelenül húzóérvnek számított. Brüsszeli divattudósításait és egyéb cikkeit maga Vajda a *Nővilág* legnépszerűbb írásai közt tartotta számon – habár az emigráns író nő íráncikkeit a sajtórendőrségtől való félelmében Vajdának olykor szerkesztenie kellett. A következőképpen fogalmaz az 1859-ben Jósika Miklóshoz írott levelében:

A „bátorság” című cikket, mint a Mélt. bárónő minden levelét, csak revisionál olvastam először. Világos, hogy politikailag ártatlan volt, de mi tudjuk itthon, hogy a sajtórendőrség, kivált egy elterjedt ujságban, és a jelen mozgalmak közt [...] mindjárt a sorok közt olvas. Bizonyos, hogy letiltotta volna lapomat, melyen már egy írásbeli intés súlyosbodik, azonkívül, hogy harmadéve alig menekedtem hat heti fogságtól egy pár meggondolatlan soromért. Tehát szerfölött óvatosnak kell lennem. Föl kelle áldoznom a „Bátorság” című cikk helyesebb értelmét, s változtattam a hogy tudtam, s a hogy hamarjában lehetett.

[...] Belátom, hogy a brüsszeli levelek teszik lapom legfőbb értékét, ezért nagy figyelmet fordítok rájuk, s nagy zavarban vagyok, ha néha egy egy ismeretlen divatműszót a kéziratban nem tudok elolvasni.¹³

Az idézett levélrészletből témám szempontjából két fontos tényező is kitűnik. Egyfelől Vajda János tanúságot tesz Jósika Júlia divattudósításainak rendkívüli népszerűségéről. Ezt egyébként az író nő előfizetési felhívásokra nyomtatott nevének egyre növekvő betűmérete is mutatta; rovata Barla Gyula szavaival élve az eladhatóságot tekintve a *Nővilág* „legjobban csalogató értéke” volt.¹⁴ Másfelől rávilágít a hetilap érzékeny kapcsolatára a sajtórendőrséggel, illetve a felfokozott óvatosság szükségességére bármilyen politikai, vagy akár csak annak értelmezhető téma esetében. A *Bátorság* című cikkben politikai üzenetet sejtteni nem volt egészen alaptalan. A Jósika-levelezésből egyértelműen kitűnik, hogy a házaspár az emigráció idején is élénk kapcsolatot ápolt Kossuth Lajossal és családjával. Kossuth 1859 januárjában Londonban bekapcsolódott a Klapka György és Teleki Pál vezetete szervezkedésbe, amely a magyar szabadságharc újbóli kiindulását tűzte ki célul.¹⁵ Az 1849-es magyar emigránsok csoportja a küszöbön álló szárd–francia–osztrák háborútól remélt politikai átrendeződést próbálta felhasználni a magyar ügy támogatására.¹⁶ A törekvés ugyan kudarcot vallott, de az emigráns magyarok külföldi szervezkedése visszhangot vert az anyaországban. Mindez összefüggött a nemzeti öltözet viselésének hirtelen fellángolásával is, hiszen ilyen körülmények között kényelmes és valamelyest biztonságos terepet jelentett a divat és az öltözködés témaköre a nemzeti narratívában.

A francia divatról szóló cikkeivel olvasottságot szerző Jósika Júlia a brüsszeli emigráció ideje alatt kétirányú kulturális transzferben találta meg az írói alkatához és a piaci igényekhez leginkább illeszkedő szerepet. Pályája Jósika Miklós regényeinek németre fordításával indult, majd egymást követték saját, magyar nyelvű szépirodalmi művei; szerkesztett kalendáriumot, és több pesti hetilap állandó munkatársa volt a nyugat-európai kulturális, tudományos és gazdasági hírek, valamint a brüsszeli hétköznapi közvetítésével. A magyar szellemi javak nyugat-európai terjesztése munkásságában nem korlátozódott a fentebb említett fordításokra: 1860-ban például részletgazdag és alapos

13 Vajda János Jósika Miklóshoz (Pest, 1859. március 19.) Vajda János Levelezés, sajtó alá rendezte Boros Dezső, Vajda János Összes Művei X., szerk. Barta János (Budapest, Akadémiai, 1982) 12.

14 Barla Gyula, Boros Dezső (kiad.) *Vajda János, Kisebb költemények*, Barta János (szerk.) *Vajda János Összes művei* I. (Budapest, Akadémiai 1969) 295.

15 Uő, *uo.* 10–12.

16 Uő, *uo.* 10–12.

kortárs magyar irodalomtörténetet közölt francia nyelven a párizsi *Revue Contemporaine* irodalmi szemlében.¹⁷

A magyar kulturális élet európai közegbe helyezett felpozíciójának igénye tökéletesen egybevágott Vajda János és a *Nővilág* programjával, különös tekintettel az ilyenformán körvonalazódó női társadalmi szerepvállalásra. Mégis az ideológiai egyezés és hallatlan népszerűség ellenére 1860-ban Jósika Júlia elvesztette a divatrovatot, majd hamarosan írásai egészen kikoptak a *Nővilág*ból.

A nyílt sajtóvitává sohasem fejlődő publicisztikai vetélkedés másik főszereplője, a fiatal és ambiciózus Bajza Lenke 1858-ban csatlakozott a *Nővilág* szerkesztőségéhez.¹⁸ Ahogyan Jósika Juliának, úgy neki is komoly lépéselőnyt jelentett a családjá az irodalmi életben való érvényesüléshez. Bajza József lányaként megfelelő műveltségre tett szert, korán lépett írói pályára, és idővel a 19. század második felének egyik legnépszerűbb, és kétségtelenül a legtöbb könyvet kiadó írónőjévé nőtte ki magát – ha művészi szempontból nem is tartozott a konszenzusosan tehetségesebbnek ítélt szerzők közé.¹⁹ Karrierjének gyors felívelésében rendkívüli írói termékenysége mellett fontos szerepet játszott Heckenast Gusztávval kötött házassága, akinek a gondozásában első kötete is megjelent *Beszélyek* címmel 1858-ban.²⁰ Itt fontos megjegyezni, hogy Heckenast, a *Nővilág* tulajdonosa, egyben a Jósika házaspár kiadója is volt; egyéb tényezők mellett tehát ez is közrejátszhatott abban, hogy a két szerző és szövegeik versengése végig a felszín alatt húzóódott, és egyikük sem vállalt nyílt konfrontációt. A *Nővilág* biztos talajt és nagy publicitást biztosított az induló szerzőnek, akinek a neve csak később, az írói munkáját szintén odaadóan támogató Beniczky Ferencsel kötött második házasságát követően vált országosan ismertté.²¹

Bajza Lenke első megjelenése a *Nővilág*ban az író első könyvének kiadásához kapcsolódik. Vajda János lelkes beharangozót írt *Beszélyek* című novelláskötetéről – ezenkívül a lap további hirdetésekkel is igyekezett reklámozni az érkező kiadványt.²² Az ismertető kisebb részben szól Bajza Lenke szövegeiről, Vajda inkább a Gyulai Pál által kibombantott nőíróvitában való állásfoglalásra használja fel az alkalmat. A novelláknak elsősorban az erkölcsi értékét dicséri, és megengedő kritikával illeti az eredetiség hiányát és a nyelvi megformáltság csorbait – különös tekintettel arra, hogy elsőkötetes, nagyon fiatal szerzőről van szó.²³ Ezt követően Bajza Lenke a *Nővilág* állandó munkatársa lett. *Beszélyeket*, később útleírásokat közölt nyugat-európai körútjáról, 1860-tól pedig a divattudósítás-rovatot is ő jegyezte. D. Szemző Piroska tanulmányából kitűnik, hogy pozícióját 1859 nyarán erősítette meg, amikor Vajda betegsége és vidéki gyógykezélése idejére átvette a *Nővilág* szerkesztését.²⁴ Ez minden bizonnyal csak rövid ideig tartó, átmeneti megoldás

17 Julie de Jósika „La Littérature Hongroise, Pendant les dix dernières années” *Revue Contemporaine* 2. série, tome 17. (1860) 125–147.

18 Török Zsuzsa, „Legtermékenyebb összes női íróink között”, *Irodalomtörténet* 46 (96) évf. 4. sz. (2015.) 378.

19 Fábri Anna, „A szép, tiltott táj felé”. *A magyar írók története két századforduló között* (1795–1905), (Budapest, Kortárs, 1996) 133.

20 Török, „Legtermékenyebb...” 378–379.

21 Uő, *uo.* 381–382.

22 Uő, *uo.* 380.

23 Vajda János, „Könyvismertetés. Bajza Lenke beszélei – Két kötet. – „Az eskü», »A különcz«” *Nővilág*, 2. évf. 26. sz. (1858. június 27.) 408–411.

24 „Hogy a lapot szerkeszteni akarja, az kiviláglik abból, hogy 1859. júl. 24-től átveszi annak szerkesztését. A lap *Galambpostájából* megtudják az olvasók, hogy Vajda beteg, és vidéken gyógykezelik;

volt, mert nevét nem tüntették fel a szerkesztő Vajda neve mellett, és az aktuális előfizetési felhívásokban sem szerepelt.

Annál nagyobb hírverés kísérte a rákövetkező évben a divatrovat – és ezáltal a *Nővilág* arculatának – átalakulását a magyaros öltözet robbanásszerű elterjedésével és Bajza Lenke divattudósításainak megjelenésével.

Ezzel el is érkeztem dolgozatom központi kérdéseire, melyek a kortárs cikkírókat is élenként foglalkoztatták. Divattá válhat-e a hagyomány? Alávethető-e a magyaros viselet a természetéből fakadóan minden évszakban megújuló, folyton változó divathullámok szeszélyeinek? Megtartható-e a nemzeti öltözet az időbe fagyasztott, egyetlen állapotában a divatsajtó és a társas események újdonságra éhes figyelmének keresztttüzében?

Az 1859-es év nagy változást hozott a művelt pesti polgári társaság divatjában. A *Napkelet*, a *Nefejejts*, a *Divatcsarnok* és a *Nővilág* novemberi-decemberi divathírei már magyar dolmányokról, külföldön is kapható női és férfi atillákról, illetve magyar kanászkalapokról és más, szintén a nemzeti viselethez sorolható ruhadarabokról szóltak. A külső megjelenés kérdése minden addiginál erősebb ideológiai felhangot kapott, s a szimbolikus jelentéssel feltöltött divat olyan politikai beszédmódot hozott létre, mely alól – az öltözködés szükségyszerűsége által – senki nem vonhatta ki magát.²⁵

A 17–18. századból hagyományozódott, tulajdonképpen nyugati és törökös elemekből összeálló nemesi viselet nem a magyar kulturális eredet révén, hanem változatlansága által nőtte ki magát nemzeti szimbólummá. A korszakban póriásnak tartott paraszti, népies öltözet elemei továbbra sem kerülhettek be a polgári-nemesi nemzeti viseletbe. A nemzeti divat korszakokon átívelő, időszakos fellángolásai közt kapcsolatot feltételezhetünk. A 19. században új jelentésmezővel gazdagodott nemzeti öltözet az 1820-as, 1830-as évek fordulóján megjelent a magyar úri társaság külhoni eseményein is: például 1829-ben Párizsban magyar táncestélyt rendeztek. Az eseményről szóló tudósítás, mely részletes leírást adott a résztvevőkről, a táncrendről és a magyaros öltözetekről, először a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg 1829-ben.²⁶ A beszámolót 1859-ben a *Vasárnapi Ujság*²⁷ az aktuális divathullámra reagálva, a táncestély harmincadik évfordulója alkalmából újra közreadta²⁸ Figyelmet érdemel a cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzés, amely az új közlést indokolja:²⁹ „E közlemény, melly megjelenésekor, mint idősebb olvasóink emlékeznek, igen örvendetes hatást gerjesztett, most sem vesztette el érdekét, midőn annak éppen 30-ik évfordulóját értük.”³⁰ E sorok tanúsága szerint az 1859-es farsangi szezonban már nem volt ritkaság az 1829-es cikkben leírtakhoz hasonló ünnepélyeken a magyaros viselet.

A nemzeti viselet általános divatja tehát erősen támaszkodott a hagyományra, a cikkírók rendszeresen hivatkoztak régebbi megjelenésekre a folytatólagosság benyomását keltve, de a magyar öltözet iránti rajongás hamar elcsitult. Az 1850-es, 1860-as évek fordulóján kialakult, és széles körben hordott nemzeti öltözet a század második felében aztán

vagyis a látszat szerint Vajda betegsége miatt vette át Heckenastné a *Nővilág* szerkesztését.” D. Szemző, „A *Nővilág* megszűnése...” 129.

25 Lukács, *Nemzeti divat...* 5.

26 Fekete Gáspár, „Magyar tánc Párisban (Február 9-én 1829)”, Vörösmarty Mihály (szerk.), *Tudományos Gyűjtemény*, 13. évf. 1. kötet (Pest, Trattner J. M. és Károlyi I. 1829) 114.

27 Fekete Gáspár, „Magyar tánc Párisban (Február 9-én 1829)”, *Vasárnapi Ujság*, 6. évf. 6. sz. (1859. február 6.)

28 Gere Zsolt, *Szebb idők, Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Főrizs Gergely (szerk.) *Irodalomtörténeti Füzetek* 174. (Budapest, Argumentum, 2013) 200.

29 Uó, *uo.* 200. (49. lábjegyzet)

30 *Vasárnapi Ujság*, 6. évf. 6. sz. (1859. február 6.)

csak díszöltözetként élt tovább a felsőbb társadalmi rétegben, a módos parasztság azonban bizonyos darabjait átvette és beépítette a népviseletbe.³¹

A divat követésének – vagy elutasításának – alapvető funkciója egy adott csoporttal való azonosulás vagy éppen elkülönülés jelzése. Eszerint – hagyományosan – a társadalmi állás csalhatatlan kifejezője, mely összetett jelrendszere által a vagyoni státusnál sokkal többet mond el viselőjéről. A külső megjelenés formanyelvét nyíltan politikai identifikációra felhasználó cikkírók a *Napkelet* hasábjain élesen elválasztották egymástól az ideológiailag töltött, magasabb rendűnek tartott öltözet fogalmát az ideológiától mentes *divat* fogalmától,³² más lapokban azonban e két fogalom gyakran szinonimaként maradt használatban.

A magyaros öltözet esztétikai szempontok szerinti megítélése sem volt egységes pártolói körében. A *Napkelet* egy névtelen szerzője 1860-ban egyértelműen leválasztja a változatlanságból és hagyományból építkező magyar öltözetet a szépség és csinoság évente változó követelményeinek alárendelt divatról. Szerinte a nemzeti öltözet viselésében nem lehet az szempont, hogy a ruha jól áll-e; annál sokkal fontosabb az elv, amit az képvisel.³³ Esztétikai kategóriából etikai kategóriába helyezi át a ruházkodás kérdését, ezáltal leszámol a változás és változatosság igényével is. Vajda János 1859-es cikke a *Nővilág*ban éppen a magas esztétikai értéke felől ragadja meg a magyar viselet nagyszerűségét és alkalmaságát arra, hogy *divattá* váljék nemcsak Magyarországon, de külföldön is, mely szerinte a fennmaradás záloga.

Elpusztulhatunk a föld színéről, és elváltozhatunk, szétolvadhatunk idővel csakugy, mint más hatalmasabb népek, elenyészhetik nyelvünk is, de öltözetünk fennmarad, míg a föld jelen nemzedéke el nem pusztul, s mint a latinok nyelve a papságnál, ugy a huszáregyenruha Európa hadseregében – általános lesz.

*És midőn jelenleg ujra viselni kezdjük a közéletben is nemzeti ruhánkat, elfogulatlan s méltó büszkeséggel mondhatjuk, hogy nem csak sajátlagosan magyar de egyszersmind – európai divatnak hódolunk.*³⁴

Vajda a katonai egyenruhák példáin keresztül mutatja be, hogy a magyar huszáregyenruha európai térhódítása önmagában elegendő bizonyíték a magyar öltözet pozitív fogadtatására más nemzetek divatjában, szépségében pedig semmivel sem múlja alul az angol, vagy akár a francia divatot. Vajda felfogásában a magyar ruha expanziója és divattá válása kifejezetten előnyös és kívánatos. „*A magyar öltözet halhatatlansága*” című cikke már a következő év változásait és a divatrovat átalakulását készítette elő, egyben meghatározta a *Nővilág* viszonyulását a kérdéshez.

A *Nővilág* divatra vonatkozó arculatváltása nem volt előkészítetlen, azonban a magyaros divathullám diktálta változás mértékét az év elején még nem kommunikálták az olvasók felé. Lehetséges, hogy Vajda és Heckenast maga is csak később döntött a gyökeres átalakulásról. Az 1860 januárjában több lapszámban is közzétett előfizetési felhívás még a Jósika Júlia által szerkesztett, az éves előfizetések mellé ajándékba járó *Hölgynaptár*ral, illetve az író divattudósításaival csalogatja az olvasókat: „*Eredeti divattudósításainkat hetenkint jövőben is az e részben páratlanul ismert bl.] Jósika Júlia irandja; ezenkívül általánosan kedvelt élettani iránycikkeit is folytatni fogja lapunk szépirodalmi részében.*”³⁵ Valójában a

31 Lukács, *Nemzeti divat...* 6–8.

32 Hites Sándor, *Még daogtak, amikor ő megszólalt; Jósika Miklós és a történelmi regény*, (Budapest, Universitas, 2007) 250.

33 Uő, *uo.* 251.

34 Vajda János, „*A magyar öltözet halhatatlansága*”, *Nővilág* 3. évf. 52. sz. (1859. dec. 25.) 821–824.

35 „*Előfizetési felhívás*”, *Nővilág*, 4. évf. 2. sz. (1860. jan. 8.)

brüsszeli divatjelentések az előfizetési felhívást alig több mint egy hónappal élték túl: 1860. február 12-én jelent meg az utolsó *Eredeti divattudósítás* Jósika Júlia tollából.

A magyar öltözetről 1859. december 11-én adott hírt először a *Nővilág*. A mellékelt divatképen női menték láthatók, a hozzáfűzött magyarázat szerint pedig a már elterjedt magyaros férfiöltözet mellett annak női megfelelője is kibontakozóban van. Jósika Júlia a divattudósításában említi, hogy egy brüsszeli boltban olyasféle női atillát talált, amiről egy pesti divatlapban olvasott. (Korábban, 1857-ben is írt már a magyaros öltözet külföldi megjelenéséről, akkor még azonban a magyarnak öltözött belga urak maskaráját neveltségnek és harsánynak ábrázolta.³⁶ Ugyanebben az évben Magyarországon báli viseletként felbukkant a magyaros párta, ingváll, zsinóros pruszlik és himzett kötény,³⁷ ez tehát akár a magyar öltözet 1859-ben kezdődő virágzásának előjele is lehetett.)

Az 1859-es évfolyam utolsó előtti számában közlik Jósika Júlia arcképét (melyet már a júliusi előfizetési felhívásban megígérték az olvasóknak), majd az évfolyam utolsó számában Jósika Júlia emberi erényekről szóló életvezetési tanácsadó cikksorozatának sokat mondó darabja következik: a *Hallgatás*. Ugyanebben a számban – rendhagyó módon – a divatról Vajda János értekezik a korábban már tárgyalt, *A magyar öltözet halhatatlansága* című terjedelmes cikkében. A divattudósításokban Jósika Júlia inntól kezdve a párizsi és brüsszeli divat híradásai mellett mindig ejt néhány szót a zsinóros, sújtásos magyaros díszítményekről a párizsi divatban, a divatképek leírásait pedig a „hirtelen keletkezett magyar divat”³⁸ népszerűsítésének szenteli a *Nővilág*. A lapszám végén, az 1860-as évfolyamra vonatkozólag, a szerkesztőség ígéretet tett a magyaros divat átfogó és teljes bemutatására, továbbá a tárcarovat a következő évre szóló előfizetéseket propagálva így buzdította az olvasókat a *Nővilág* megvásárlására:

[...] méltóztassanak előfizetni divatlapunkra, már csak azért is, mert ez legolcsóbb, s ugyancsak [...] eddig legerjedtebb is volt – és ha ugyan eddig is szerencsés volt magas megelégedésüket kiérdemelni, bizonyos, hogy jövőben erre még méltóbbá teendí magát, adandóan rendesen azt, a mit külföldi divatlapok adni nem képesek: eredeti magyar divatképeket [...]!³⁹

Nem meglepő, hogy a magyar öltözet elterjedésével a külföldi divathírek egyre inkább háttérbe szorultak. A cikkekéből az derül ki, hogy ebben az időszakban már igény sem mutatkozott a párizsi divat újdonságaira, mert aki nem akarta, hogy a társaság megbélyegezze, az magyar ruhát öltött.⁴⁰ (Pontosan ez volt az a felfogás, ami ellen később a *Napkelet* szerzői kikeltek, mert úgy tartották, hogy ezáltal elveket és politikai öntudatot nélkülöző hóborttá silányul a nemzeti viselet.)

36 „Két uri ember magyar öltözetben jelent meg – de minőben! – azt hiszem a guta ütötte volna meg ijedtében Kostyál urat, ha hirtelen megpillantja a két compatriótát. – Képzeld csak két köpcös belga urat, nem épen a legfiatalabbikat, vörös bő pantalonban arany paszománttal, magos csizmákba dugva, melyeken ökölnyi arany bojt függött. Ahoz két mellényt – szintén paszománttal – s ezenfelül zöld rövid frakkot, arany csipkével s paszománttal kicifrázva. Fejeiken roppant gránátos fűveget viselt e két szeretetre méltó egyéniség, melyet Colbag-nak méltóztattak nevezni, míg hosszú egyenes kard csörgött oldaláikon! Nesze neked magyar!” Jósika Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág* 1. évf. 18. sz. (1857. máj. 10.)

37 F. Dózsa Katalin, *A női divat változásai 1850–1895 között*, F. Dózsa Katalin, „Megbámulni és megbámultatni”. *Viselettörténeti tanulmányok*. (Budapest, L’Harmattan, 2014) 302.

38 „Műterem”, *Nővilág*, 3. évf. 52. sz. (1859. dec. 25.)

39 „Tárcza”, *Nővilág*, 3. évf. 51. sz. (1859. dec. 11.)

40 „[...] már is sokan vannak, és napról napra többen lesznek olyanok, kik nem annyira nemzeties előszeretétből, de csupán azon természetes okból is kénytelenek magyar ruhába öltözködni, hogy az uralkodó, az ellenállhatatlan divatnak hódoljanak, és nem magyaros viseletük által föl ne tűnjenek.” Vajda János, „A magyar öltözet...” 822.

Jósika Júlia utolsó *Eredeti divattudósításában* örömmel üdvözli a magyaros öltözet immár mindent elsöprő térhódítását, egyúttal – olvasói igény híján – lemond a továbbiakban a francia divat közvetítéséről.

*Szép dolog és örvendetes ez a kedves magyar viselet; s szivemből örülök, hogy ismét napvilágot lát – de meg kell vallanod, hogy ez örömben részemről nagy az önzéstelenség; mert ugyan meggyült ezáltal a bajunk, szegény divattudósítóknak! Nincs többé szükséged francia divatokra – tehát minek szóljak ezekről? Ez igen logicus conclusio; bár csak épen annyira tisztában volnék már a fölött is hogy miről irjak. Azonban magyar köntösök is selyemszövetekből készülnek, még pedig szép szövetekből, s azokhoz is kell csipke, szalag, ékszer stb. Tehát ezekről fogok ezután szólni [...].*⁴¹

Rovatának jövőjét felvázolva megkísérli ugyan az új áramlathoz való alkalmazkodást a külföldi kelmék magyaros viseletben való felhasználásának ismertetése által,⁴² ez azonban – ebben a formában – nem valósul meg. Továbbra is közöl olykor-olykor divattémájú cikkeket, de azokat már más címmel, más rovatban teszi. Megkezdte a brüsszeli mindennapokról és ünnepekről szóló cikksorozatát, mely a divattudósítás formai követelményei alól felszabadulva a maga teljességében mutatja be – és élte-ti – a magyar vigasságokhoz képest jóval takarékosabb belga ünnepi szokásokat és öltözeteket. Korábbi stílusához híven a magyar estélyek és bálók túlzó és pazarló voltára rámutatva kínálja fel a nyugat-európai alternatívát a kiadásaiban visszafogott, cserébe gyakrabban megrendezhető vigalmakra. Nem hallgatja el a belga társasági élet fonákságait sem, éles hangon bírálja például a táncestélyeken szolgáltatott zenét, illetve bizonyos kosztümöket.⁴³ A közvéleményt leginkább foglalkoztató magyar viseletről ellenben ezek a cikkek hallgatnak.

Meglepő módon a magyar öltözet okozta zsongás közepette a *Nővilág* késlekedett az új divatszakember kinevezésével. Rendszeresen közölték a legfrissebb pesti divatképeket és azok leírását, de Heckenast-Bajza Lenke első divattudósítása – egyben hittétele a magyar öltözet mellett – csak két hónappal később, április elején jelent meg, ekkor még név nélkül. A szerző méltatta elődjének színvonalas és közkedvelt munkásságát, egyben le is zárta azt:

*[...] feladatom könnyebb elődömenél, mert hiszen magyar nőnek magyar divatról könnyebb s kétségkívül örvendetesebb dolog írni, mint a bár európailag közös, de mégis idegennek mondható ugynevezett párisi divatról.*⁴⁴

Az új divattudósító nevének kezdeti elhallgatása minden bizonnyal kiadói fogás volt az érdeklődés felkorbácsolására. 1860. április 29-én tüntették fel először Heckenast-Bajza Lenke nevét az *Eredeti divatjelentés*en. Ehhez rövid szerkesztői megjegyzés is társult, miszerint – a *Nővilág* drágulását elkerülendő – Bajza Lenke „honleányi áldozatból” (ti. ingyen) veszi át a rovat szerkesztését; egyúttal biztosították az olvasókat arról, hogy Jósika Júlia továbbra is a lap munkatársa marad.

A rendszeren júliusban közzétett, második fél évre vonatkozó előfizetési felhíváson már megjelent Heckenast-Bajza Lenke neve is, méghozzá nagyobb betűkkel szedve, mint Jósika Júliáé. Összességében véve az 1860-as évfolyamot még Jósika Júlia novellái, külföldi beszámolóí és egyéb cikkei uralták, azonban az 1861-es évfolyamra vonatkozó decemberi előfizetési felhívásról már lekerült a neve, és 1861-től az időközben főmunkatárssá előlépett Heckenast-Bajza Lenke fokozatosan kiszorította a *Nővilág*ból.

Az új sodor elvetette a párizsi divat beszivárgását; az ún. „magyartalan”, csak a francia ízlésnek megfelelő, „bizarr” elemek beépítését a magyar öltözetekbe. Ostorozta a nyugati

41 Jósika Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág*, 4. évf. 7. sz. (1860. febr. 12.)

42 Uó, *uo*.

43 Jósika Júlia, „A farsang Brüsszelben”, *Nővilág*, 4. évf. 8. sz. (1860. febr. 19.) és 4. évf. 9. sz. (1860. febr. 26.)

44 Heckenast-Bajza Lenke, „Eredeti divatjelentés”, *Nővilág*, 4. évf. 14. sz. (1860. ápr. 1.)

divat gyakori és radikális változásait, szemben a hagyománytisztelő, állandóságra törekvő magyar viselettel, melyet kényelmi és esztétikai szempontból is a párizsi divat fölé helyezett. Hívei azonban nem zárkóztak el bizonyos módosításoktól, melyek az eredetileg díszöltözethez tervezett ruhákat mindennapi viselésre alkalmassá tették.

1860 nyarára a divatjelentések tanúsága szerint már teljesen általánossá vált a magyaros viselet kortól, nemtől, lakóhelytől és társadalmi állástól függetlenül. Heckenast-Bajza Lenke divattudósításainak gyenge pontja – a Vajda által első novelláskötete kapcsán is kritizált – nyelvi megformálatlanság. Döcögős, olykor értelemzavaróan alulszerkesztett mondataiért⁴⁵ azonban bőségesen kárpótolta az olvasót a magyar közélet ismert asszonyai által viselt „szebbnél szebb ősmagyar öltözékek” leírásával.⁴⁶ Az előfizetőknek nyilvánvalóan többet jelentett a saját köreikben ismert nevekkal és rendezvényekkel találkozni, mint egy-egy jeles márkiné vagy belga hercegnő szereplése magyar hölgyek számára lényegtelen, ám igényesen leírt gálaesteken.

Mégis hiába teltek meg a hetilapok, a boltok és a szalonok nemzeti divatcikkkel, a magyaros viselet reneszánsza a pesti és vidéki öltözködésben mindössze pár évig tartott. Hiába küzdöttek a divattudósítások szerzői a magyar öltözet felszínes divattal való össze-mosása ellen, hiába dolgozott a sajtó a ruházat nemzeti ideológiával való feltöltésén és állandósításán. Az 1857-es első báli megjelenések után 1858-ban beszivárgott a nappali viseletbe is, majd 1860-ban csúcsozott ki, egészen kiszorítva a divatlapokból és a társasági eseményekről a francia divatot. Ez a kizárólagosság azonban csupán egy évig tartott, 1862-ben pedig már Alexandra angol hercegné ruháit kezdték utánozni a magyar hölgyek is. 1865-ben egyre lankadt a honleányi lelkesedés a női ruházatkodás terén, 1868-ra pedig egészen kikopott a divatból.⁴⁷

A nemzeti öltözet viselése a – Bécsben is népszerű – párizsi divat darabjai helyett, a saját hagyomány felértékelése az idegen áramlatokkal szemben egy rövid időre a nyelv megőrzésével került azonos szintre a nemzeti egység megtartásának narratívájában. A magyar viselet általános, egész nemzetre kiterjedő elterjesztésének nemzetmegtartó eszménye végül pontosan annak bizonyult, amit a leginkább megvetett: egy-két évadon át meghatározó, a külsőségeken túllépni képtelen, kérészeletű divatnak.

45 Pl.: „Ezen szempontból kiindulva előttünk nem csupán az érdekes a mi uj, hanem az a mi érdekes.” Heckenast-Bajza Lenke, „Eredeti divatjelentés”, *Nővilág*, 4. évf. 16. sz. (1860. ápr. 15.)

46 Heckenast-Bajza Lenke, „Eredeti divatjelentés”, *Nővilág*, 4. évf. 16. sz. (1860. ápr. 15.)

47 F. Dózsa, *A női divat...* 305–314.

Boldog Zoltán

Arany János rejtett politikai és poétikai programja

Történelmi balladákká tördelt nemzeti eposz

„[V]olt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk?” – teszi fel a kérdést Arany János *Naiv eposzunk* című írása elején, majd az esszé végén a választ is megkapjuk tőle: „a felidézett nyomokból is kiviláglik már, hogy volt nálunk naiv eposz s hogy az, mint általában a népköltemény, költői formában nyilatkozott”. A nyomok közül Arany néhányat nagyra becsül, másokat viszont elutasít, mert nem felelnek meg azoknak a követelményeknek, amelyeknek szerinte a történetet előadó költői műveknek eleget kell tenniük. Erről a következőképpen fogalmaz: „A klasszikai epopeák eme ragyogó naprendszerén kívül még nagyon sok bolygó és üstökös kereng az elbeszélő poézis egén, amelyek bár különböző irányba futnak, s különböző kördedségű utat írnak le, annyiban mindnyájan megegyeznek, hogy pályájok nem egyenes vonalként halad a sivár végtelenbe, hanem azon pontra, honnan kiindúlt, visszatér; vagy – mellőzve a kissé mindig biccentő hasonlítást – mindnyájan kerek egészzé, életműves költői alkotmányá hajlandók idomúlni.”

Aranynek két fontos követelménye van a történetet elmondó költői művekkel szemben: a körkörösség és a kerek egészzé válás. Erre szerinte nem voltak képesek sem Tinódi, sem Ilosvai alkotásai, sem pedig a költőiségtől elzárkózó történetíróink művei. Néhányan azonban elismerést kapnak a szigorú Aranytól. Az egyik ilyen kivétel Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelemmel*. A másik, ráadásul a szerző jelenéből származó két példa a következőképpen fest: „a *Fehér László* című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, dacára a silány verselésnek, tökéletes költői kompozíció; vagy a közelebb Gyulai által ismertetett *Aigó Mártont hozom fel*, melyet szebben műköltő sem alkothatna. Meg van tehát, nagyon meg van népünknel a forma iránti érzék elbeszélő költeményeknél is; csakhogy az alkotó tehetség, darab idő óta, gyéren mutatkozik.” Látható, hogy a ciklikusság és a kerekesség mellett Arany azokat az alkotásokat hiányolja, amelyek ezeket a követelményeket nem silány módon, hanem esztétikai, műfaji értelemben tökéletesen valósítják meg.

Ebből a két megjegyzésből könnyen kirajzolódhat egy olyan program, amely szerint a 19. század második felében az eposztól érdemes elmozdulni a ballada felé. A Gyulai Pál-féle balladagyűjtésre hivatkozó Arany tisztában volt a kor poétikai divatjával, költői követelményeivel is. Erről több, Garay Jánosnak és Tompa Mihálynak írt levele tanúskodik, amelyekben a Petőfi-utánzókkal szemben kel ki, és Világos után folytathatatlanak tartja az addigi lelkesítő hangvételű lírát.

Arany János a balladákban figyelhetett fel mindarra, amit a kerek egészzé válás és a körkörösség kapcsán hiányolt például Ilosvainál és Tinódinál. A történelmi balladák ezen esztétikai szempontokon kívül politikai igényeket is kielégítettek. Kronologikusan olvas-

va őket létrehozhatjuk belőlük a 11. és 16. század közötti időszakot felölelő eposzunkat, amennyiben figyelembe vesszük az 1850-es évek történelmi-irodalmi emlékezetét. Így Arany rejtett programként eleget tesz annak a felé irányuló irodalompolitikai elvárásnak, amely szerint neki a nemzet költőjeként eposzt kell írnia. Történelmi balladáinak nagy része ezzel párhuzamosan eddig soha nem tárgyalt, vagy csak elvétve említett aktuálpolitikai tettként is megközelíthető. Ezen ki nem mondott kettős (poétikai és politikai) programot mutatja be a jelen esszé.

Zrínyivel összekacsintva

Ez a kettős program jól szemléltethető a Szondi két apródjának utolsó versszakával, ahol a két dalnok a következő átkot mondja: „*Apádjon el a szem, mely célba vevé, / Száradjon el a kar, / mely őt lefejezte; / Irgalmad, oh Isten, ne légyen övé, / Ki miatt lón ily kora veszte!*”

Úgy tűnik, mintha az átok a Szigeti veszedelemben valósulna meg Szulimán halálával. Bár a csapásnak közvetlenül a Drégelyt elfoglaló Alit kellene sújtania, a katonai erők főparancsnoka a török szultán, Szulimán, így az 1552-es hadjárat sem tekinthető kizárólag Ali magánakciójának. A dalnokok, a költők átka tehát Zrínyi művében úgy lép működésbe, hogy Allecto fúria a pokolból útnak indul, és Szelim képében megjelenik Szulimán álmában. Végül ennek következtében indul meg a török sereg 1566-ban többek között Szigetvár ellen, ahol a szultán életét veszti, ezzel az átok beteljesül.

Látható, hogy a Szondi két apródjának befejezése akár a Szigeti veszedelem előtörténete-ként is olvasható. Ezt a megközelítést erősítheti, hogy Zrínyi Miklós életműve erőteljesen jelen volt a 19. századi gondolkodásban, elég itt Kölcsey Ferencre utalni, aki a kanonikus értelmezés szerint azért nem sorolhatta fel tételesen a magyarság bűneit, mert ezt Zrínyi Miklós megtette korábban barokk eposzában. De említhetnénk a Zrínyi énekét, Zrínyi második énekét is a Kölcsey-életműből. A század második felében is komoly hatása lehetett Zrínyi Miklós figurájának, hiszen Mikszáth Kálmán Új Zrínyiasza csak a régihez képest válhatott termékeny alkotássá.

A Szigeti veszedelem azonban politikai síkon is összekapcsolható a Szondi két apródjával. Az idősebb Zrínyi Miklósnak, a dédapának a fiatalabb Zrínyi Miklós, a dédunoka a dalnoka, míg Szondi Györgynek a két névtelen apród. Az idősebb Zrínyi Miklós a törökkel szembeni ellenállás szimbóluma, a fiatalabb Zrínyi egyszerre a törökkel és a Habsburggal szembeni fellépés jelképe. Ha a Szigeti veszedelemhez kapcsolva, annak előtörténeteként olvassuk a balladát, akkor látható, hogy a drégelyi ostromnál a dalnokok ellenállása felértékelődik, hiszen a 17. századi Zrínyi egyszerre tud fellépni a törökök és az osztrákok ellen. Ráadásul az általuk kimondott átok Szulimán halálával hatásos is lesz. A hazához való hűség, amely egy mozzanatnak tűnik az Aranyballadában, körkörösén visszatér a Zrínyikhez kapcsolva. Az átok fog a törökön, ezzel kerek egészé válik a történet, az apródok önfeláldozása termékenyítően hat a szigetvári ostromra, és így a ballada több szempontból eleget tesz a Naiv eposzunkban felvázolt követelményeknek.

Ha viszont egy allegorikus történelmi olvasat keretében a dalnokokat a Világos utáni költőkkel azonosítjuk, akkor a Szondi két apródjának zárógesztusa iránymutatásul szolgálhat a kor íróinak. Ugyanis azt érzékeltetheti, hogy az átokmondás poétikájával néhány évtizeden belül kiiktatható Ferenc József. Hiszen a Drégelynél mondott 1552-es átok 1566-ban fogott Szulimánon. Talán az évtizedekig kitartó költői ellenállásnak is hasonló következménye lehet?

Politika és poétika kézen fogva jár

A fentiek alapján látható, hogy Arany János a korábbi költői hagyományra támaszkodva nemcsak költőivé tette a történelmet, hanem jó érzékkel nyúlt ahhoz a témához, amely poétikailag és politikailag is játékba hozott egy-egy balladát. Vajon megállja-e a helyét a fenti megközelítés más történelmi balladák esetében is? Programszerűnek vagy legalább tendenciózusnak mondható-e Arany korai, 1850-es években keletkezett balladáiban a fenti gesztus, az eposz balladával pótlása, a poétikai és politikai tett összefonódása?

A kérdés megválaszolásához érdemes segítségül hívni egy kevésbé ismert balladát, a *Rozgonyinét*. A történet a 15. századba, Zsigmond király idejébe ad bepillantást. Az 1852-es mű elején, a cím alatt ott szerepel a műfajmegjelölés (ballada). Arany nem bízta a véletlenre a besorolást, szükségét érezte a ma már elég didaktikusnak tűnő megjegyzésnek. Ügyelt arra is, hogy hivatkozási alapja ne feltétlenül a történetírók munkája legyen, hanem a szájhagyomány. A *Rozgonyiné* ugyanis a folklórral hitelesíti saját történetét: „*Híre futott a csatának / széjjel az országban. / Egy árva szó sem beszéli / Zsigmond győzedelmét; / Mind a világ, széles világ / Rozgonyi Cicellét.*” Tehát azért is gondolja fontosnak újramesélni az eseményt, mert saját korában, a 15. században „híre futott”. Ez elsősorban az orális útján történhetett, hiszen az alfabetizmus alacsony szintje és a tömegtájékoztatás hiánya egyedül ezt tehetette lehetővé. Arany tehát egy olyan szóbeli hagyománnyal kerül fiktív párbeszédbe, amelyet Anonymus a *Gesta Hungarorum* előszavában mélyen megvetett, amikor a „paraszatok csacsogó énekeiről” mesél. A névtelen történetíró ezen attitűdjét Arany erőteljesen kritizálja a *Naiv eposzunkban*, hiszen éppen ezekből a töredékekből lehetett volna összeállítani a magyar őseposzt, ahogy azt Elias Lönnrot tette a *Kalevalával*. A *Rozgonyiné* annak példázataként is olvasható, hogy nem szabad elkövetni az Anonymus-féle hibát, azaz meg kell írni a műköltészet segítségével a népköltészetben lappangó „csacsogó énekeket”.

Aranynak a *Rozgonyinében* tapasztalható, a múlt „híreinek” megmentésére irányuló szándéka másként is megközelíthető. A ballada elbeszélője eljuttatja azt, mintha hozzáférne az egykori történethez, és ő is a korabeli hír egyik közvetítője lenne. A *Rozgonyiné* keretei között elhiteti velünk az egykori naiv (népi, orális) történetek hozzáférhetőségét. Ezzel pedig saját tevékenységének balladába bújtatott teoretikusává válik. Így az említett alkotás azért is válhat az Arany-balladák kitüntetett darabjává, mert egyszerre elméleti és gyakorlati darab. Elméleti, hiszen érzékelteti, hogyan kell költői szintre emelni a régi történeteket. Gyakorlati, hiszen megvalósítja azt.

Hogyan válhat ez az esztétikai tett az 1850-es években konkrét politikai utalássá? A törökkel szembeni ellenállásról szóló történet híre éppen azért lehetett népszerű, mert egy nő a főszereplője, aki megmenti a szorult helyzetbe került férjét és magát Zsigmond királyt. A címben még Rozgonyinéként emlegetett nő hőssé válik, és így már nem csak egyszerűen Rozgonyi felesége lesz, hanem „Cicelle, Szentgyörgyi leánya”. A hős saját nőiségének is nevet szerez, ezzel pedig az ellenállás új aspektusára hívja fel a figyelmet: a férjét csatába kísérő, a férfit megmentő nő szerepére. A *Rozgonyiné* ebből adódóan akár úgy is olvasható, mint tisztelgés azon nők előtt, akik az 1848–49-es szabadságharcban a legkülönbözőbb módon támogatták férjüket.

A történet politikai értelmezése tovább szűkíthető. A Jókai Mórt megmentő Laborfalvi Róza alakja párhuzamba hozható Rozgonyiné figurájával. Mindketten a harcban részt vevő férjüket mentették meg. Laborfalvi Róza menlevelet, amnesztiát szerzett férjének, Rozgonyiné egy hajót szerzett neki. Jókai felesége ezzel a gesztussal a királyt, Ferenc Józsefet is mentesítette az alól, hogy az 1848-as forradalom egyik irodalmi vezéralakját meg kelljen büntetnie, és ezzel tovább mélyítse a szakadékot a magyarság és a Habsburg-

udvar között. Hasonlóan tett Rozgonyiné, aki férjével együtt a királyt is kimentette szorult helyzetéből.

Arany politikai gesztusai talán még annál is finomabbak, mint ahogy korábban sejtettük az egyértelmű aktuálpolitikai allegóriaként is felfogható *Szondi két apródja* és *A walesi bárdok* olvasása után. Történelmi balladáiban az esztétika és a politika kézen fogva jár. Egyik erősíti a másikat, de mindkettő önállóan is megáll a lábán.

A szerb–magyar Hunyadi és társai

„*Előhang akart lenni a Hunyadi-balladakörhöz*” – olvasható a *Hunyadi csillaga* című vers előtt. A megjegyzés, hogy csak „akart lenni”, visszaigazolhatja a kudarcot: nem sikerült összeállítani a balladakört. Pedig a Hunyadiak történelmileg kiválóan dokumentált ideje hatalmas nyersanyagot biztosíthatott Arany Jánosnak. Ő látszólag mégis lemondott erről az egységről. Csak találgathatunk, pontosan miért. Annyira élő lehetett még az irodalmi-történelmi emlékezet, mint Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelme* esetében, hogy nem volt szükség a történet megverselésére? Ha Kölcsey Ferenc *Hymnusára* gondolunk, akkor visszaigazolódhat ez az élő emlékezet. Az „*itt törtek össze rabigát Hunyadnak karjai*” és a „*nyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára*” sorok azt bizonyítják, hogy a reformkorban Kölcsey számára hasonló nemzeti identitásképző erővel bírt a Hunyadi-történetkincs, mint Arany Jánosnak harminc évvel később, a világosi fegyverletétel után.

Elkészült azonban ebből a balladakörből többek között a Hunyadi János „születését” bemutató darab, a *Szibinyáni Jank*. Ez összeköti a *Rozgonyinéből* ismert Zsigmond király idejét a Hunyadiak időszakával. Röviden elmeséli, ahogy Zsigmond király és császár Rácországban felfedezi magának Janko Szibinyánit, aki egy farkas után eredve bizonyítja harcedzettségét. Ezután az uralkodó udvarába hívja a fiút, a későbbi Hunyadi Jánost. A ballada zárata azonban nem magára a hős felfedezésére helyezi a hangsúlyt: „*Most is vallják, egyre dallják, / Szerbhon ifjai, leányi, / Guliczájok hangja mellett: / Ki volt Janko Szibinyáni. / De magyar ajakon is / Neve, híre általános: / Mert hisz él még... él örökké / A dicső Hunyadi János.*” Szibinyáni kapcsán az válik fontossá, hogy őt több népcsoport sajátjának tekinti (a magyarokon és a szerbeken kívül a balladában fontos szerepet kap az erdélyi kötődés is).

Hunyadi figurája mind a szerb, mind a magyar szájhagyománynak sajátja a ballada sugallata szerint. Szibinyáni nemzeti hőssé érése, Hunyadi „születése” azonban a magyarsághoz kötődik, és az európai ügyekért való munkálkodáshoz. Vajon miért lehetett szüksége Arany Jánosnak arra, hogy a magyar olvasók előtt bizonyítsa a szerb–magyar közös hagyomány létezését Hunyadira vonatkozóan?

A magyar szabadságharc bukása szorosan összefügg a nemzetiségi kérdéssel, amelynek megoldása nélkül nehezen lett volna rendezhető a Magyar Királyság helye a Habsburg Birodalomban. A *Szibinyáni Jank* a nemzetiségekkel való közös hagyományra irányítja a figyelmet, és a világosi fegyverletétel után a velük szembeni vádló magatartás helyett egyfajta megbékélés, kulturális közeledés, a közös történelemmé olvasás lehetőségét veti fel.

A politikai megközelítés azonban itt sem ennyire egydimenziós. Gondoljunk csak az aradi vértanúkra, akik között szép számmal találunk olyanokat, akik nemzetiségi származásuk ellenére a magyar szabadság hősei lettek. Tipikus példája ennek Damjanich János, aki szerb származásúként is magyarnak vallotta magát, és a szabadságharc legendás tábornokává vált. Akár egyedül az ő sorsával is megfellelhetnénk Szibinyáni Jank karriertörténetét, de tekinthetjük annak bizonyítékaként is, hogy a magyarság képes volt integratív erővel hatni a nemzetiségekre, és azok válhattak hősökké közülük, akik vállalták a magyarrá válást.

Mindkét olvasat, a megbékélést és az integrációt hangsúlyozó is releváns lehetett az 1850-es években, mint ahogy helytállóan bizonyulhat ma is a szabadságharcra és az azt követő időszakra vonatkoztatva. Voltak közös hagyományai a Kárpát-medencében élő népeknek, de a kulturális közösség nem válhatott politikáivá, hiszen a magyar vezetőréteg ettől elzárkózott. A nemzetiségek nem kaptak kollektív politikai jogokat, de egyénileg lehetőség adódott a felemelkedésre: Szibinyáni Janknak és Damjanich Jánosnak is. Így válhat a *Szibinyányi Jank* egy allegorikus olvasatban Damjanich János dicsőségét zengő költeménnyé, amennyiben allegorikusan, az 1849-es események politikai kontextusából tekintünk rá.

Az egyik legérdekesebb darab az el nem készült Hunyadi-balladakörből a *Stanzák „Mátyás dalünnepé”* című, amely az „eposzi kísérletből” alcímet viseli. A műfajmegjelölés jelzi, hogy Arany ezt a témát alkalmasnak látta volna eposzi formájúvá és méretűvé formálni. Emellett arról is árulkodik a megjegyzés, hogy Arany esztétikájában milyen közel állt egymáshoz az eposz és a ballada. Egy eposztöredék, egy eposzkísérlet akár egy balladasorozatba is beilleszthető, hiszen az említett vers könnyedén olvasható a *Hunyadi csillaga, Both bajnok, Szibinyáni Jank, Kapisztrán* (befejezetlenül maradt), *V. László és a Mátyás anyja* képezte történet egyik elemeként.

A *Stanzák* azonban az alkotói önreflexió miatt is fontos. A versbeszélő a következőképpen látja eddigi tevékenységét: „...engem eléget a szégyen rozsdapírja, / Hogy időmhöz képest oly keveset tettem / És hogy az én könyvem még nincsen megírva.” A *Naiv* eposzunkban láthattuk azt a követelményt, amely szerint a klasszikus epopeoák „mindnyájan kerek egész-szé, életműves költői alkotmányú hajlandók idomulni”. A *Stanzák* kesergése vonatkozatható a Hunyadi-balladákra, de utalhatnak arra is, hogy a történelmi balladasorozat részei még készülöben vannak, és együtt olvashatók könyvvé, összefüggő egységként.

A legtöbb századnak egy-egy balladát

Ha Arany János 1850-es években született történelmi balladait kronologikusan olvasuk, és az általuk megjelenített időszakot kiegészítjük az irodalmi-történelmi emlékezetnek akkor köztudatban lévő elemeivel, azt vehetjük észre, hogy a választott események átívelnek történelmünkön a 11. századtól egészen a 16. századig.

A 11. századot képviseli az *István örökje* című töredék, amelynek másfél versszaka a következőképpen zárul: „Üle István szent király fejedelmi székén, / A soknyelvű nemzetet bírja vala békén;...” A problémafelvetés hasonló ahhoz, mint amit a *Szibinyányi Jank*ban olvashattunk. István is a nemzetiségekkel való kiegyezésre, egy soknemzetiségű ország kialakítására törekedett, és a vers korabeli sugallata is hasonló lehetett ehhez.

Egyszerre meríti témáját a 11., 12. és a 14. századból a *Szent László*, amely a *Legenda* alcímet kapta, bár műfaji jegyei alapján a balladákhöz sorolható. A *Legenda* megjelölés feltételezhetően azért kerülhetett a cím alá, mert ez szolgált forrásként a műhöz. Ha a Szent Lászlót példázatként olvassuk, akkor arra következtethetünk, hogy a magyarságnak szüksége van hősökre, olyan legendákra, akik a sírból kikelve segítenek a döntő ütközetekben. A halálon túlról visszatérő lovagkirály az 1848–49-es ütközetek hőseire emlékeztetve akár a szabadságharc folytatásának lehetőségét is fölvehette egy korabeli olvasóban, azzal a megszorítással, hogy mindehhez isteni segítségre, isteni beavatkozásra lenne szükség (ez utóbbi miatt is különösen eposzi a hatása a *Szent László*nak). Csakis olyan hősök visszatérésevel lehetne elérni a tatárokat visszaszorító Szent László csodáját, akik még az emlékezetben élnek, akár 1345-ben (az Arany-versben említett csodát ekkorra datálják) az 1095-ben elhunyt és 1192-ben szentté avatott király. Látható, hogy a kulturális emlé-

kezet ezen séma alapján körülbelül 250 évre terjed ki. Tehát a 19. században ezen minta mentén Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc testesíthette meg azt a még emlékezetben élő hőseseményt, aki a sírból kikelve a magyarok segítségére siet. Ők ugyanis az 1848–49-es szabadságharcot megelőző 250 évben éltek. Ezt a megközelítést erősítheti Kölcsey Ferenc korábban említett gesztusa a Zrínyiről szóló versekkel, majd Mikszáth Kálmán *Új Zrínyiásza*. Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy Kölcsey *Hymnusa* előtt a *Rákóczi-nóta* volt a katolikus magyarság nem hivatalos himnusza, így a 18. századi szabadságharc vezetője is élő alakja lehetett a nemzeti emlékezetnek.

A 14. század elejére, Károly Róbert hatalomra kerülésének idejére kalauzolja el az olvasót a *Zách Klára*. A gonosz, idegen királynőnek, Erzsébetnek a figurája a korban ismerős lehetett az olvasóknak a Katona József *Bánk bán*jában megjelenített Gertrudisnak köszönhetően. Az viszont új elem a szüzsében, hogy a király is idegen, és támogatja felesége bosszúját. Így válik Zách Felicián cselekedete a magyarság szükségszerű, lélektanilag indokolt bosszújává a becsületében meggyalázott Zách Klára miatt.

Az aktív magyar ellenállás, a fegyveres, véres bosszú azonban a nemzet pusztulásához vezet. A versbéli királynő kiirtja Zách Felicián „minden nemzetiségét”. Ha Zách és a magyarság sorsa között párhuzamot vonunk, akkor a ballada óva inti attól a magyarságot, hogy fegyvert ragadjon, hiszen a következmények hasonlóak lehetnek ahhoz, mint a balladában olvasottak (a nemzetség kiirtása). A vers nem mentegeti a királyt és a királynőt sem. A címbe szereplő Zách Klára a magyarság becsületén esett sérelmeket szimbolizálhatja. Az ő figurájának ellenpontja Erzsébeté, a király hitveséé. Egy olyan Erzsébeté, aki nevében egyszerre idézi meg Károly Róbert és Ferenc József feleségét. A Habsburg uralkodó házastársa ugyanis Wittelsbach Erzsébetként az a később legendássá váló királyné volt, aki köztudottan szimpatizált a magyarsággal, és Sissiként hatalmas kultusz övezte Magyarországon. Ez a rajongás a ballada keletkezése idején (1855-ben) még nem verhetett gyökeret a magyar közgondolkodásban, ugyanis Ferenc József és Wittelsbach Erzsébet 1854-ben házasodott össze. Amennyiben a *Zách Klárát* ennek fényében olvassuk, akkor Arany gesztusa egy erős, egyszerre irodalmi és politikai tettként is értelmezhető, hiszen a balladában szereplő Erzsébet attribútumaival (gonosz, infernalis, bosszúálló figura) ruházza fel Ferenc József fiatal feleségét. Ez a megközelítés később érvényét veszthette azzal, hogy Erzsébet népszerűvé vált a magyarság körében. Ez viszont egyáltalán nem gyengíti azt az olvasatot, amely szerint Zách Felicián a jogos bosszút követelő magyarságot testesíti meg a túlzottnak mondható uralkodói terrorral szemben.

Zách Felicián rokona a Katona József ábrázolta Bánk bánnak. Bánk bán élenken jelen lehetett a 19. század közepének irodalmi gondolkodásában. Elég itt a darabból készült szimbolikus előadásra utalni, amelyet 1848. március 15-én játszottak. Jelen gondolatmenet szempontjából viszont éppen ez magyarázza, hogy Arany János miért hagyhatta ki a 13. századot a történelmi balladasorozatból. Katona József ugyanis megírta, és így a kulturális emlékezet számára megmentette ezt az időszakot.

A 14. század látszólag hiányzik a történelmi balladák által megjelenített időszakok sorából. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Arany *Toldija* innen meríti témáját. A 14. század legnagyobb hőse, ezzel Nagy Lajos időszaka külön elbeszélő költeményt kap, majd a *Toldi estéjével* látszólag kiteljesedik, hogy a *Toldi szerelmével* trilógiává váljon.

A *Rozgonyiné* és a Hunyadi-balladakör fent bemutatott darabjai lefedik a 15. századot, sőt a magyar történelem ezen szelete uralja tematikailag, mennyiségileg a történelmi balladákat. A 16. századot Arany a *Török Bálinttal*, a *Szondi két apródjával* jeleníti meg.

A fentiek azt mutatják, hogy Arany János balladái kerek egészzé olvashatók, így nem kizárólag Hunyadi-balladaköréről, hanem történelmi balladasorozatról beszélhetünk, amelyet az értelmezőnek kell kronológiailag elrendeznie. Ebben az esetben hasonló tevékeny-

séget kell végeznie ahhoz, mint az Arany által nagyra becsült folklórkincs gyűjtői, akik a töredékekből, változatokból egységet teremtettek, a számtalan, szájhagyományban élő változathoz gyakran egy saját verziót konstruáltak. Így építheti fel magának saját eposzát az olvasó a történelmi balladákból.

A történelmi balladák eposztöredékként való értelmezését támogathatja a *Naiv eposzunkban* olvasható gondolatmenet, amelynek keretében Arany az ősi elbeszélő hagyomány maradványairól beszél: *„Egy-egy rideg monda, töredékben, zilált prózában, hullong itt-amott; rajta műalkatnak semmi nyoma. Mátyás előtti királyait, vezéreit elfeledte a magyar... De amit tud, az is inkább adomaszerű, mint költői vonásokkal bír; és ha a hagyomány némely töredékét megőrzeni, a jelenkorra juttatni képes volt, nem látszik, hogy ebben a műalak által elősegített volt. A közelebbi korok állameseményei: a törökkel folyt utóközdelmek, a múlt század elején és derekán (Pérolázadás) történt népi mozgalmak, sőt a legújabbban elzúgott politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naiv eposzra nézve.”*

Arany éppen ezen töredékeknek biztosíthatott „műalkatot”, „költői vonásokat”, sőt néhány Mátyás előtti hőst is felelevenített. A „legújabbban elzúgott politikai vihar” pedig egy allegorikus olvasat keretei között jelenhet meg a balladákban, a Szulimánnal azonosítható Ferenc Józseffel, a *Zách Klára* Erzsébetével összemosható Sissivel, a Damjanich Jánossal megfeleltethető Szibinyáni Jankkal, vagy a Laborfalvi Rózával kapcsolatba hozható Rozgonyinéval. Így vetül egymásra esztétika és politika Arany Jánosnál, aki levelezése alapján kifejezetten ügyelt a politikai öncenzúrára.

Miért nem rendezte Arany saját maga kronologikusan olvasható sorozattá történelmi balladáit? – merülhet fel a jogos kérdés. Erre talán éppen az lehet a magyarázat, hogy a köztük lévő hézagok, maga a távolság esztétikailag jobban tükrözik a széttöredezett naiv, népi hagyomány természetes létezési formáját. Emellett nyitottabbá teszik az egyes darabokat a politikai megközelítésre, hiszen nem egy sorozatban elfoglalt helyet keres az értelmezői tudat, hanem önmagában vizsgálja az adott mű jelentéslehetőségeit.

Arany írói bátorsága a fentiek szerint éppen az elrejtésben keresendő, és abban a lehetséges ráismerésben, amelyhez az 1850-es évek olvasójának még nagyon merésznek kellett lennie, a mai értelmezőnek pedig mindössze elég a maximális nyitottság.

Nyerges Gábor Ádám

Biográfia és én-konstruálás Orbán Ottó életművében

A „soha el nem készülő önéletrajz”

Orbán Ottó életművének legátfogóbb tendenciája minden bizonnyal az önéletírás kísérlete, illetve kísérletei. Ez nemcsak a versek tematikai áttekintése során észlelhető tapasztalat, melyet az önéletrajzi jellegű leírások sokasága bizonyít, hanem Orbán Ottó számos olyan nagy vagy nagyobb lírai kompozíciója, melynek fő szövegszervező eleme a biográfiai tematika (ilyen például a *Gyökér a földben* című versciklus, de az 1983-as *Helyzetünk az óceánon* kötet is, melynek már – kettős – műfaji meghatározása [Versregény. Válogatott prózaversek] sem lényegtelen e szempontból¹) is mutat. Az alábbi, a szerző élete vége felé készült nyilatkozat is alátámasztja, hogy Orbán Ottó maga is életműve hiányos-hiányzó, de töredékeiben-töredékességében mégis meglévő, alapvető fontosságú elemének tartotta

1 Egy jóval részletesebb, teljesebb felsorolást ld. Prágai Tamásnál: „A személyes élettörténet tehát egyfelől nyersanyag, amivel a költő dolgozhat. Ehhez az anyaghoz újból és újból visszatér. Ez a stratégia leginkább az Emberáldozat (1973) Gyökér a földben prózaversciklusától jelenik meg folyamatosan az életműben – ennek már véleményem szerint poétikai szempontból előzménye a Szigetek (1962–1963), illetve a Csillagöv (1966–1968) ciklus – ennek része az az R. Z. című vers, melyet önéletírásában maga is a Gyökér a földben előzményének tart; majd továbbíródik a Királysír (1971–1972), a Szigetvilág (1974), A folytatás (1975–1976), Az új világ (1978–1979), majd, már verssorokba tördelt formában, a Sárkányvér ciklusaiban (1982; 1983–1986; 1986–1988; 1988–1991); de a kilencvenes évek közéleti költészete után ehhez az önértelmező formához tér vissza a Tudósítás a kés alól (2001–2002) verseiben. Bár tartalomjegyzéke kicsit bővebb, nagyjából e korpusz anyagából állt össze a *Helyzetünk az óceánon – Versregény* (válogatott prózaversek) anyaga (Magvető, 1983). Ez Orbán fő verstípusa.” Prágai Tamás, „Az ürességet töltötte belém...”. Orbán Ottó összegyűjtött verseit lapozgató, Kortárs, 2005/1., online: <http://epa.niif.hu/00300/00381/00089/pragai.htm> (letöltve: 2017.11.03.)

2 Ahogy ugyancsak sokatmondó Kulcsár Szabó Ernő a kötetről írt korabeli folyóirat-kritikájának címe is: *Szemlélettörténet versprózában*, valamint néhány ugyancsak idevágó megállapítása: „A mű történet-jellege mégsem a »regényiségben«, hanem a prózaversekből kirajzolódó szemlélettörténetben és az Orbán-féle magatartásmodell folyamatszerű leképezésében ragadható meg. Éppen a lírai indefinitivitás következtében olvasható ez a könyv úgy, mint lírai családörténet, mint költői curriculum vitae, de úgy is, mint a legújabb magyar történelem tragikus-ironikus lírai epizódosora, sőt, esetleg akár az egyetemes történelemre vonatkozó reflexiók gyűjteménye gyanánt is. (...) A kötet prózaverseit lényegében két műteremtő elv alakítja, s mindkettő endogén fejlődésű minőség Orbán Ottó költészetében: az önéletrajzi személyesség és a metaforizált tárgyszerűség egyidejű jelenléte az ironizáló karakterű, de elemeit tekintve rendkívül összetett hanghordozásban. Az önéletrajzi elem, s vele a versbeszéd személyessége különös módon nem az én kiemelését, kitüntetését szolgálja, de nem is az objektivizmus híres Michaud-féle elvére (»Az ÉN nem egyéb egyensúlyi helyzetnél«) rímel: ha lehet, a legbensőbb lírai tartalom hordozója ez Orbánnál, csaknem azzal a lélektani logikával, amellyel Emil Staiger határozta meg líraiság, belsővé válás és emlékezet (Erinnerung, »Innerlich-Werden«) egybefonódását. Persze, ez a személyesség inkább a jelentéssé emelt emlékkép, epizód lírai hitelességének letéteményese, ugyanakkor, funkciója szerint a szubjektív alanyiség ellensúlya is; mintegy ellenőrzése alá vonja, reflektálja a közvetlen beszédhelyzetet.” Kulcsár Szabó Ernő, *Szemlélettörténet versprózában*, Jelenkor, 1984/5., 474–476.

mind az életrajziségot, mind pedig egy nagy, egységes, „teljes” önéletírás (akár) prózában történő megalkotását. Egyszersmind azt is, hogy (2000-ig, tehát az interjú készültéig megírt) addigi életművére lényegében e létrehozni tervezett-vágyott, nagylélegzetű önéletrajzi műhöz hasonló jellegű és funkciójú egységként is tekintett³ – s ez a szemlélet a recepciótól sem teljesen idegen⁴ (voltaképp a pálya egésze során keletkezett versekből szilánkosan, töredékesen egy többé-kevésbé egységes önéletrajzi narratíva műegészsként is szemlélhető, azzá is összeállítható feldolgozásaként):

„– Újra és újra kiderül, hogy sodró lendületű, sok fénytörésben játszó, izgalmas prózát is tud írni. Legutóbb gyógyulásának krónikája az ÉS-ben győzött meg erről. Köteteiben szétszórva már olvashatók egy lehetséges emlékirat némely részletei. Tervezi-e, hogy egyszer megírja az egészet, egyben, folyamatosan?

– Azt hiszem, hogy ez a valószínűleg soha el nem készülő önéletrajz az írói becsvágy ábrándképe marad, holott sok éve gyűjtöm hozzá a dokumentumanyagot, folyóiratokat, lapokat, leveleket. Egyvalamit nem sikerült összegyűjtenem, az elszántságot, hogy nekifogjak egy ilyen hosszú távú vállalkozásnak. Regényterjedelmű prózához különleges indíttatás kell, ilyen egy volt eddigi írói életében: India. Ahogy versesköteteimben, ebben a könyvemben is sok önéletrajzi részlet található: lehet, hogy az igazi önéletrajzom ezek összeolvasásából fog kikerekedni. Emellett szól az is, hogy a verseimből kiolvasható önéletrajz noha szaggatott, nem töredékes – a versek sora folyamatosan rakja ki egy élet képeit a gyerekkortól a mai napig, és prózaszerűbben teszi ezt, mint a költői életművek többsége. Mindez persze sovány vigasz. Meg kéne írni: »egyben, folyamatosan«, tudom, a fene egye meg!⁵

Miközben a magától értetődő (noha leegyszerűsítő megfogalmazásában esetleg félrevezető, torzító) kérdésre (*miről* szólnak Orbán Ottó versei?) az életmű minden egyes darabjára egyaránt helytálló válasz természetesen nem adható, ha azt vizsgáljuk, hogy van-e olyan tematika, amely tendenciaszerűen a pálya lényegében minden egyes szakaszában egyforma erővel hatott és alakította a létrejövő Orbán-oeuvre-t, a (kisebb-nagyobb egységekben feldolgozott) önéletírási szándék folyamatos munkálására lehetünk figyelmesek. E szándék nemcsak a versek tematikai „kategorizálásából” rekonstruálható (tehát: vélelmezhető), hanem bizonyíthatóan Orbán alkotói koncepciójának is fontos, tudatosan kidolgozni, megvalósítani igyekezett része is volt (pl. *„Válogatott verseim kötete kordokumentum, családregény és önéletrajz keveréke versekben”*.⁶ vagy: *„Sokat írtam erről [ti. „a felnőtté válás keservei”-ről – Ny. G. Á.], és a nyomai megtalálhatók a különféle kötetekben, nagyon sok lenyo-*

3 Ezt igazolja például az 1998-ban *A magyar költészet kincsestára* sorozatban (a szerző saját kezű válogatásában) megjelent Orbán Ottó-kötet Orbán jegyezte utószavában leírt életmű-szemlélet is (nem csak a konkrét kötetbeli válogatásra vonatkozathatóan): *„A gyűjtemény versei nagyjából időrendben követik egymást, de nincsenek szoros időrendbe állítva. Az egymást folyamatosan követő verseskötetek egy-, két-, többéves időhatárán belül nem az egyes versek keletkezési dátumát tekinttem a gyűjteményben elfoglalt helyük legfőbb meghatározójának, hanem a szövegfolyam belső összefüggését, érzelmi és logikai folytonosságát, azaz a kötetcímeiket elhagyva és a válogatott anyagot kerek egésznek tekintve is meghagytam benne az egyes kötetek ívét...”* Orbán Ottó, *A magyar költészet kincsestára. Orbán Ottó (válogatott versek)*, Bp., Unikornis Kiadó, 1998, 305.

4 pl.: *„Orbán Ottó költészetéből egy bizonyos személyes és nemzedéki történet bontakozik ki...”* Pomogáts Béla, *Tragédia és irónia. Orbán Ottó képe a történelemeről, Hungarológiai Közlemények*, 1997/1–2., 7. vagy: *„Mai tapasztalatainkkal olvasva a válogatott verseket, általánosságban az mondható el, hogy egy költői szemlélet következetesen »végigírt regényét« foghatjuk kézbe, mely ráadásul az egész pálya – ha nem is radikális, de – részleges átértékelése-átértelmezésére ad támpontokat, méghozzá úgy, hogy ez magának a szerzőnek az újfajta hagyományteremtése”* – írja Dérczy Péter *A magyar költészet kincsestára* Orbán-válogatásáról szóló kritikájában. Dérczy Péter, *Vagy-vagy – is-is. Orbán Ottó válogatott versei*, Élet és Irodalom, 1999/16., 17.

5 Orbán Ottó – Nádra Valéria, Írófaggató, Könyvhét, 2000/3., 14.

6 Uő, i. m., uo.

mata van ennek a történetnek, utalások is rá, különféle versekben, és a történet is úgy nagyjából meg van írva abban az önéletrajzi darabomban [a Honnan jön a költő? című, 1984-es esszékötetében – Ny. G. Á.], amiben valami pályaképet, vagy nem tudom, minek nevezzem, próbáltam adni magamról.”⁷ Ez az említett önéletrajzi szándék szétválaszthatatlanul összefügg az Orbán-életmű egyes darabjaiban megszólaló, egységes és önazonos szubjektum kérdésével. Fontos azonban észrevennünk az Orbán Ottó verseinek túlnyomó többségében megszólaló lírai szubjektum állandóságtörekvése mellett a versek legtöbbször fókuszában álló, azokban megképződő, leírt-bemutatott versbeli „én” hozzávetőleges önazonosságát is.

Orbán Ottó verseinek esetleges „alanyi” vonatkozásai, önéletrajzi referenciái ugyanis nem kizárólag az életút adott történéseinek, konkrét eseményeinek rögzítésére, elmesélésére szolgálnak, hanem legalább ugyanolyan erős hangsúllyal kísérik meg e megverselt „én” világ- és történelemszemléletének, művészet-, irodalom- és nyelvfelfogásának,⁸ teljesként látott személyiségének (újra- és újra)bemutatását.⁹ A versek (mindig, eleve töredékekben megvalósuló) biográf törekvései tehát egyben elválaszthatatlanok egy egységes (ön)identitás megrajzolásai, leírási kísérletétől.¹⁰ Vagy, ahogy Vári György fogalmaz: „[H]a ez a sors a költészet részévé válik, ha az életműben létrejön egy figura, akinek alakja rávetül az életrajzi szerző alakjára, akkor már aligha vitatható Szerb Antal megállapítása: a sors maga is szöveggé válik és része lesz az életműnek. Orbán Ottó költészete olyan költészet, mely egy költőszerep megalkotásáért küzd, számot vetve ennek a szerepnek az elbizonytalanodásával.”¹¹

Orbán Ottó életművében azonban folyamatosan megvannak olyan műfaji határátlépési gesztusok, amelyekhez hasonlatos átjárhatóságot a pályatársak közül leginkább Tandori Dezső munkássága esetében figyelhetünk meg.¹² S noha Orbán Ottó művészetére nem igaz, hogy „...könyveinek hagyományos műfaj szerinti besorolása maga a megtestesült képtelenség”,¹³ az Orbán-esszék, -cikkek és -nyilatkozatok, valamint a versek oda-vissza és egymásra utalások, tematikus metszéspontok olyan kusza összefüggésrendszerét¹⁴ hozzák létre, melyben eligazodni hovatovább a Tandori-oeuvre műfaji feltérképezéséhez hasonlóan képtelen vállalkozás volna. Egy (minden esetben) közös pont azonban mégis megfigyelhető e más-más műfajú írások képezte közös halmazban: nevezetesen a rend-

7 Orbán Ottó – Kabdebó Lóránt (szerk. és jegyz.: Nyerges Gábor Ádám), *Szín pompás ostrom lángoló házakkal*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2016, 212.

8 „Kritika-, tudomány- és elméletbírálat, valamint töredékes műhelyvallomása és ars poeticája azonban lappangó párhuzamos életrajznak látszik.” Bodnár György, *Orbán Ottó esszéi és az irodalomtudomány*, Hungarológiai Közlemények, 1997/1–2., 63.

9 „A nyelvbe való temetkezés képzetköre az önéletrajzi elemeket szoros kapcsolatba hozza poétikai vonatkozásokkal...” – írja Bónus Tibor *Orbán Hatvanadik évére* című verse kapcsán. Bónus Tibor, „*En ejtem a szót, de más beszél*” (?). *Imitativ formációk Orbán Ottó költészetében*, Hungarológiai Közlemények, 1997/1–2., 49.

10 Prágai Tamást idézve: „Orbán Ottó költészetének besorolhatatlansága szerintem sem olyan vonás, amit mentegetni kellene (...), hanem egyfajta »aktuális« létértelmezési problémára adott költői válasz, vagy, éppenséggel megfordítva, olyan létértelmezési stratégia megnyilvánulása, melyben maga az alkotás hangsúlyos szerepet kap.” Prágai Tamás, *i. m.*

11 Vári György, *A megtalált szerep. Orbán Ottó: Az éjnek rémjáró szaka*, Jelenkor, 2003/5., 527.

12 „Tandorinál egy idő óta mintha elszakadtak volna az irodalom műfajhatárai, s szövegei rejtélyes, de áttekinthető módon, átfolytak egymásba...” Margócsy István, *A komplett Tandori = M. I., Eleven hattyú. Kritikagyűjtemény*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2015, 174.

13 Uő, *i. m.*, uo.

14 Pl.: „Az ő esetében nem egyszerűen magánhasználatra szánt újraolvasásról van szó, amely megerősíthetné a költői opciókat, összevethetővé tenné a saját teljesítményt másokéval. Egyben azt is jelenti, hogy a korai/korábbi versek olvasatai feltűnnek az írásaiban: értelmező jellegű szövegekben és versekben egyaránt.” Balázs Imre József, *Az újraolvasás feltételei. Orbán Ottó: Összegyűjtött versei*, Jelenkor, 2006/2., 226.

kívül sűrűn felbukkanó én-momentumok, én-leírások tárgyának egységes kép(zet)e.¹⁵ Nem csak arról van itt szó (habár a vizsgálati szempontok kitágítását a líra műnemén túlra már talán önmagában ez is indokolná), hogy Orbán Ottó értékező prózájának, esszéinek megannyi önéletrajzi és ars poetikus, mesterségről, világszemléleti és -felfogásbeli kérdésekről (s ezeknek az életút konkrét, referenciális pontjaihoz történő, asszociatív hozzákapcsolásával) szóló, egyes passzusai gyakran nagyfokú, nemritkán szövegszerűen is kimutatható¹⁶ egyezést produkálnak későbbi vershelyekkel¹⁷ (lehetővé téve ezeknek akár más műfajú-műnemű, korai „versvázlatokként”-váltakozatokként való olvasását is), valamint, hogy Orbán Ottó esszéiben és nyilatkozataiban rendre „újramond”, újraértelmez (ismét: a konkrét versekkel, vershelyekkel szövegszerűen nagyfokú egyezést mutatva) korábbi verseiben is „feldolgozott”, megírt témákat, emlékeket, eseményeket.¹⁸ Orbán Ottónak e megnyilatkozásai nem pusztán verskommentárok, hanem, ahogy Faragó Kornélia is írja

15 A nyilatkozatok és versek konstruálta szubjektumok szorosnak tételezett kapcsolata nem kizárólag jelen írás leleménye, hiszen például Vári György korábban már idézett kritikájának szellemiségétől sem áll távol: „Orbán interjúiban is gyakran elmondta, hogy háborús félárvaságát, gyermekéveit és hosszú, súlyos betegségét költői szempontból szerencsének tekinti... (...) A versek beszélője szintén így, ennek a történetnek megfelelően formálódik meg.” (kiemelés tőlem – Ny. G. Á.) Vári György, i. m., 528.

16 Pl.: „De ez a valami nem csak a háborús csontozat volt, illetve az, de valamiképpen az irodalom által is megedzve, hisz csalódni csak azért csalódhattam az irodalomban, mert már otthon voltam benne. Gazdagabban a fölismeréssel, hogy még az olyan változékonyság is, mint az enyém, rejt valami szilárd magot; legföljebb ez a mag egyébben sem szilárd, mint a kitartásban, mellyel változékonyságát őrzi.” Orbán Ottó, *Honnan jön a költő?*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1980, 98–99. Vö. (Angyalosi Gergellyel jóval később lefolytatott vitáját, melynek lényeges, szimbolikus pontja lett a „sugárzó, szilárd mag” képe-képzete): „Miféle szilárd mag sugárzik a romok alól, / (...) / Darabjaira széteső személyiségünk / minden szilánkjával az Egészre mutat.” Orbán Ottó, *Egyik oldaláról a másikra fordul; él*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1992, 40.

17 Ld. pl. Orbán Ottó – Kabdebó Lóránt, i. m., 244–245. (különösen: 161. l.) Egy másik példa ugyanerre: „De visszatérve a versírási lázhoz, amikor ez kitört, Zoli meghívta hozzánk Weöres Sándort. Török Erzsí, Farkas Ferenc és Weöres Sándor együtt jöttek ki. Arra emlékszem, hogy Sanyikán egy hihetetlenül koszos fehér ing volt, és hogy egyáltalában nem olyan volt, mint amilyenek egy költőt, például Petőfit, elképzeljük. A költőről annyit akkor már tudtunk, hogy féldalát fekszik a földön, és a vérével írja a porba, hogy »Hazám!«, vagy valami ilyesmit. Ezt nagyon nehéz volt elképzelni erről a kis emberről” – nyilatkozza Orbán Kabdebó Lórántnak folytatásos életmű-interjújukban 1987. december 1-én. Vö.: az alábbi részlet az 1990-es *A kozmikus gavallér* kötet *Merülő Orfeusz* című („A 75 éves Weöres Sándornak” ajánlott) verséből való – 1988-as datálással: „A józan ész főlháborítja, hogy a költészet nem való semmire. / Mentoe a menthetőt, egy falvédőt remekel s fölalkasztja a falra: / a költő oldalvást elnyúlva a földön haldokol / s vérével írja a porba: »Hazám!«” Orbán Ottó – Kabdebó Lóránt, i. m., 66. Orbán Ottó, *A kozmikus gavallér*, Bp., Orpheus Kiadó, 1990, 83.

18 Számos hozható példa közül ragadtam ki a Szabó Lórinccel való majdnem találkozás anekdotáját (ebben az esetben megfigyelhető, hogy a vélhetően már sokszor újramesélt „sztori” végső retorikai-frazeológiai és narratív szerkezetét a versben „rögzített” történetváltozat szilárdítja meg a későbbi felemlegetésekhez; amennyiben Orbán itt lényegében képektől lecsupaszítva, de ugyanazt a narratív-logikai struktúrát használva „átteszi élőbeszédbe” a felidézett vershelyet): „– Élőben nem találkoztál vele? – Ebben az utolsó kötetemben, azt hiszem, benne van az a vers, amit arról írtam, hogy miért nem találkoztam vele. Mert figyelmeztettek, mielőtt elmentem volna, megkérdezte, nem szó szerinti nyíltsággal, de félreérthetetlenül, hogy nem valami zsidó gyereke-e az, akit hozzá akarnak küldeni. Mire fölfortyantam, és mondtam, hogy akkor találkozom vele a franc, és nem mentem el hozzá. Úgyhogy nem találkoztam vele, csak költőként volt jelen az életemben.” Orbán Ottó – Kabdebó Lóránt, i. m., 119–120. Vö.: „Süvölvény-költő koromban be akartak mutatni egy klasszikusnak. / Szabó Lórinccel nyöszörgött: Aztán... az a fiú... nem olyan? / Nem tartoztam egy földi fajhoz sem, tizennyolc éves voltam, / angyalnemű, a nyelvemen egy tűzgomoly: / ezt kérdezte? találkozzon vele a franc! / Aztán felnöttem és a sötét, kátyús kanyargás egy szakaszán / az ő versei voltak az útmenti lámpasor” Orbán Ottó, *Ember és műve = A kozmikus gavallér*, Budapest, Magvető, 1987, 58.

az orbáni értekező prózáról: „Orbán Ottó ezt a műfajt mint számára érvényes kifejezőmódot egy világ- és önértelmezési pozíció kialakításának segédtereként vette birtokba...”¹⁹ A kapcsolódási pontok döntő relevanciáját ugyanis, úgy gondolom, az adja, hogy a belőlük kirajzolódó, bennük megképződő személyiség egyazon identitáskonstrukció jegyeit mutatja mindvégig: az Orbán-versek, valamint -esszék és -nyilatkozatok megszólalója és tárgya is jellemzően ugyanaz az „én”.

Ez az összefüggés teszi számomra indokolttá, hogy az Orbán-versek „én”-jének vizsgálata során ne valamiféle vélelmezett alkotói autoritásból eredeztetett jusztfikálási szándékkal, hanem a „teljes” Orbán-életműben folyamatosan megképződő és azt alakító identitásrajz minél pontosabb elkészítése érdekében idézzem és értelmezzem Orbán Ottó versei mellett időnként értekezéseinek, esszéinek, cikkeinek és bizonyos (nagyobb lélegzetű) nyilatkozatainak – tehát „önállító, önérvényesítő, énlétrehozó”²⁰ beszédének – is egyes, a versek „én”-jével kapcsolatba hozható,²¹ az „én” megkonstruálása szempontjából releváns szöveghelyeit.

Hagyományviszony, „egyéniességprobléma”

Az Orbán-líra egyik lényeges problémacsoportja a költői-irodalmi (tágabb értelemben véve a „teljes” kulturális) hagyományhoz való viszonyulása. Ez esetben valóban indokolt problémák csoportjáról is beszélünk, mivel a kérdés nem pusztán arra korlátozódik, milyen hatástörténeti jegyeket mutatnak Orbán költészetének egyes időszakai. (Noha fontos megjegyezni, hogy a pályakezdő Orbán Ottó – a maga idejében konzervatívabbnak, konvencionálisabbnak ható – költői hatásbefogadó gesztusai és eljárásai többnyire eltérnek az akár az 1970-es, '80-as években, akár a későbbi időszakokban Orbán művészetére jellemző korábbi, illetve a vele kortárs irodalmi teljesítményekhez, művekhez, alkotókhoz kialakított viszonyulás jellegadó metódusaitól, mintázataitól.)

Orbán (mindenkori) hagyományviszonya, -felfogása ugyanis érdemben befolyással volt ars poeticájára (s ebből következően verseinek jelentékeny hányadát kiadó ars poetikus csoportjára is), parodisztikus eljárásaira (egyáltalán, paródiái külön műfajként, külön verscsoportként való létrejöttére avagy létre nem jöttére is), esszéírói-értekező munkásságára is éppúgy, mint adott alkotói periódusa költői eszköztárának kialakítására, összetételére és annak arányaira is.

S mindezek mellett, illetve ezektől korántsem függetlenül, legfőképp: ez a költői önkép, identitás meg- és mindenkori újraképzésének egyik legfőbb befolyásoló tényezője, változója.²² Számos felhozható példa közül álljon itt egy idézet az orbáni ars poetikus-

19 „Orbán Ottó, esszéiből ítélve, a másként-szólásnak azt a módját választotta, amely – a költőtől nem távolesően – a tanú számára lehetséges dimenziókat is kidomboríthatja, az extratextuális mezőből gyűjtve információt, referenciális szöveg módjára. Ez a szövegfajta a világ történéstényeiből poetikus alakítás, átalakítás nélkül, konstituálódó én megnyilvánulásmódja.” (kiemelés tőlem – Ny. G. Á.) Faragó Kornélia, *Esszépróza, performativitás, Hungarológiai Közlemények*, 1997/1–2., 65–66.

20 *Uő, i. m.*, 66.

21 A fentiek értelmében ugyanis Faragó Kornélia általánosítását [„A költői ének a költőtől világosan megkülönböztethető identitása van. Az esszében konstituálódó identitás közelebb áll a szerzői személyiséghez” (kiemelés tőlem – Ny. G. Á.)] legalábbis az orbáni versbeli, esszébeli és szerzői énkonstrukciók kapcsolatrendszerében nem találom helytállónak. *Uő, i. m.*, uo.

22 Noha más szempontból szemlélve az Orbán-lírárt, részben más eredményre is jutva, Bónus Tibor is hasonló észlelésről tudósít hagyományviszony és identitás kapcsolatára (is) utalva: „Az életért való küzdelem tematikus »megjelenítése« és A költészet hatalmának rekontextualizáló műveletei ezen értelmező

önidentifikációs dokumentumok egyik legfontosabbikából, az 1980-as *Honnan jön a költő?* című esszéketből: „[A]z irodalmi hatás – szellemi bankügylet. Minden a felek hitelképességén múlik. A plágium – vetjük a magunk érvét az Illés Endréé²³ mellé – mindenekelött: egyéniség-probléma.”²⁴ A kifejezést („egyéniességprobléma”) nemcsak találó mivolta miatt tartom fontosnak kiemelni Orbán költészetével kapcsolatban, hanem akár azt is megvilágítandó, hogy a fentiek fényében milyen fontos identifikációs, „egyéniességproblematizáló” gesztusokkal él (számos alkalommal) önmagáról, költői attitűdjéről nyilatkozva²⁵ a szerző, mikor önleírásaiban, -értelmezéseiben rendre (általában több-kevesebb ironiával, de – a kontextusból mindig kideríthető módon – sosem csak viccelve) komoly hangsúlyt kap önnön, kvázi „kalóz”²⁶, „rabló” vagy „szarka” természetére. Egyszersmind fontos nemcsak leírandó jelenségként, hanem annál összetettebb (egyéniesség)problémaként is tekintenünk a hagyomány által is nagymértékben befolyásolt-alakított önidentifikációs kérdésre, melyről gondolkodva az önironikus felhangok mellett érdemes felfigyelnünk az „én” meghatározó(hat)atlanságának állandó újra- és újrakonstruálásával járó eljárások, ha át is ironizált, de korántsem elviccelt reprezentációjára is: „A kisebb versek között volt egy Walt Whitmanról szóló darab, egy poétikai öszvér, afféle zárt szabadvers, melyben rajta kívül senki más nem volt jelen, csak én, de ez az ÉN többé nem volt azonos azzal a személlyel, akitől oly hevesen óhajtottam megszabadulni: már érződött rajta a kétirányú kísérlet szakmai tapasztalata. Az történt tehát velem, ami minden korok fiatal költőjével, aki újra és újra két pisztollyal a kezében áll ki az országútra, hogy megállítsa az arra haladó postakocsit: »Mars ki«, mondja tisztelettől elfúló hangon az elődöknek, majd zsebében a zsákmánnyal eltűnik abban a sűrű ködben, melynek köznapi neve: a jövő. Ami engem illet, arcatlanságomért ott bűnhődtem meg, ahol az a legérzékenyebben érintett, a verseimben. És ez így volt rendjén, egy zokszavam sem volt. Tiltakozni én mindig is az ellen tiltakoztam, hogy becsületes, országúti rabló létemre sanda zsebtolvajként fogjanak pörbe.”²⁷ Valamint hasonló, belső küzdelmekkel járó (s a más költőkhöz való viszonyulás, hatásbefogadás

mentén egy olyan nyelvkritikai attitűd poétikai megnyilvánítóként is figyelembe vehetők, amely nem hajlandó belenyugodni a beszélőnek a nyelvre való szükségszerű és folyamatos beletemetkezésébe, vagyis abba, hogy az írás (écriture) leválik írójáról. Az az orbáni erőfeszítés, amely arra irányul, hogy a költő kötetéről kötetre újjáélessze verseit s önmagát mint nyelvi fikciót, az újraeladás »melléközöngéivel« is terhes kötetcímeiben is megnyilvánul (A keljőljancsi jegyese, Egyik oldaláról a másikra fordul; él)...” Bónus Tibor, i. m., 50.

23 „Illés Endre a múlt századi magyar dandy, az Anyegint fordító Bérczy Károly plágiumügye kapcsán időproblémának nevezi a plágiumot.” Orbán Ottó, *Honnan jön a költő?*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1980, 55.

24 Uó, i. m., 57.

25 Hogy mennyire alapvető szövege az orbáni identitáskonstruálásnak az alábbi mű, az is szemléltetheti, hogy Orbán Ottó később, Kabdebó Lóránt vele készített életműinterjújában „magamról írt pályaképet” gyanánt aposztrofálja. Figyelembe véve, hogy a magyar irodalomban szinte egyedülálló jelenség a saját költészetnek egész kötetnyi pályaképet, afféle sajátos önmonográfiát szentelés gesztusa, úgy vélem, e jelenség (természetesen megfelelő távolságtartással kezelt) vizsgálata és figyelembevételére nagyon is indokolt. A *Honnan jön a költő?* (és annak kvázi „holdudvaraként” a szerző számos más helyütt olvasható önértelmezése, prózai ars poeticája) az orbáni önmítizálás és identitáskonstruálás olyan nagyságrendű, formabontó gesztusa(i)t dokumentálja, melyek megléte az értelmező számára is szokatlan helyzetet teremt – elsősorban figyelembevételük és a velük foglalkozás metódusa tekintetében.

26 Csak a legkézenfekvőbb példával élve, 1993-as kötetének egyöntetűen önironikus önarckép-változaként értelmezett címét említhetjük: *Kocsmában méház a vén kalóz*.

27 Orbán Ottó, *Honnan jön a költő?*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1980, 62–63. Vö.: „Na most az történt, hogyha én valóban egy zsebtolvaj lettem volna, mint ahogy sok helyütt úgy tűntem föl, akkor az értékemnek nagyot kellett volna esnie ezen a tőzsdén. És ez a tőzsde valahogy nem úgy reagált, ahogy egy lopott érték esetében szokásos.” Ezt Orbán Lengyel Balázs egy kritikájának egyik állítására visszautalva mond-

felől közelítve levezetett) identifikációs folyamatleírásba, vallomásba ütközünk a *Honnan jön a költő?* egy másik fontos szöveghelyén is: „A föltámadás elmarad verseiben éppúgy megtalálható más költők rám tett hatásának nyoma, mint korábbi kötetekben, de a viszonyom ezekhez a költőkhöz alapján más lett. Hatottak rám, ez volt az egész. A szó köznapi értelmében hatottak rám; mondhatnám, a szarkaösztön működött bennem, egyszerűen nem volt szívem otthagyni valamit, ami olyan csábítóan csillogott. De a hatástól többé nem vártam mást, mint bármelyik költő; időleges fölfrissülést, a meleg fürdő pezsdító hatását a bőrömmön; a csontjaimig többé nem ért a meleg. Mármost hogy miért? Azért-e, mert csontjaim csak időközben lettek? Kétségkívül magyarázat lehetne ez is, de ez a magyarázat bosszantóan biblikusnak tetszik. »A tékozló verstolvaj megtérése.« A baj csak az, hogy engem már a romlásba is az »egyénietlen« egyéniségem vitt, kellett tehát csontnak lenni eszmei lényemben korábban is, legföljebb nem egészen tudtam, hogy mi az; másfelől viszont »egyéni« egyéniségként sem tértem jó útra, gyűjtögető életmódom megátalkodottan tovább folytattam, füttyülve az illemszabályokra, mint eddig is, igazi vadorszóként. Épp csak többé nem vártam valami olyat a verstől, amit csak naív fiatalember várhat tőle, hogy irodalomként is a csontomig hasson; az irodalomtól azt, hogy megoldás lenne bármire, akár csak arra, hogy én magam hogyan írjam verseimet. Az eltelt évek valahogy mégiscsak fölszabadítottak. Többé nem kellett teljes lényemet ütköztetnem azokkal a költőkkel, akikről valamit el akartam tanulni. Valami megszilárdult bennem. De ez a valami nem csak a háborús csontozat volt, illetve az, de valamiképpen az irodalom által is megedzve, hisz csalódnai csak azért csalódhattam az irodalomban, mert már otthon voltam benne. Gazdagabban a fölismeréssel, hogy még az olyan változékonyság is, mint az enyém, rejt valami szilárd magot²⁸; legföljebb ez a mag egyébben sem szilárd, mint a kitartásban, mellyel

ja (Kabdebó Lóránt 1987–88-ban, vele készített életműinterjújában). Orbán Ottó – Kabdebó Lóránt, i. m., 235.

Az említett cikkben így fogalmaz Lengyel (az angol nyelvű írást saját nyersfordításomban idézem): „Egyik mesterének, akinek igen sokat köszönhet, egy alkalommal tudtára adta, hogy számos másokhoz tartozó szó [az eredetiben: „many words of others” – Ny. G. Á.] hallható a verseiben; Orbán erre, büszkeségében megsérte, egy esszében reagált. Kritikusai, köztük én is, megpróbálva helyrehozni a helyrehozhatatlant, rámutattunk ezekre: Pilinszky szikár verselésére és Ginsberg zabolázatlan szabadversformájára. Válasza e jogtalannak érzett vádakra egy fél esszékötetet tett ki (*Honnan jön a költő?*, 1980). Új verseskötetében viszont (Szép nyári nap, a párkák szótlánul figyelnek) a következő sorokra bukkanunk *Egyéniség* című versében: „Fiatallal fejjel egyéniség akartam lenni, / ezért aztán kiraboltam Ginsberget és Pilinszkyt; / megvártam, amíg befordulnak a sarkon, és zutty... / Ma már füttyülök az antológiákba zsúfolt lehetőségekre”. Ez azonban nem más, mint egy már jóval korábban végbement változás regisztrálása. A felnőttlét, érettség és egyediség jelei. Orbán ma már megengedheti magának, hogy ne törődjön az antológiákkal, a mások által kínált költészeti lehetőségekkel, hiszen ma már nem kell keresgélnie saját egyéniségét, költői hangját és világát. Ezek megléte tényszerű és tagadhatatlan.”

Lengyel Balázs, *Vintage poetry in. The New Hungarian Quarterly*, 1985/97, 167.

28 Weöres és Illyés kapcsán is hasonló szavakkal fogalmaz meg hasonló jelenséget („*egyéniségproblémát*”) Orbán: „Ha ez nekünk hihetetlenül hangzik is, Oklahomából nézve Weöres és Illyés sok tekintetben rokon költőnek látszanak. Épp legnagyobb erényük, egyéniségük mindent vagy majdnem mindent magukba olvasztani képes hódító ereje látszik kaméleon természetű barokknak, színes gyöngéségnek. Röviden: a hozzászólók egy része a jellegzetesen magyar hiányolja Weöresből, és – itthon hasznosítható tanulságként említem – a beszélgetés során szóba került Illyésből nem kevésbé. (...) »Hanem – fejeztem be – egyvalamit ne felejtünk el. Ennek a próteuszi alakzatnak vasból van a gerince; a szemre állhatatlan gomolygásnak szilárd magja van, melyet ha másról nem is, makacs vonzásáról biztonsággal fölismerhetünk: Illyésnél a »nép« eszméje, Weöresnél – képzeljünk el egy fordított atommodellt – maga a mindenség a mag – a kiindulópont ellentétes, az eredmény mégis hasonló: a költészetükön átsugárzó, a kétségbeesés hangszerén is játszó, mégis mindent magába békítő ember- és emberiség szeretet.«” Orbán Ottó, *Oklahoma aranya* = O. O., *Cédula* a romokon. *Esszék és egyéb arcátlanóságok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1994, 37.

változékonyságát őrzi.²⁹ Azaz fölaltam a magam relativitáselméletét. Az egyéniség kérdéskörét, melyet nagy naívan meghaladni óhajtottam, persze nem haladtam, mert nem haladhattam meg, de valamin azért sikerült túllépnem. Sikerült kikényszerítenem az új földadatot. Magamat, most már akár iskolás értelemben vett egyéniségként is; a viszonylagosságoknak ebben az újonnan fölfedezett világában ez már nem fenyegetett a lemerevedés veszélyével. Kezdték a valóság másképp érdekelni. Kezdték érdekelni a részletek.³⁰

A fenti idézetben felvázolt határtapasztalat leírása egy olyan személyiség rajzát rejti, mely valójában változékonyságában, változásra képes mivoltában (is) őrzi³¹ önanonosságát. Orbán Ottó kedvelt eljárása ez a fajta paradoxitással operáló érveléstechnika: egy nem stabil identításkonstrukció (mely instabilitásában is valamiféle rejtett, biztos alappilléreken nyugszik, tehát, mondhatni, „mélyszerkezete” mégis stabil) éppen instabilitási képességének tulajdonságában képes folyamatosan önmagához hű maradni. A kötetben 1976–77-re datált írásból kirajzolódó személyiségkonstrukció érdekes összecsengést mutat a Kulcsár Szabó Ernő 1993-as irodalomtörténetében olvasható orbáni költészetreírás egy fontos megállapításával: „olyan reflektált szemléletmód [uralja a versek hangnemét – Ny. G. Á.], amely sajátos, kettőző értéktávolatot vetít vissza a változatlan alaphelyzetre”. Ahogy nem is kézenfekvő, úgy nyilvánvalóan nem is véletlen, hogy az Orbán Ottó által a '70-es évek második felében (nyilvánvalóan „belülről”) megrajzolt identitáskép és a Kulcsár Szabó Ernő által (kívülről), más szempontok alapján felvázolt orbáni pályakép egy lényeges ponton nagyon hasonlót állít. Az önmagát (csak?) folyamatosan megújítva, állandó megújulásban megőrizni képes identitás rajza, valamint a lírai hagyománnyal jellemzően megújítva megőrző viszonyt ápoló költészet leírásai olyan költői attitűdöt sugallnak, amely esetében voltaképp belső működési elvéből, saját identitását folyamatosan (át- és újra)formáló, belső törvényszerűségből következhet, hogy a rá jellemző „...utómodern alapozású nyelvi magatartás éppen azzal utal vissza a maga költészettörténeti eredetére, hogy attól eltávolodva sem olovad bele az új szenzibilítási poétikájába.”³²

Don Quijote és a recepció

Nem véletlen, hogy Dérczy Péter Orbán Ottó-esszékötetébe bevezetésében épp az orbáni személyiségkonstrukció e sajátosságában fedezi föl a költő recepciója sajátos diszkrepanciáinak eredőjét, megítélésének, kánonbeli helyzetének mindig „köztes” mivoltát (mely köztességet közelítése egyik vezérmotívumának is megtesz). („Mindez visszavezethető az általában vett egyéniség, személyiség problémára.”)³³ Összefoglaló leírása kihangsúlyozza, hogy Orbán korai költészetének kritikai fogadtatása során a szerző legtöbb kritikus a épp azt nehezményezte, „hogy versei mögött nem érezhető egy határozott, azonosítható alany, beszélő”.³⁴ Mikorra pedig „az irodalom és az esztétika terén többféle megszólalási módnak, illetve szemléletnek is megnyilatkozási lehetősége teremődött – tehát a hatvanas évek végétől kezdve a hetvenes

29 Vagy pl.: „Földhöz ragadt alak vagyok; / a mindenség úgy játszik velem, ahogy akar. / De miért lennék éppen én más, mint a lényege, / az állhatatlanságában szilárd változatosság?” Orbán Ottó, *A fényes cáfolat*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987, 13.

30 Orbán Ottó, *Honnan jön a költő?*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1980, 98–99.

31 „...a jelenben beszélő beszédhelyzetét az önazonosság megőrzésére való törekvés határozza meg...” – írja Bónus Tibor az Orbán-versek alakmegidéző stratégiai kapcsán. Bónus Tibor, *i. m.*, 50.

32 Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum Kiadó, 1993, 137.

33 Dérczy Péter, *Között. Esszé Orbán Ottó költészetéről*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2016, 13.

34 Uő, *i. m.*, uo.

években – akkor az Orbán Ottó-féle líra már könnyedebben integrálódhatott az akkori kánonba, s az orbáni szubjektum-nélküliség, vagy inkább úgy fogalmazok, individuuum-probléma kevésbé tűnt föl, sőt az időközben jelentkező újabb lírai törekvések fényében jöszörelvel már fel sem tűnt, noha költészetén a gyanú árnyéka rejtve mégis rajta maradt.³⁵ Ennek oka pedig, hogy az úgynevezett lírai „posztmodern fordulat” után „ugyanaz az individuuum-probléma újra előkerült, csak épp ellenkező előjellel, mint korábban. Az új kritika ekkor az orbáni líra és versbeszéd legnagyobb problémájának a túlzottan is, túl direkten is határozott személyiséget látta, amely személyiségnek és a rajta keresztül megalkotásra kerülő beszédnek a hitelességét vonja kétségbe a posztmodern korszakban.”³⁶ Mivel „az értékek relativizálódásának idejében, amikor nem beszélhetünk centrális igazságokról, vagy pontosabb így: igazságról, amikor valójában nincs mihez viszonyítani, s amikor a klasszikus modernséghez mérve is az individuuum elemeire esik szét, akkor csak beszédmódok és szubjektumok hierarchizálatlan egymás mellett létezéséről szólhatunk, amiben az én-nek nincs kitüntetett szerepe”.³⁷ Ebből a paradigmából, líraértelmezési horizontból nézve könnyen belátható, miért tűnhetett Orbán Ottó költészetének nagyszabású kísérlete, tehát az én egyszékes egészként való elgondolásának és felmutatásának pályája egészen végigvonuló törekvése, a változékonyságot nem egy töredezett vagy többnemű, hanem egyszékes identitás szerves alkotóelemeként elgondoló felfogás megkésettnek vagy avítottaknak, de legalábbis a regnáló véleményformáló paradigmába nem problémátlanul beilleszthető teljesítménynek. Emiatt jut Dérczy arra a következtetésre, hogy Orbán pályaképének (vagy legalábbis: befogadástörténetének) fő kérdése ez a bizonyos „egyéniségprobléma”: „Tehát annak, aki meg akarja írni Orbán Ottó költészetének történetét, azt kellene megírnia, (...) miképpen fogható föl egy olyan költészet és beszédmód, mely ugyan a befogadás számára alapvetően mindig azonos és állandó (vagy legalábbis viszonylag keveset változó) struktúrákat, poétikai és nyelvi, szemléleti és világszerű értékszerkezeteket kínál föl, a hatása és értelmezése mégis koronként akár homlokegyenest ellenkező lesz.”³⁸ Egyben ez a belátás és helyzetelemzés szolgálhat talán legélesebb magyarázatul arra, hogy rendre miért pozicionálja magát (ismételten: verses és esszé- vagy interjúbeli megnyilatkozásaiban egyaránt) Orbán Ottó tragikomikus módon rossz korbá született, megkésett, fonák módon (irodalmi értelemben véve) konzervatív alakként, mely szerepkört-pozíciót afféle sajátos Don Quijote-pozícióként értelmezek. Nem véletlen, hogy Orbán egyik kedvelt paradoxá, a balek-értékkörző (anti)hősé egyik legkorábbi megjelenési formájában, *A föltámadás elmarad* kötet *Ugatás üdvösségért* című versében így, a „balekség” toposzát épp La Mancha lovagja figurájának megidézésével összekapcsolva tűnik föl, akinek szélmalomharcában egyszerre fedezhető föl a megkésvé, rossz időbe született hős figurájának szomorú komikumuma és dacos, kvázi-heroikus egyedisége, vállalt szubjektivitásának, a társadalom egészéhez asszimilálódni való képtelenségének pozitívként megítélt felfogása is.³⁹

Ezt a szerepfelfogást a legszemléletesebben talán a *Cédula a romokon* esszékötet *Önarckép mocsári szörnyel* című írása tükrözi (mely egyszersmind az *Egyik oldalról a másikra fordul; él kötet fülszövegeként is szolgál):*

35 Uő, i. m., uo.

36 Uő, i. m., 14.

37 Uő, i. m., uo.

38 Uő, i. m., 15.

39 „nincs több álmatag utazás, a nyomorral szembesít minden ismeret, / a gyászos magánügy gyászosabb közügyekre kancsít, / (...) / halandó vérem és valóm, hasadt tudatom vörös remekműve, / ki kőszén-orról utálad egy-a-sok közül emberarcomat, / tátsd ki a szád, te néma, a mozdulatodádal ugasd, / (...) / sejt a sejtnek, csont a csontnak jelentse, / nád-dárdájával a balekok balekja, Don Quijote eljött / a fekete szélmalommal vívni”. Orbán Ottó, *A föltámadás elmarad*, Magvető, Budapest, 1971, 117.

„Harminc éven át birkóztam a mocsári iszapban megbújó szörnyvel, mely a poétikai állathatározóban a Költői Én nevet viseli. Az előző nemzedék utóvédjeként kóválygó, lelkes ifjú, aki 1954-ben aktatáskájában ezer örökbecsű remekművel járkált Budapest utcáin, még épen és sértetlenül kapta örökbe a költészet kozmikus elhivatottságába és világhódító hatalmába vetett hitet, de csak azért, hogy néhány év múlva ugyanő, a nála is fiatalabbak frontharcos földérítőjeként vetődve a klasszikus értékek kiégett kastélyába, a föltépett nyelvi padozat és a megrendült egyéniségkép látványától lesújtva e hit maradék foszlányait sebkötőzésre használja. (...) Most tehát, hogy kezemben győzelmem tanújelével, a hagyományosan merev énszerkezet helyett egy modernül hajlékonyan nagy nehezen kievickéltem a partra, a helyzetem legalábbis tragikomikus. Körülöttem egy mélyen kispolgári kor, a posztmodern dicső korszaka. Meggyőződése szerint a vers bohóság, a felnőtt férfi műfaja az esszé...”⁴⁰

40 Orbán Ottó, *Önarckép mocsári szörnyvel* = O. O., *Cédula a romokon. Esszék és egyéb arcátlanóságok*, Magvető, Budapest, 1994, 105.

Tillmann J. A.

A lényeglátásról

Csáki László *Letörölt rajzairól*

A rajz akkor jó, ha absztrakció. Ami annyit jelent: lényegre törő. Csáki rajzai a lényegre törnek, elvonva a látszatokról a lényegtelen részeket. Az absztraháló tevékenységnek ez a lényege. Elvonja a lényegtelenet. Azt, ami egyébként elvonná figyelmünket a lényegről. Az ember Arnold Gehlen filozófus szerint „az a lény, aki a valóságot nem fogadja el egyszerűen, és környezetétől el tud tekinteni, absztrahálni tud”.¹

A hétköznapi életben az elvont jelző nem megy dicséretszámba. A jelentése hozzávetőlegesen az életidegennel, az elszállttal, az érvénytelennel rokon értelmű. Kissé hátrébb lépve a mindennapi helyzetektől az absztraháló rajzról, a rajzos absztrakcióról az mondható – ha jól sikerült –, hogy kiábrázol. Ez a szó szinte kihalt a köznyelvből; jószerivel csak azok használják, akik a Bibliát Károli fordításában olvasták. Pedig ez a szó másként mondhatatlan pontossággal fejezi ki azt, hogy valamely tárgynak – légyen az konkrét vagy képletes tárgy – megmutatja: kiábrázolja olyan vonatkozását, tulajdonságát vagy minőségét, ami az adott tárgy megjelenésében nem mutatkozik meg – jóllehet lényegi része, avagy egyenesen lényege annak.

Ósrégi antropológiai adottsága ez az embernek; erről szól Hans Jonas *Homo Pictor* című tanulmánya: Fojga egy kő felületét, a vizes parti homokot vagy egy papírlapot mint indifferens alapot a vonások és vonalak számára, amelyeknek nem kell leképezniük azt, amit lát. Tárgyiassá rajzai csak az absztrakció révén válnak.²

Csáki László rajzai ilyen módon ábrázolják ki is a dolgok, emberek és egyebek lényegét. Erre akkor figyeltem fel először, amikor megláttam a *Monoszkóp adáásszünetre* című munkáját, amelyen a nullmédiium, a televízió velejét ábrázolta ki a monoszkóp intarziává alakításával. És így volt ez olyan átütő erejű kiábrázolások esetében is, mint *A miniszterelnök portréja* (szalonnaszletek mozaikjából), vagy *A sör és a foci titkos kapcsolatának* megvilágító erejű rajzában.

A rajzok lényegretörőek. A lényeg, ahogy az építész John Pawson a filozófiai meghatározásoknál is pontosabban definiálja: „redukálhatatlan minimum (...) olyan tökéletesség, amit az ember kezének csinálalmánya akkor ér el, amikor az már kivonás és további redukció révén sem válhat tökéletesebbé. Amikor már minden lényegtelen részt elvettek belőle.”³

Erre – a lényeglátásra – született képességünk van, csak ezt idővel a sok lényegtelen tömeges látványa és tapasztalata lerontja. Az ember „csak absztrakció révén képes új világokat

1 Arnold Gehlen: *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*, Wiesbaden 1978, 31. o.

2 Hans Jonas: *Homo pictor*, in: *Organismus und feriheit. Ansätze zu einer philisophischen Biologie*, Göttingen 1973, 223. o.

3 John Pawson: *Minimum*, Phaidon, London, 1996; Előszó, Veres Bálint fordítása, https://www.academia.edu/29041366/John_Pawson_Minimum_Hungarian_translation

felvázolni és megkonstruálni – írja Hannes Böhringer. – *A konstrukció destrukciót feltételez, tevékeny absztrakcióját annak, ami jelenvaló.*⁴

Az újabb kutatások szerint már a csecsemők is lényeglátók. Képesek a közvetlen jelenségek és események legfőbb elemeit és irányait felfogni. „*Korai életszakaszban az emlékezés elsősorban arra szolgál, hogy kiszűrjük a különböző információkból azokat az általánosítható elemeket, amelyek a közösségünk kultúrájának alapját képezik*” – mondja Király Ildikó, az ELTE Babalabor kutatója.⁵

Annak ellenére, hogy a közkeletű fordulat is tudatja: *a lényeg a lényeg*, kifinomultabb diskurzusokban a *lényeg* szót, még inkább fogalmát nem szokták szeretni. Kétségtelenül sokan visszaéltek vele, leginkább a német kultúrkörben. És nem csak filozófusok. Volt egy macskaszakkönyv a kezemben, az egykori NDK-ban adták ki, melynek első fejezete a *Wesen und Wandel der Katze in der Geschichte (A macska lényege és változása a történelemben)* címet viselte. Ami annyira abszurd, hogy máig maradandó emléknymot hagyott... Ez kétségtelenül azt mutatja, hogy a lényeg egy időben tényleg elharapódzott; a lényegtelenbe is lényeget láttak bele.

A lényeg fogalmának ellenfelei, a dekonstruktivisták, még lényegesebbet akartak állítani azzal, hogy lerántották róla a leplet; hosszasan taglalva tarthatatlanságát, kötetek sokaságával szaporítva a lényegtelen óceánját.

Amikor egy gyerek már rajzolni is képes, akkor az eredendő emberi lényeglátó képességről tesz tanúbizonyságot. A gyerekrajzokon ez a képesség képileg is megmutatkozik: az embert testtel, fejjel és végtagokkal, a házat tetővel, ajtóval és ablakkal ábrázolják. Amivel korántsem azt akarom állítani, hogy Csáki rajzai gyerekrajzok volnának. Mondtak ilyet annak idején Paul Klee képeiről is – jöllehet nálánál magasabb fokú reflektált megformálás nemigen lelhető a művészetek történetében. Ezt az írásai, főként *Naplójában* és Bauhaus-előadásában olvasható *látás-relativitáselmélete* elég meggyőzően mutatják.

Kiállított munkái közül egyet emelnék ki: a *Kereszthuzat* című képet, ami egy kockaházat mutat a huzatos Kárpát-medencében. Ez a háztípus a helyi kultúra (történelem, gazdaság, politika, etika és esztétika etc.) esszenciája. A népi, nemzeti formáló erő autentikus fejleménye. Abszolút hungarikum, sehol a világon nincs hozzá hasonló. Ezt Katharina Rothers *Hungarian Cubes* című albumában a külvilág számára is nyilvánvalóvá tette.⁶

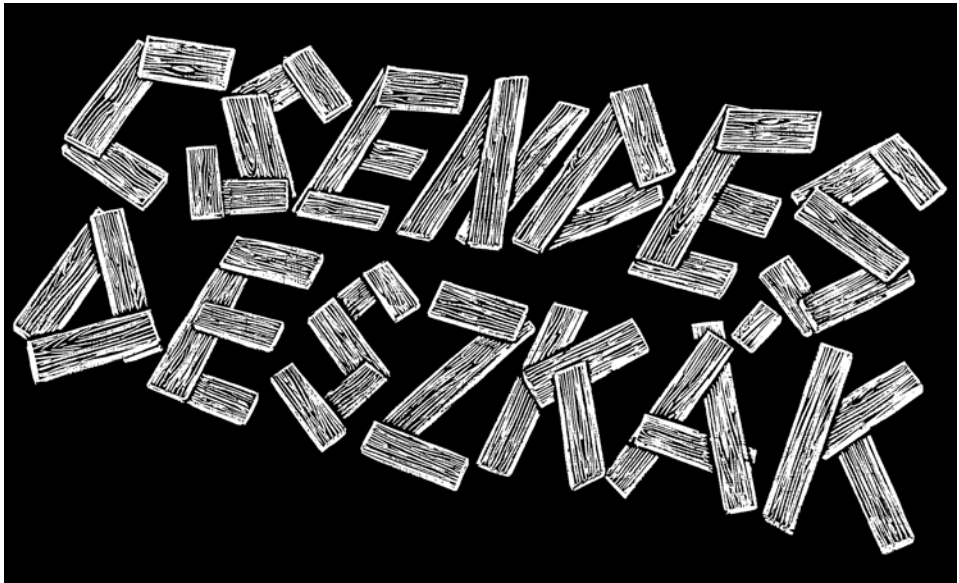
A *Kereszthuzat* című képen a magyar kockaház, ahogy vélhetően a benne lakozó kockafej is huzatban áll. Fú a szél, az egyik függöny balra, a másik jobbra lebeg el. A tetőből kimeredő két parabolatányér más-más égtájra irányul. Bár a rajzon nincsenek színek, véljük, hogy az egyik antennája piros-fehér-zöld hullámokat vesz, a másik pedig az árpádsávokra állt rá. Egyik jobb, mint a másik; a világ viszonylatai felől minden kétséget kizáró pontossággal és igazságérvennyel igazítanak el a virtuális magyar világban.

Csáki az ilyen vidéki élet- és formavilág kiábrázolásának mestere. Ez a vidék nem a főváros vidéke, lévén a főváros is ennek szerves része, s több: az egész Kárpát-medence és környéke – egészen az Urálig az, sőt még sokáig azon is túl, ahol a tarka farkú kismalac túr... Úgy tűnik, e majdhogynem végtelen kiterjedésű vidéken az éleslátás, az ironia és a kiábrázolás ilyen példái a túlélési készlet elengedhetetlen részét képezik.

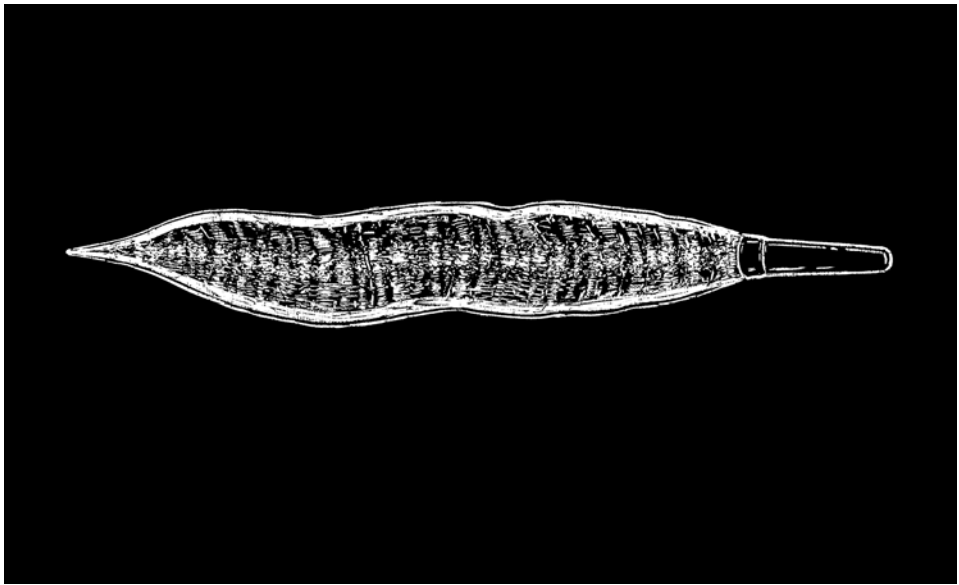
4 Hannes Böhringer: *Sweet nothing*, 2000 2005/9., <https://hannesmagyarul.wordpress.com/2012/01/11/hannes-bohringer-kiszolitatas/>

5 Interjú *Magyar Narancs*, 2019. 05. 23.

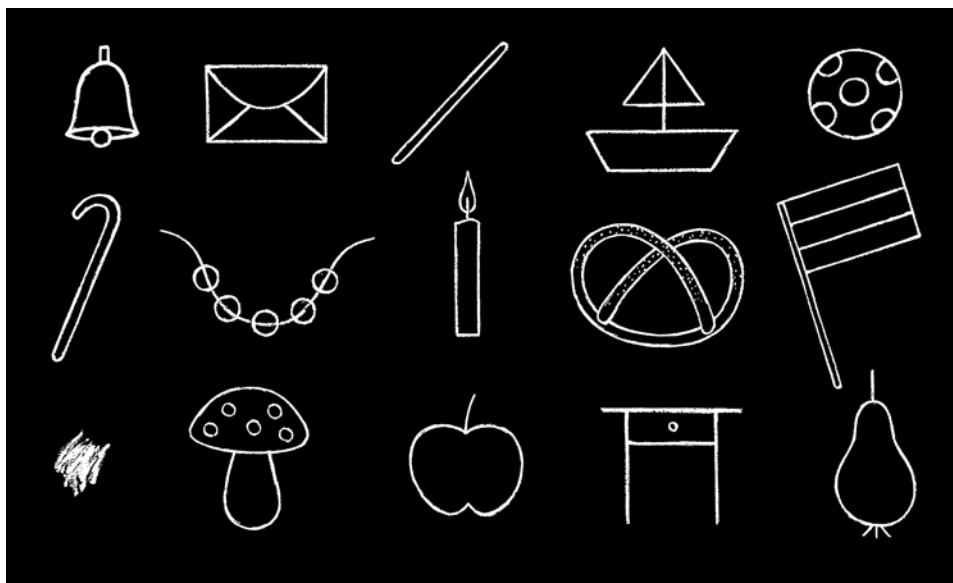
6 Katharina Rothers *Hungarian Cubes*, Park Verlag, Zürich, 2014.

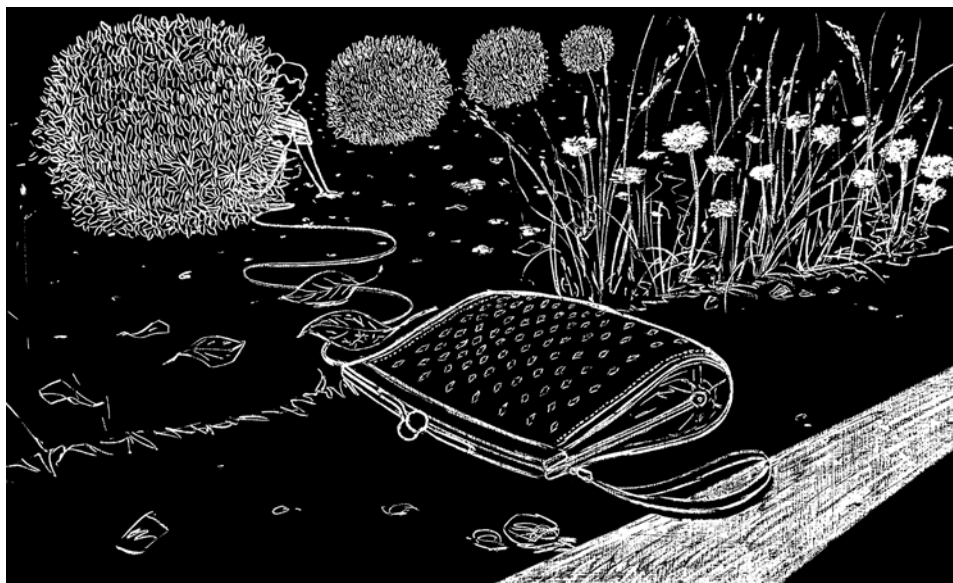
R.I.P. Hazai Attila

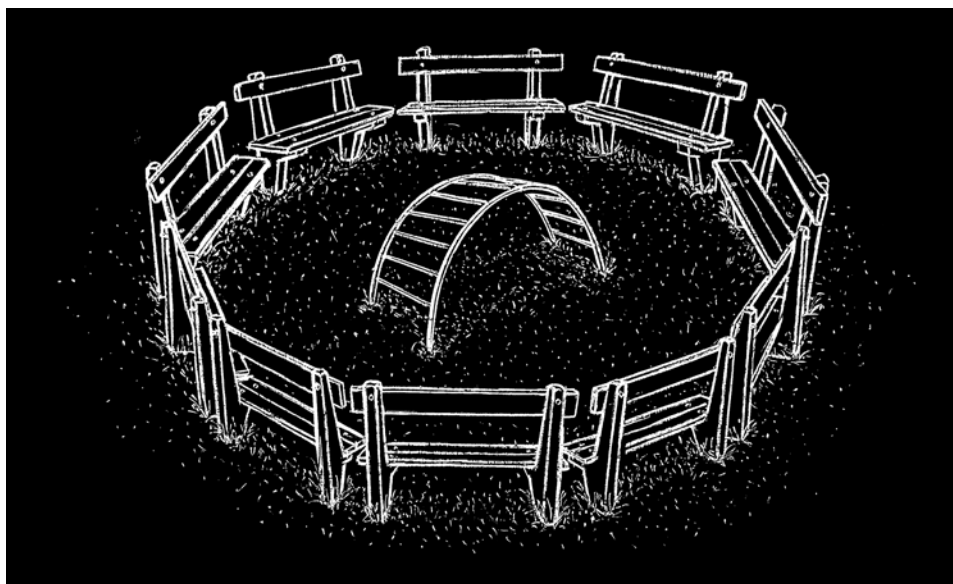
Abszolút anyósnyelo

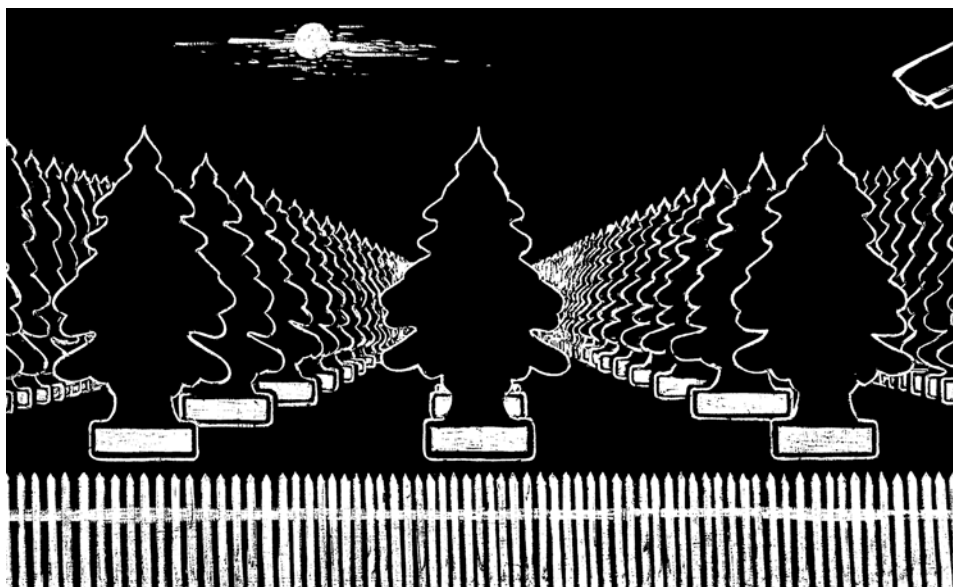
Adják, kapjuk, néha választhatunk

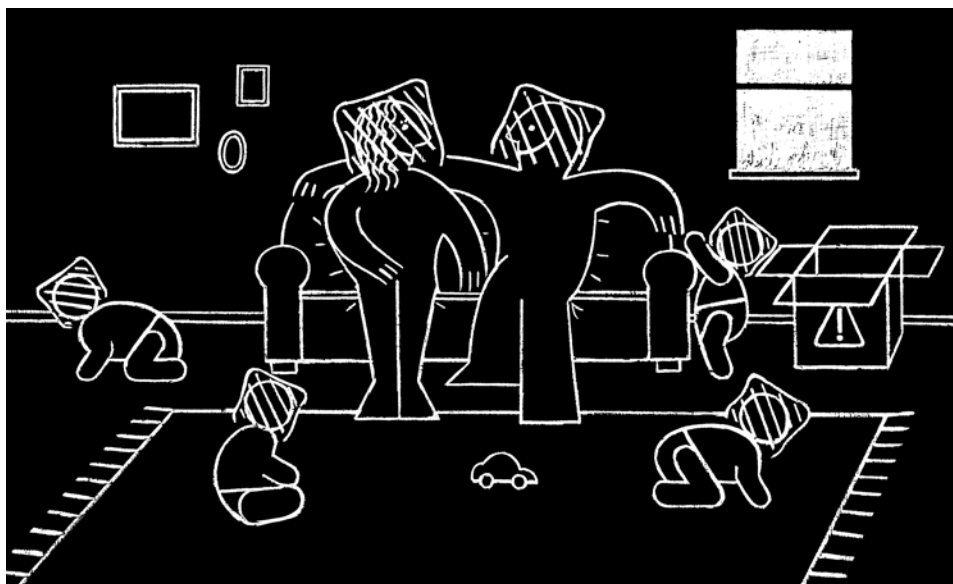
Az ember a legkreatívabb, ha a másikat kell bántani

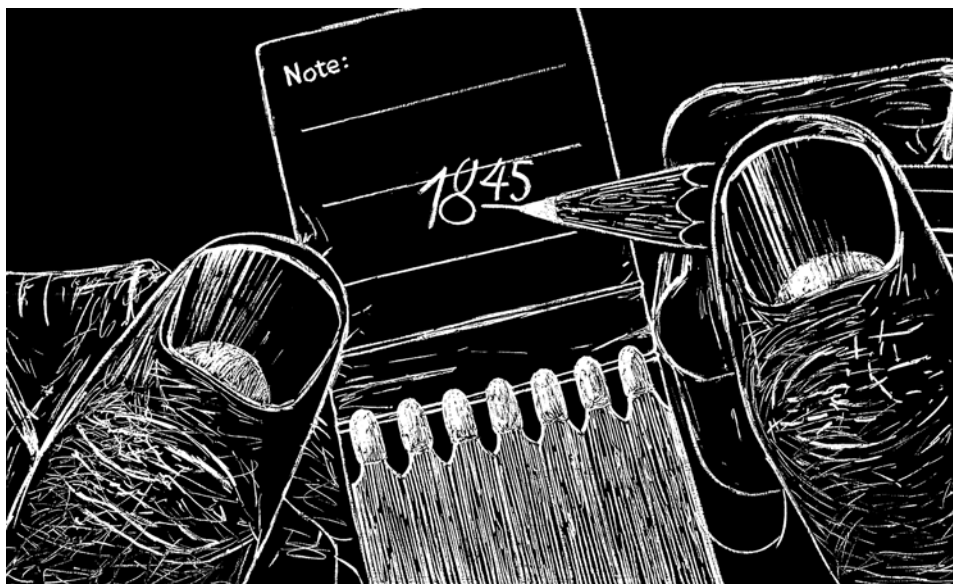
Biztonságos játszótér

Dummy kamerával megfigyelt ültetett erdő

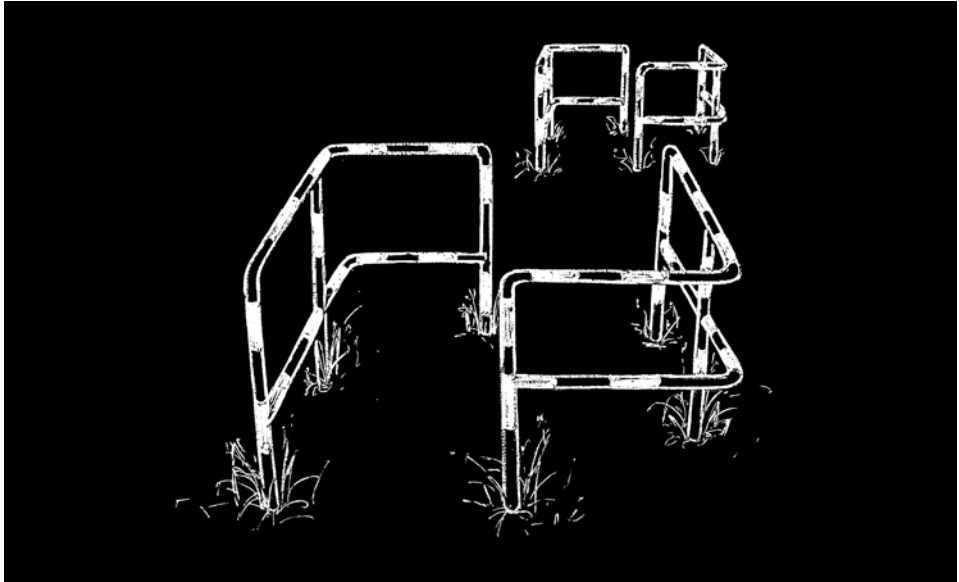
Egy multi párja

Elfelejtett mozdulatok 05.

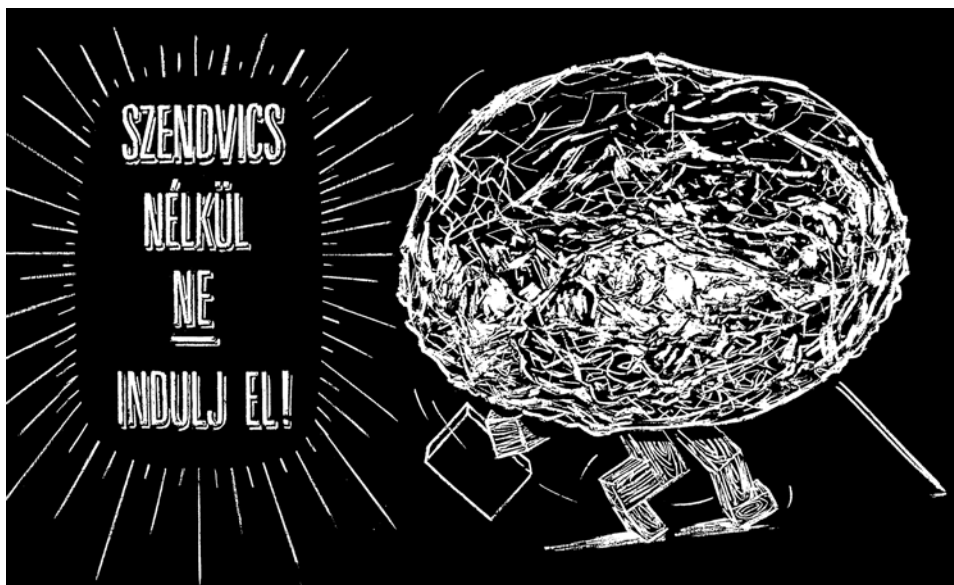
Ért valamihez kifejezés

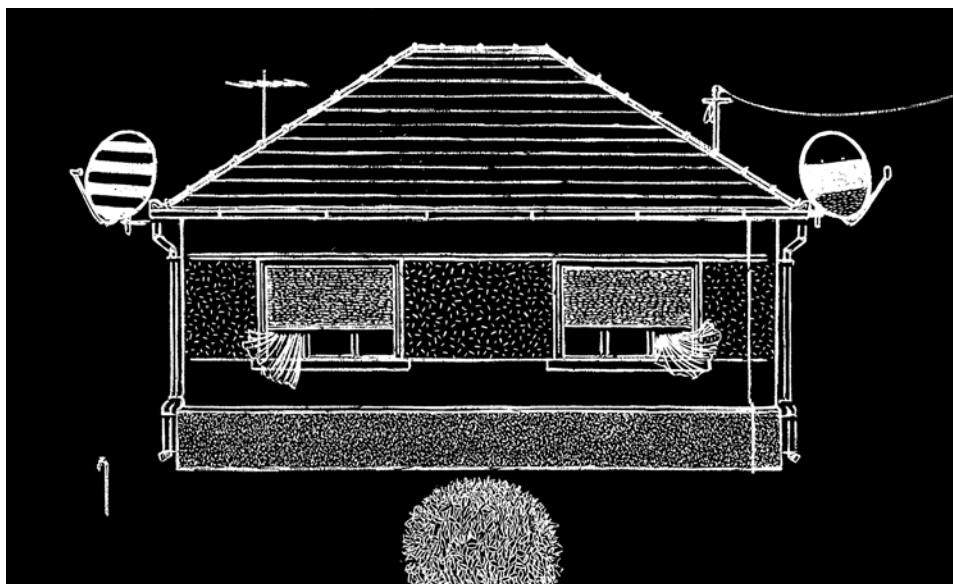
Forgalomirányítási túlkapás

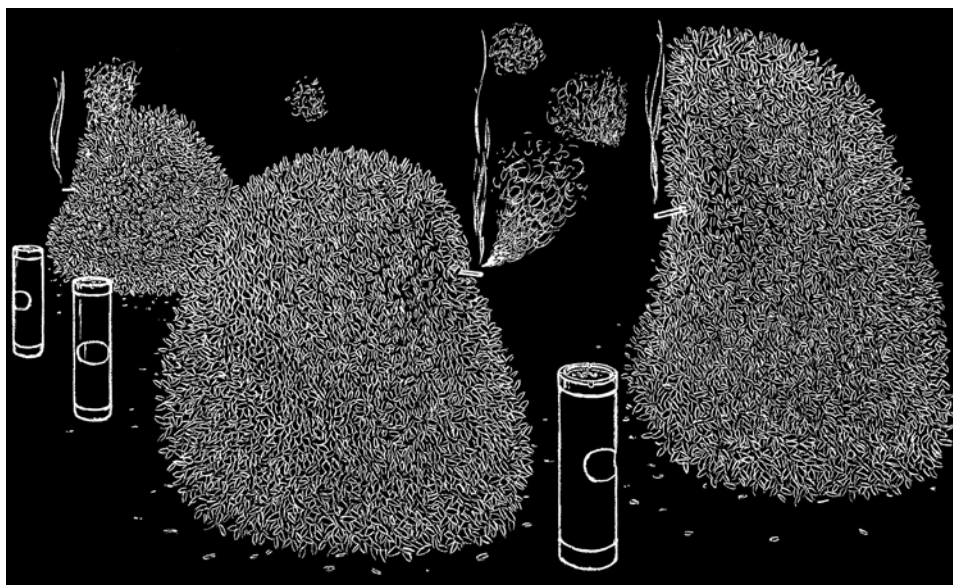
Hálapénz átadásának módszerei 01.

Hazai izek

Kereszthuzat

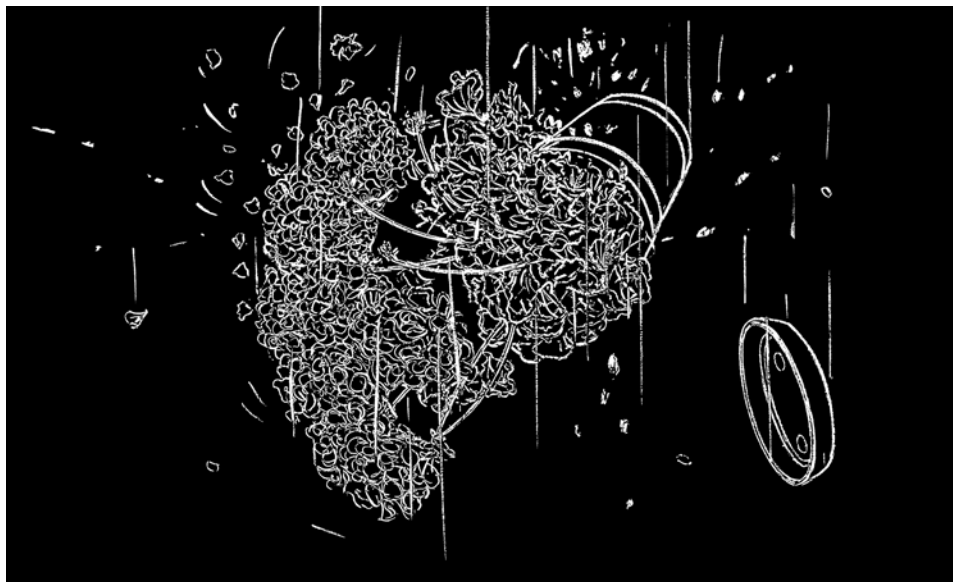
Kijelölt helyen dohányzó bokrok

Kuróra nincs jó kedvem

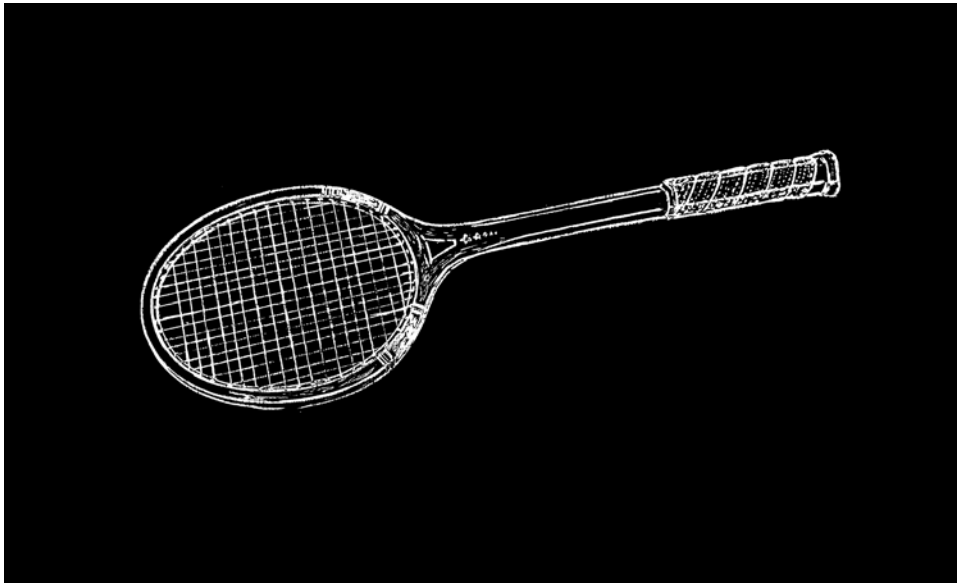
Közhelyes jelenetek 01.

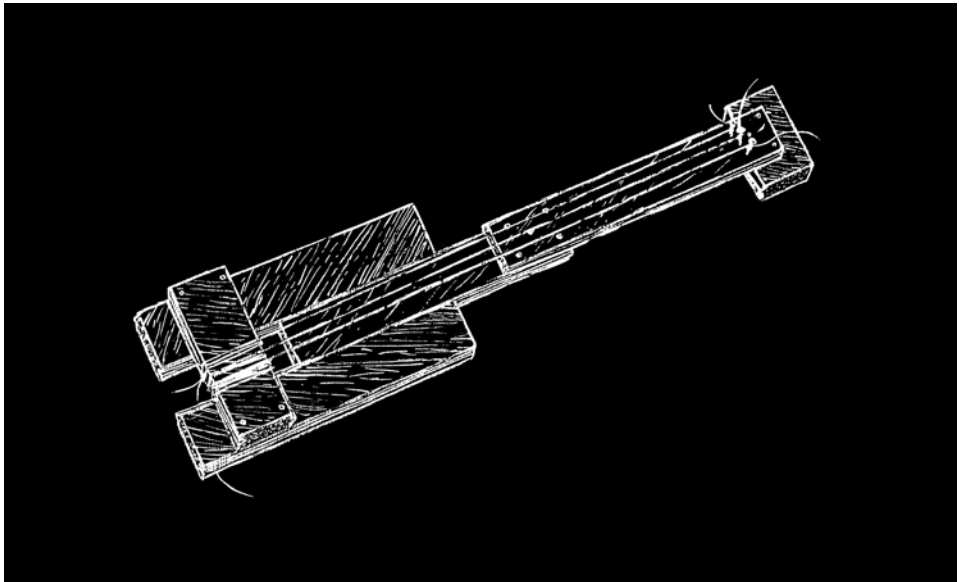
Közhelyes jelenetek 02. Sohasem az történik, amire az ember vár

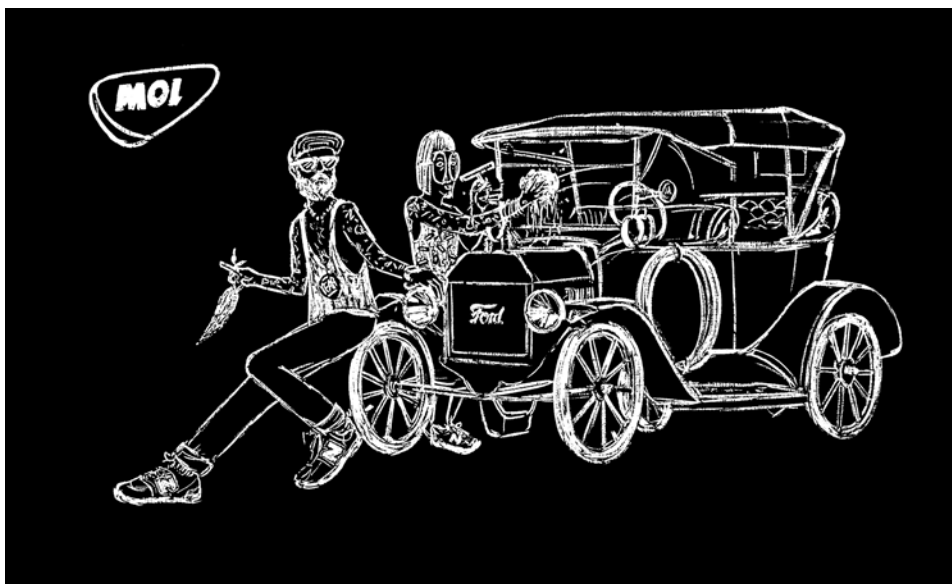
Kulcsos gyerekek a strandon

Kovács Ákos első gitárja

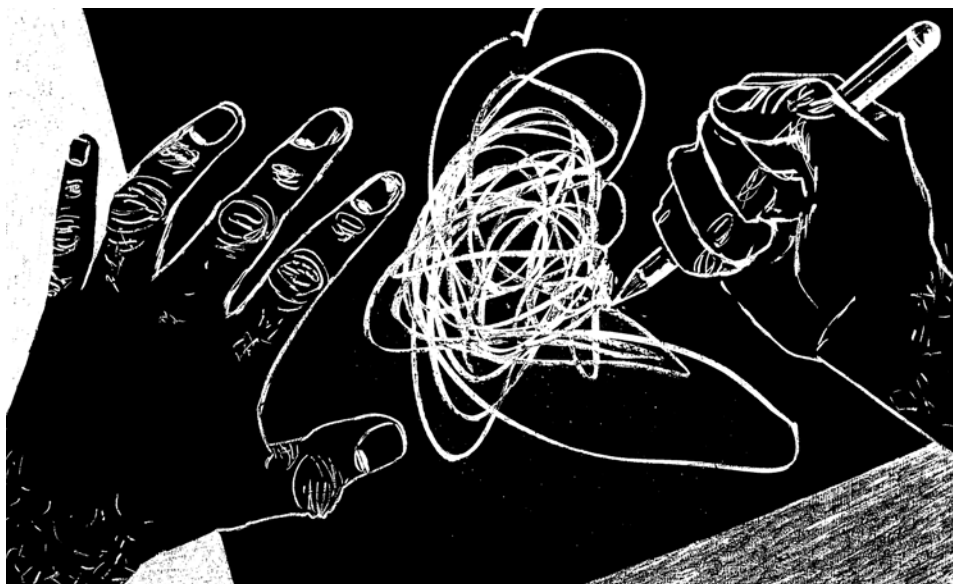
Lovasi András első gitárja

Magyar hípszterek az Adria felé

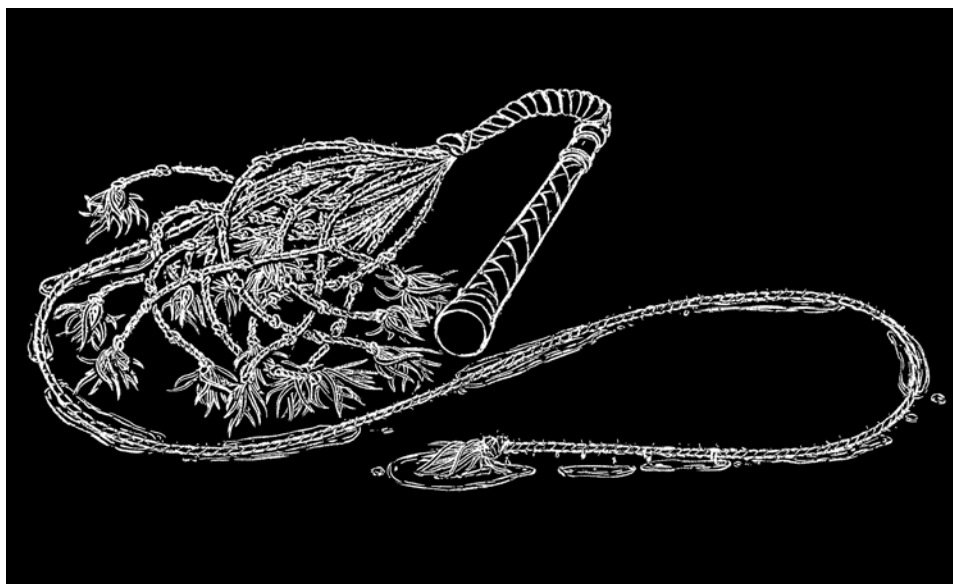
Magyar szabvány – apa betonozni ment

Megőrülök, nem tudom megszokni, hogy nem tudok undozni

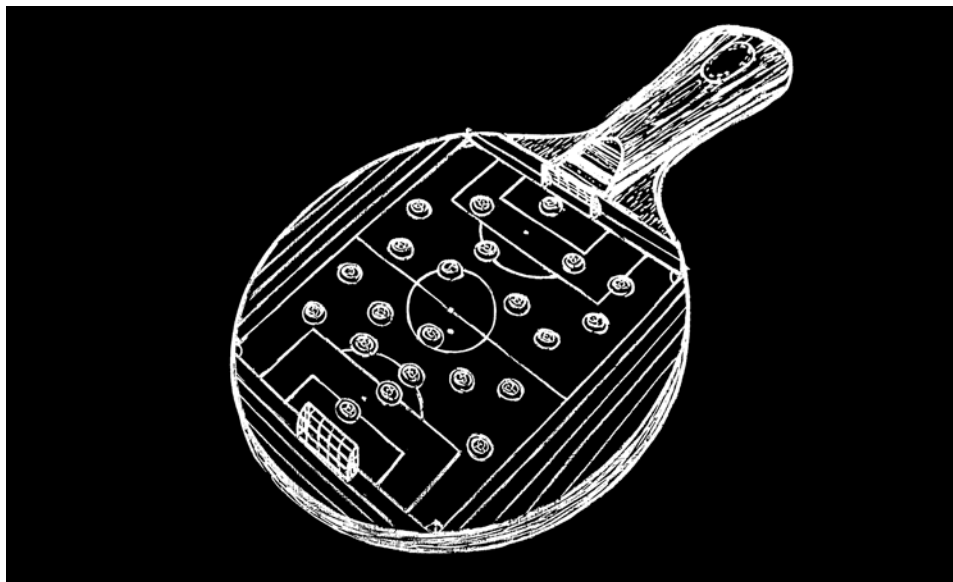
Megvan minden: ház, autó, nyaraló, sírkő

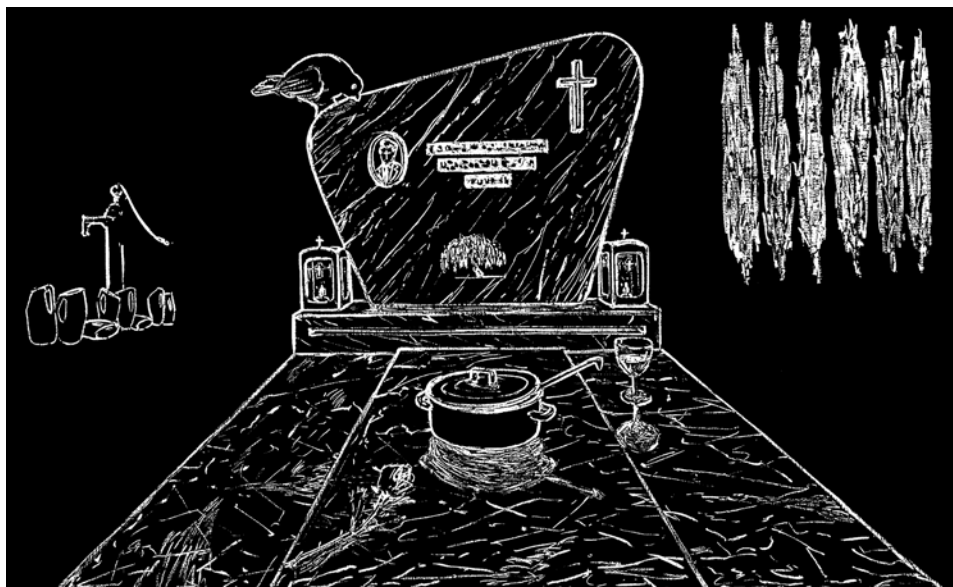
Mézesmadzag és korbács

Orosz, aki szeret vadászni

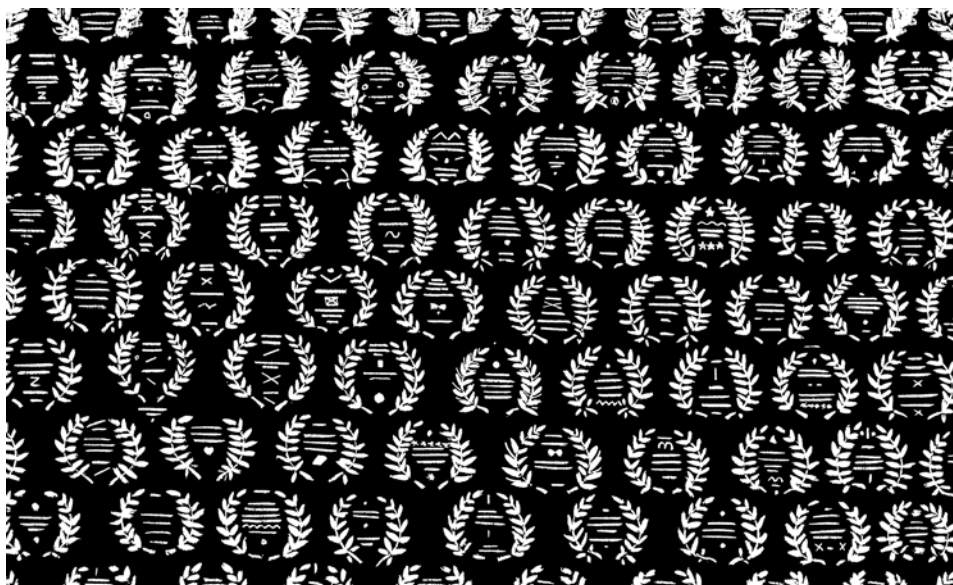
Pingpongból is lehet focit csinálni

Pörkölt a síron

Szép, nyugodt, békés meccs

Tapéta sikeres filmrendezőknak

Toronyíránt

Ünnepünk: karácsony

P. Szabó Dénes

Sorsokból épült város

Juhász Tibor: Salgó blues

Ha a *Salgó blues* című kisregény első lapjain nem szerepelne egy fotó a huszonhat éves szerzőről, az olvasó azt hihetné, a könyvet egy legalább a negyvenes éveiben járó, sokat tapasztalt szerző írta. Merthogy Juhász Tibor olyan érzékkel és olyan részletes tárgyi tudással mutatja be szülővárosát, annak lakóit és múltját, mintha nem is 1992-ben született volna, hanem a hetvenes években, amikor Salgótarjánt még Kismoszkvaként emlegették az országban. Juhász novellaregénye ugyanis sorra járja be a város jellegzetes és egyben kultikus helyeit, úgymint a kolduspalotákat, az acélgyárat, a tizenkét tömbből álló Napsugár lakótelepet, a Kistarján út emeleteseit, a Salgó utat, és kiemelt helyszínként a Kék Acél nevű sörözőt, és mutatja be azok tipikus és rendhagyó szereplőit. S bár a történet a jelenben játszódik, a múlt emlékei minden novellában folyamatosan jelen vannak, mintegy beárnyékolva az „itt és most” történéseit. Éppen ezért a *Salgó blues* szereplői egytől egyig a múltjuk foglyai, jövőbeli lehetőségeik erősen lehatároltak. Juhász mégsem ítélkezik felettük, hanem egy szociográfus elszántságával tudósít helyzetükről.

Persze a fiatal szerző tisztában van vele, hogy a valóságról – jelen esetben a társadalmi valóságról – tudósítani korántsem egyszerű feladat, az okfeltárás és történések lényegének megragadása sohasem lehet teljes körű. Épp ezért kezdi kisregényét egy Mészöly-idézettel. Az *atléta halálából*: „Aki sosem írt, csak élt, azt könnyen megtéveszthetik az ilyen kikötések: azt hiheti, hogy ami az ujjbegyében, az mindjárt a papíron is. Én nem áltozom magam.” Novellaregény révén az egyes fejezetek egy-egy apróbb történést vagy múltbéli történetet mutatnak be, melyből kaleidoszkópszerűen épül fel egy kép Salgótarjánról mind térben és időben. Juhász ügyel arra, hogy minden kimondott szó, mozdulat és tárgy akarva-akaratlanul tudósítson egy érzésről, így a regényben sehol egy felesleges történet, a környezet és az emberek halkán, de szakadatlanul mesélnek: „Három ajtó nyílt az előszobából. Az első zárva volt, utána fogások következtek, szatyrok, kabátok, pulóverek lógtak rajtuk. A parkettán szétdobált cipők, táskák, kötszerek.”

Más esetekben viszont Juhász szinte csak leír, rögzíti a tényeket, de azok mégis beszédesen mutatnak be egy emberi sorsot vagy létállapotot: „Egy öregasszony lakik a szemben lévő lakásban, Sára néni. Zárkózott, de Ferivel mindig kijöttek. A férfi felfúrta neki a polcokat, megszerelte a csapat, cserébe Sára néni hozott neki meg Margitnak ezt-azt a piacról.” A felsorolások viszont olykor kifejezetten dinamikus és drámai képsorokat mutatnak be: „Többször is betörték hozzá, legutóbb tavaly nyáron, elvitték a tévéjét meg a feszületet a falról, aztán szétszórták a ruhákat és az evőeszközöket a nagyobb szoba szőnyegén, mintha kerestek volna valamit.” Az erőszak képei és az erőszak kitérésének lehetősége az egész kötetet végigkíséri, így teremtve szorongató hangulatot a műnek. A brutalitás azonban vagy fenyegetés formájában, a fizikai atrocitás megtörténte nélkül zajlik le, vagy egy múltbéli esemény felidézéseként. A több novellában is visszatérő Ágyas Janiról például a következőt tudjuk meg: „Akkor sem

szólt semmit, amikor Márk egy vascsövet szorongatva rontott be a kocsmába, és ordibálni kezdett, hogy ha még egyszer Pirostra nézel, ezzel a rúddal verem ki a fejedből az agyad.” Az erőszak képeinek felvillantásával Juhász érzékletesen jelzi a város mindennapjai mögött rejlő indulatokat, a szereplők között feszülő lezáratlan és feldolgozatlan konfliktusokat.

A Salgó blues jelenében viszont elmaradnak a drámai tetőpontok, a konfliktusok betetőzése mindig a múltban történik, de annál pontosabban tudósít Juhász a következményekről. A *Kék Acél* című novellában például egy Barna nevű öregembert ismerünk meg közelebbről, amint járókerettel indul el a címbeéli talponállóba. Juhász katalógusszerűen listázza életének történéseit – Barna robbantómesterként dolgozott, a felesége zsarnok volt, fiai hajón dolgoztak, a szülők később váltak, az asszony Pestre, Barna Salgótarjánba költözött –, majd rögtön „visszatér” a jelenbe, hogy megmutassa Barna kilátástalan élethelyzetét és leromlott egészségi állapotát. Betérve a Kék Acél nevű sörözőbe, a nyugdíjas a Feri nevű ismerősével találkozik, aki arra kéri az idős urat, hogy nézzen fel vele a lakására. Feri életéről ezúttal nem tudunk meg semmit, de otthonába érve a rendezetlen szobák, a szétdobált tárgyak és az ágyon heverő feleség jelzik egy tragédia bekövetkezését.

Juhász rövid, zárt novellái önmagukban is megállják a helyüket, de együttesen egy töredékes, mégis erős atmoszférájú képet nyújtanak Salgótarjánról. A város történetét különösen a *Kismoszkva* és a *Múltaknák* című novellák idézik meg, előbbiben egy, a Sirilla Bútorgyárban dolgozó Sanyó, utóbbiban két bányász életéből ismerünk meg jeleneteket, sőt a *Múltaknák*ból az is kiderül, hogy nem áll fényes jövő a város előtt, ugyanis „*Salgótarján alá van aknázva, csak idő kérdése, és beszakadnak a vajatok*”. Az atmoszféra azonban nem csak konkrét, helytörténethez köthető töredékekből születik meg, s mert a szerző behatóan ismeri szülővárosának összes terét, szegletét, hanem mert szereplőihöz kellő empátiával viszonyul. Különösen az *Éva* című novellája remek példa erre, melyben az elbeszélő egy idős nőnek segít szatyrokat cipelni a lakásáig, majd másnap egy cukrászdában rögzíti diktafonon az életét. A nő készségesen válaszol, kiderül, hogy „*tizenkét éve laknak itt, elvált, a Sirilla Bútorgyárban dolgozik, három gyereke van*”, majd szóba kerül a volt férj, a válás mint fordulópont, és a tényekből lassan egy sors sejlik fel.

Ugyancsak érdekes párba állítani az *Éva* című novellát a kötet utolsó, *Helytörténet* című önreflexív szövegével, melyben az elbeszélő egy, a Kék Acélban üldögélő ismeretlen nőt figyel meg, majd írja meg gondolatban a hölgy kitalált történetét. Felvázolja, hogyha odamenne hozzá, elbeszélgetne vele, és netán novellát írna róla, majd a honoráriumot neki adná, hogyan folytatódna a nő élete. Majd ezután Juhász továbbszövi a fiktív történetet: elnevezi a nőt Vicanak, saját múltat és családi hátteret teremt neki. Az ismeretlen nő, „Vica” így élővé válik, vagyis ugyanolyan szereplővé, mint a többi novellában Barna, Feri, Ágyas Jani és a többiek, akik immár nemcsak a valóságban, de fiktív módon is „léteznek”. Az utolsó fejezet önreflexív játékaival így Juhász egy mélyebb igazságra is rátapint, nevezetesen arra, hogy az emberi életek, narratívák milyen lehetséges, olykor hasonló mintázatok szerint zajlanak le. Vagyis kellően érzékelteti, hogy bármelyik személy, – legyen az egy bányász, nyugdíjas vagy egy családanya – önálló hőse saját drámájának.

Erről szól halkán, de magabiztosan a *Salgó blues*.

(*Scolar Kiadó, 2018*)

Pintér Kitti

Terhelő többes szám

Seres Lili Hanna: Várunk

Seres Lili Hanna első verseskötete már címében is az értelmezés nehézségeire mutat rá: a várunk kifejezésben kiütköző feszültség a birtokos személyjellel ellátott főnév és a többes számú ige homonímiájában áll. Utóbbi szójelentést igazolja a borító is, amelyen egy fürdőruhás nő ácsorog combig vízben, ugyanakkor a kötet címadó versében egy építmény sajátítja ki magának a szóalakot főnévként. „Minden szó értelmezés”, mondja a szöveg, miközben Seres lefekteti – talán ironikusan – utolsó versében (*Intelmeink*) a kötet szabályrendszerét.

A sorok folyamatosan reflektálnak saját nyelvükre, az elmondás problematikájára – hogy maga a nyelv az, ami ellehetetleníti. A megszólaló a szövegekben sokszor nem találja a szavakat, többek között ilyen a *Majomszkafander* is, amiben a poszthumán kontextusba ágyazott versesemény szerint az elbeszélő beleszeret egy úrbe kiküldött majomba. Amikor az állat végül egyedül marad a légszomjban, megbénul a nyelv is („szólítgatjuk, de már egyedül van. / Foszlik a látovány, lassulnak a léptek, / Az ember kínjában makogna, de nem.”). A trauma elszenvedésekor az elbeszélő egyfajta közelítést kísérel meg (már a *Majomszkafander*ben is makogna), bele igyekszik tagolni az elveszített lényt az identitásába egy későbbi versben is: „Egyesek macskának képzelik magukat, / én majomnak.” (*A fény országa*). Az ezt követő vers alapszituációja folytatja ennek a közelítő mozgásnak a bemutatását: két gyerek találkozását írja le, akik nem ismerik egymás nyelvét, így kitalálnak egy néma harmadikat („A porba vonalakat húzni némán is lehet”), miután „Hátrahagyták régi énjüket” (*Tovább*). A szövegben kiütköző nyelvi relativizmus bizonyos szempontból újrastrukturálja a két szereplő személyiségét, ugyanakkor felfedi a művelet hiátusát, hogy nem sikerült befejezni a nyelvet, így az érzések végül nem kaptak nevet, „Úgyhogy csak üvöltöttek, amikor / az egyik család tovább ment”. A porba írás módszere, amely az ovidiusi mozzanattól kezdve – Io történetében a tehénné változott lány valódi identitásáról a porba írt szó ad hírt – a bibliai mitológiáig nyúlik (Jézus története a házasságtörő asszonnyal), a kötetben is fontos szerepet kap. A *Tovább* mellett a versfolyam névadó alkotásában is (*Reumás hátország*) megjelenik ez a motívum, amikor a krónikást egy emlék hátba támadja: „kibukó nyálam piros tinta, / így írom a porba ezt a verset.” Az sem véletlen tehát, hogy a könyvcím a borítón pirossal van szedve.

Az első ciklus leszögezi utolsó versében: szöveg és test szétválaszthatatlanok. *A Szakaggyon* ezt az alaptételt bontja ki, amikor a málló falfeliratot a bőrre olvassa a rá („És persze a test mállani képes, / mint a vakolat.”), a strófákat pedig organikus lényként gondolja el („Ebben a versszakban hol a helye a szívnek.”). Innentől például a *Polip* című vers utolsó két sorát szinte lehetetlen nem az írásjel felől olvasni, az ember (?) mint kérdőjel görnyed a szövegben: „domború úr, amiben saját elesett alakunk reszket, / egy végső kérdőjel, egy végső biztatás (...)”.

A megszólalásnak mindig tétje van a Seres-univerzumban: a már korábban is említett *A fény országában* az elbeszélő, aki az első három versszakban beleolvad a többes számba, az utolsó strófában aggódón leválik róla („Nem merek szólani senkinek”). A vers narrátorát aggasztja, hogy a fény lassan a testüket sárgává festve stigmatizálja, mintegy birtokba veszi

(a férfiak távozása után a helyüket átvéve?). A birtokviszony jelentősége visszatérő problémája a szövegeknek, és a névadás (a névadás gesztusának burjánzó elméleti irodalma van, Platón Kratüloszától kezdve Nietzsche-n át Derridáig vagy Kripkéig, talán nem véletlenül, és Seresnél is jelentőséggel bír) animizmusában is tetten érhető: „*Reumás hátország, talán így hívtak minket, / mikor a férfiak elmentek. Vagy éppen, hogy gerincesnek mondtak, / egyenes nőknek, akikben van tartás?*”, így találgat az első versszak, megnevezett alany nélkül a magára hagyott többes számban. A szöveg egyik nagy erénye emellett, hogy meggyőzően utal vissza több ízben is a majom-traumára, amit úgy visz végig a versben, hogy közben árnyalja egy gyönyörű, félironikus fallikus metaforával („*én meg itt kuksolok, banánt eszem*”), abban a világban, amiből eltűntek a férfiak. Megjegyzendő ugyanakkor a vers kapcsán, hogy a *Várunk* szövegei sokszor kívánnak groteszk hatást kelteni, és megesik, hogy ez működik is („*komikusan összecsuclok / végre, mint egy rajzfilmfigura, / lengetem fehér zászlóm*”), ugyanakkor a sikerültebb képek mellett az inkább kínos szójátékokra épülő komikum felterjesztése – gondolok itt a fentebb idézett gerinces sorokra, vagy a *Szakaggyon* című vers utolsó versszakának első soraira: „*Mit szólnak ehhez az oldalbordák? / Akik készségesen szolgálják fel a sertésbordát*” – inkább csak feszengést eredményez.

A *partvonal* című költeményben, amely az utolsó ciklus első darabja, a vers narrátora egy fiút néz sportolás közben, miközben annak apja megkérdezi tőle, nem akar-e beállni – azon a beceneven szólítja meg, amit a lány a fiútól kapott. A sorok egy felnövéstörténet vagy énkéréses kezdőpontjaként is olvashatók, ahol akár a becenev kisajátításából kiindulva is felgöngyölíthető az erotika („*pont amikor felhúzod a pólódat, / hogy megtöröld a homlokod, / odajön az apád, és megkérdezi, azon / a beceneven szólít, amit te adtál nekem, / hogy nem akarok-e beállni*”). Ebben a szövegben is fontos szemmel tartani a személyes névmásokat, a „ti”-ből hogyan válik „te”, hogy aztán ismét feloldódjon a T/2-ben.

Mindhárom ciklusra egyaránt jellemző a fentebb kirajzolódó elbeszélői diverzitás: például a gyermeki beszéddel szemben sok esetben erősen lirizáló nyelv lép fel („*Beesni az avarba, az nem rossz dolog. / Koccanni össze a levegővel. Kirepíteni a gondolatokat. Ernyedni végre, ájulni el.*” (*Avarbőr*), vagy a *Szakaggyon*ban egy közönségesebb nyelv pereg le a versbe egy feliratról („*Szakaggyon le az oldalbordád.*”), aminek nekifeszül a többször is előbukkanó értelmiségi ironia („*meg azt akartam mondani, / hogy az arcod a vízben / az az arcod a vízben / semmiképp sem / a tudatalattid zavaros képe.*” [*Døde*]). A krónikás elbeszélői kategóriájának játékba hozása legitimálja ezt a nyelvi varianciát, ugyanakkor szétforgácsolódik benne a hagyományos szerepkör, ahogyan a személyesség befúrja magát a versekbe. (Ezt a benyomást a tipográfiai megoldás is erősíti, ami nem mellesleg komoly mediológiai-kultúrtörténeti problémákat elevenít fel – a nyomtatott versek elé/közé a (porba írt?) cikluscímek kézírással ábrázoltatnak.) Ez a közelség ugyanakkor olykor megbicsaklik és formulákba borul, néha a sorok nyakába zúdítva még egy jó adag aforizmát is: „*Vajon a feledés betegsége elfeledteti-e / a bűnököt, kérdeztem hitetlenként is az eget, / ahová beleképzelnem sikerült, / remélem, rátaláltál a békédre, mondtam neki, / és figyeled lépteink*” (*Bolyongó*). Ezt némiképp ellensúlyozzák azok a szövegek, amelyek éppen ezt a megszólalásmódot figurázzák ki: „*Szárnyaim vannak, mint a kapunak, / ezt mondtad, és nekem nem maradt időm, / hogy rákérdezek, miért nem angyal – elrepültél. Búcsú nélkül, köszö.*” A *Bölny az írógépnél* egyébként talán az egyik legtalálóbb darabja a gyűjteménynek: nagyon könnyed nyelven szólaltatja meg a tétlen hiány és az emlékezet szólalmait, ráadásul az értelmezés kilátástalanságát ismét hangsúlyossá teszi az utolsó sorral – „*Angyalkeresés, adnám ki a parancsot, / de te szárnyas kapu vagy, azzal / nem tudok mit kezdeni*” –, miközben a kapun keresztül át lép a kötet egy következő központi motívumához, az otthon kérdéséhez.

A könyv ugyanis gyakorlatilag az összes nyelv- és kultúrtörténeti dimenzióját bejárja a fogalomnak. Otthon lehet-e lenni a nyelvben, a saját életedben, az emlékeidben, a

nemzetben, vagy a lakásodban úgy egyáltalán? A könyv első ciklusa, a *Reumás hátország* tematizálható így leginkább. Az olvasót egy fiktív univerzumba, „a túlélők városába”, vagy „a fény országába” kalauzolja, ahonnan kivonultak a férfiak, helyükre pedig mindenféle „betolakodók” érkeztek. Ezen a helyen a törvények némák, a lakókat pedig lassan stigmatizálja a fény: „*Fénysárgák leszünk, mint a híg tea, ez az új bőrszín. / Aggasztó. / Ugyanis eddig nem volt megkülönböztető jelünk, / külső tényező, ami összeköt, stigma, a nemzetünké. Azon kívül, hogy mind nők vagyunk.*” Az első ciklus adja meg az olvasó otthonhoz való hozzáállását, amit vagy az ingerszegénység (*Négyszín*), a hiátus (*Tovább, Bolyongó*), vagy a fenyegetettség (*Törvény a bölcséknek, A fény országa*) ír körül. Az otthon Seres világában valami kísérteties és vészjósló, valamilyen módon a tér birtokviszonya, ahol még a nyelv sem uralható, a hasonlatok és értelmeik okafogyottak (*Døde*) az ingerszegénységben (*Négyszín*). A versek nagyon hatékonyan görgetik tovább ezt a motívumot a következő ciklusokban is, ahol a szövegek már közelebb lépnek a személyes térhez. A *Leső* című nyitóvers például már egy lakásra fókuszál, az emberi mikroverzura – ahol a szereplő mégsem lehet soha egyedül: „*Ne félj, ajtónyitás után eltűnik. / Ott van az ajtó mögött, de / te is tudod, hogy sose fogod látni.*” Mégis valami nagyon pontos és baljós magány sejlik fel a sorokban: „*Zokniban aludni biztonságosabb. / Csuklód erekek fölfelé ne fektesd, / legfeljebb a takaró alatt*”, ahogy a bölény-versben sem tudja hová tenni az otromba állatokat (emlékeket) az elbeszélő, beléjük ütközik folyton, rakosgatja őket.

Még közelebb lép az emberi objektumhoz a már többször is említett *Szakaggyon*, amely ebben az olvasatban a testet mint erodálódó otthont ábrázolja, amit a *Várunk* okos tépőéitkai megoldásai írnak újra: az otthonon hagyott nyomok a test történelmének monumentumai („*Az ott borfolt, néha össze is keverem a vérrel [...] Látnod ezt? Milyen jó kis kampó? / Itt fogom szárítani a pelenkát.*”), bár ezen a ponton már soknak hat az emlékezet tendenciózusan rámutató önrétegzése.

A szövegfolyam mindezek mellett elég egyértelműen játszik rá a közelmúlt közéleti/politikai viszonyaira (gondolok itt a bevándorláspolitikai eseményekre, a metoo kezdeményezésére, általánosságban a hatalmi rendszerek megkérdőjelezésére stb.), néhol didaktikusan érzékenyítő modalitásban, olykor pedig kifejezetten programszerűen. Néhány fentebb – leginkább az első ciklusból – kiemelt vers a közéleti/politikai költészet esztétizálására tesz – mindenképpen dicséretes – kísérletet, több-kevesebb sikerrel. A nyitó szövegegység alapszituációjának felvillanyozó gondolatkísérlete (ti. elmentek a férfiak) társadalmilag, politikailag, pszichológiailag és szexuálisan is rendkívül izgalmas távlatokat nyit meg, de Seres kötete leginkább a feminista irodalomkritika felől közelít ehhez a sokoldalú kérdéskörhöz, a versszerkesztés pedig sokszor meg sem próbál kilépni a jól ismert mechanizmusokból. Az *Elönti* című szövegben egy egyedül várakozó ember előtt hirtelen megjelenik a főnök, aki, ha nem lenne elég egyértelmű a hierarchikus viszony: a „világ legszebbje”. A másik erre „*izzadni kezd. / Hasa görcsbe rándul, teste hirtelen elernyed, / feje lekonyul, mindene fáj.*” Amikor a felettes kimondja az ítéletet, „*Nedvességet érez a lábai között. Elönti a szégyen*”, majd: „*felébred, magához tér. Elfolyt a magzatvíz.*” Az elbeszélő történet, az álomból való felébredés, a magzatvíz vizeletnek való észlelése, és a sokatmondóan eldönthetetlen „*Elönti a szégyen.*” megjegyzése (vajon a bevizelés ténye vagy a nőisége miatt?), mind önmagyarázó jellegű, hatásvadásznak tűnő, ugyanakkor kiszámítható gesztusok. A vízmotívum azonban, amihez ez a szöveg is kapcsolódik, nagyon izgalmasan feldolgozott, nem pusztán a nőiség attribútumaként tolmácsolt hálózat. Az első ciklusban a nedvesség elsősorban a szemhez: „*A betolakodók szeme mindig száraz. / A miénk nedves, de ez most nem segít*” (*Törvény a bölcséknek*), és az otthonhoz: „*Ahol az eső áztatni nem, csak nedvesíteni tud*” (*A vakond laikus rajongói*) kötődik, de magába olvasztja például a második ciklusban váratlanul tűnően felbukkanó tengeri állatot (*Polip*), ráadásul ez

a vers a kötet alapfelvetéseiből (ti. nőiség) kiindulva, akár a méhtest felől is olvasható. A *Várunk*ban a szintén hangsúlyos erőszak kérdését a szerző a vízmotívumba is beépíti: az *Ahogy kellett volna* című mintha a testet erodálná, de mindenképpen alávetné valamiféle metamorfózisnak: „*Habdarabok tapadnak a bőrére (...) Algás haja a szemébe lóg, / fekete háromszögekké ázott szempilláiba, / tengerzöld pupillájába.*” Ez a költemény már nagyon finoman és érzékletesen fonódik össze a magzatvízzel, az anyasággal – és a mozaikból most pusztán két tényezőt emeltünk ki. A légszomj mintázata ugyancsak szorosan összefügg a vízzel és az erőszakkal, ez a tűpontosan szerkesztett együttállás végig nyomon követhető, azonban Seres a *Prés* című versben nyilvánvalóvá is teszi a kapcsolódást: „*Ha akkor ott bent / mégis megfojt / a köldökszínór. / És így, hogy mégsem, / maradtam volna / lebegni benned, / míg meg nem halsz. Talán ezért a tó, / a fojtva élvezés, / a jöleső zuhany.*” Ez az önleplezés vagy túlírás nemcsak a kötet szimbólumrendszerét bomlasztja, a szerző az egyes versekben is gyakran egyértelműsít, oldja a feszültséget a kimondással, mintegy ellenszegülve saját intelmeinek, „*Semmiképp sem értelmezhetesz.*” Bár ez a tény nem számolja fel a *Várunk*ban kiépített rendszer komponenseinek szigorú egymásra utaltságát. Szemléltetésül a *Porcelánnal* sokkal kevésbé lenne súlyos az identitásvesztett krónikás alakja, vagy az első ciklus verseiben felbukkanó hiányallegória nélkül („*Miért a hiányok határoznak meg?*”), és egyszerű toposznak tűnnének a versben a „settenkedő árnyak”, ha a *Leső* című vers nem ágyazná magába a sorokat. De „valaminek a figyelemmel követése” is komplexitást mutat a könyvben: az imént említett szöveg az egyik legkirívóbb eset a kísértetieség bemutatására, de a *Bolyongó* felülírja a figyelem negatív felhangját: „*remélem, rátaláltál a békédre, mondtam neki, / és figyelj lépteink,*” míg a *partvonalon*ban a nézéshez kifejezetten erotikus képzettársítás következik, az ébredező szexualitása: „*úgy nézlek titeket, / hogy majdnem elfeledkezem magamról, / de csak majdnem, / végig érzem a testem a partvonalon, / a tömörüveg mögött, / és akkor, pont amikor felhúrod a pólódat (...)*”. Az odafordulás tehát a Seres-dimenzióban megejtően összeavart és kétarcú – de a szavak még egy ilyen világban is megfeszülnek, hogy képesek legyenek elbeszélni.

Az imént ábrázolt példából talán kiviláglik, hogy nehéz volna szétszálazni a *Várunk* kiterjedt motívumhálózatát: hasonlóan finoman kezeli a zenét, a dalokat (*Bölcény az írógépnél, Céklatest*), de egy halovány antik-téma is átsejlik a verseken, a porba írás toposza, az átváltozás, vagy akár a Moira-mitosz a *Négy nő* című költeményben: „*kilógó tincseik billegnek, mint egy elromlott óramutató*”, illetve, ha már szóba került, a négyes szám misztikája is érdekes lehet, amit a kezdő ciklus első (*Négyszín*) és a harmadik utolsó verse, az előbb említett *Négy nő* (amennyiben az *Intelmeinket* a tipográfia szerint elkülönítjük) egyértelműen kiemel.

A *Várunk* azt a kérdésselvetést igyekszik körüljárni, hogy hogyan lehet valamilyen szükségszerűen alárendelt pozícióban (akármilyen létezőként: majomként, gyerekként, identitásvesztettként, de főként nőként) létezni, egy hierarchikus viszony kényszeréből megszólalni. A versnyelv ugyanakkor néha nem működik az ehhez szükséges elemi erővel, didaktikus önértelmezésbe és ismétlésbe torkoll. Ugyan az emlékezés, a traumafeldolgozás mechanizmusai az ismétlést eszközként használják fel, a szerző ez esetben inkább magának a feldolgozásnak a tényét ismétli. Bár nagyon tudatosan építkezik poétikaelméleti szempontból, néha az az érzésünk támadhat, hogy maguk a tanulmányozott sémák és rendszerek akadályozzák. Mindezek mellett a *Várunk* egy nagy műgonddal összerakott első kötet, amelyet szinte túlfeszítenek az érzékeny megoldások. A szövegek fontos kérdéseket tesznek fel – és talán éppen a terhelő többes szám miatt nem teljességgel kielégítőek a válaszok.

(*Fiatál Írók Szövetsége, 2019*)

Fekete J. József

A nem létező tökéletes keresése

Vasagyi Mária: Cézár

Az utóbbi másfél évtizedben közel fél tucat kötettel lepte meg olvasóit Vasagyi Mária, köztük kisregény, elbeszélés, regény egyaránt olvasható. Ha nem ismerném életútját, miként eddig mindegyik műve, most a legutóbbi könyve kapcsán is fölvetném a kérdést, hol rejtegette páratlan tehetségét évtizedeken keresztül ez a végtelenül szerény szerző. Munkái lehengerlők, akár önéletrajzi, vagyis inkább családi indíttatásúak, akár történelmi fikciók, legutóbbi, *Cézár* című regénye ezek szintézise, tobzódás a történelemben, a művészetben, fantáziában, mindemögött életrajzi vonatkozások pókhálórajzolatával, valamint egy teremtett elbeszélői nyelvvel, amit a szerzőn kívül más nem beszél, de mindenki megért, ha van képzelőereje és nyelvlógikai készsége.

Vasagyi Mária szépirodalmi írásokkal kezdte pályáját, majd a néprajz kedvéért felhagyott a fikcióteremtéssel, dolgozott fordítóként, levéltárosként, töltötte az archaikus magyar szókinccsel, holt és idegen nyelvekkel, történelemmel, zenei képzettségét gyermekkorából hozta magával, testközelbe került a képzőművészetrel, majd, amikor újra írni kezdett, már nagyon nem akart olyan prózát kiadni a keze alól, amit másoknál már olvasott.

Ez korábbi munkái ismeretének hiányában is nyomban kiderül *Cézár* című regényéből, ami voltaképpen néma prózai monológ. Kissé furcsa és ellentmondásos az általam kitalált műfaji elnevezés, de igyekszem megindokolni.

A regény beszélője, pontosabban „némázója” Cezárusz Franciszkszusz Küncsös Bombardusz, a hájszentlőrinci dominikánus klostrom orgonistája, laikus dominikánus testvér, aki megosztott időben létezik. Bő hatszáz éve az ITT-nek nevezett, jelent és jövőt nem ismerő téridőben, ahol megszűnt a nyelvek bábeli zűrzavara, feledésbe taszított a „*pompás latin s a főséges görög meg [...] a malomkő nyikorgású magyar és a bugybori rác*” (35.), az ITT-ben hangok, szavak, mondatok nélkül cserélődnek a gondolatok, és az OTT-ban, ami az élő valóság, és mint olyan, idődimenzióval rendelkezik. A csecsemőkorától dagadtra hizlalt, behemót testű, viszont a herélteket is meghazudtoló szépségű énekhanggal megáldott, apjához hasonlóan ambicionált képzőművészi hajlamú orgonista a testetlenség könnyedségével közlekedik az ITT és az OTT között, akár egyetlen, hosszan elnyúló gondolon belül is pozíciót cserél. A létezésnek ezt a formáját képtelenség olyan írók modorában megjeleníteni, miként azok teszik, akik „*a jelen vizein ringatózva, a MOST és a VOLT dolgain csámcsogva bontanak vitorlát a jövődőnek*” (10.). Az 1490-ben született Cézár, a hányatott sorsú orgonista távolra került a Czoborok családja alapította klostorból, tanulhatott, de behemót teste, érzékeny mivolta a folyamatos megaláztatások célpontjává tették. Akadtak támogatói, tanítói, majd azok is zömmel elmenekültek előle. Mindeközben az 1500-as évek nagy eseményeinek volt tanúja az OTT-ban, reformáció, vallásháborúk, hódítások, a művészetek kibontakozása, egyszóval sok mindené, amiről bőséggel „némázhatott”, gondolatátvitellel beszélhetett az ITT-ben mellé sodródottaknak,

de leginkább a hiány alakjában megképződő Dáriusznak. Ráadásul Cézár az OTT-ban látnoki képességekkel rendelkezett, ami még gyűlöletesebbé tette szerzetestársai előtt. Szókimondása nemkülönben viszályokat szült.

A sohasem-lét (ITT) és az arany Idő (OTT) között Cézár némázása a kapcsolat, és pompás elegyben találkoznak általa az anakronizmus ékkövei, az időugrások, az anyanyelvét veszített Ajtósi Albrecht Dürer botanikája és haláltánc-ábrázolása Kazimir Malevics szuprematizmusával, Branislav Brankov lélegzetelállító rajzainak démonikus vízióival, a kereszties hadjáratok a magyar 1956-tal, a népirtások vezeterei az évezredekkel átfogó tablón, a szépség és elegancia ideje a mocskot és szennyet éltető, dicsőítő korról, Gilgamesz Dzsimi Hendriksszel, Ájszkhülosz, harcosból lett drámaköltő Dusán fia, Milenkó Mile Uzelác Titót kiszolgáló, a göröghöz hasonlóan meghasonlott bóraccal, „mert végtelenek és kifürkészhetetlenek a Nihilben csavargó emlények összefutásának és kapcsolódásának lehetőségei” (107.), a „*Memoria Mundiána szakadatlan hőmpölygésében*” (108.).

Mindezek ellenére a két léttér közt iringáló Cézár joggal veti föl a kérdést: „*Léteztem-e egyáltalán?*” (125.)

A világ moralitását feszegető, óhajtó-tagadó textusban két hosszabb, kinyilatkoztatás-szerű passzus a keresztény egyháznak a kereszties hadjáratok során tanúsított förtelmeiről (84. oldal), illetve a gyilkolás és a népirtás megállíthatatlanul pörgő pokolkerekének gépezetéről (95–96. oldal) szól. Ezek a bekezdések Szentkuthy Miklós hatalmas háborúellenes, és a pénz hatalmával szembemenő nagy tirádáit juttatják eszembe a *Véres Szamár* című regényéből.

Ha már Szentkuthyt említettem, Vasagyi hozzá hasonlóan tobzódik az anakronizmusokban és anatópizmusokban, a különböző történelmi korok jelenségeinek és helyszíneinek azonos színpadon mozgatásában, a kortárs tudományos eredmények narratívába vonásában, és az epika nyelvének a kánonok alóli föloldozásában azzal, hogy Vasagyi nyelvi szabadságigénye vadabb és kérlelhetlenebb Szentkuthy prózájánál. Vasagyi ugyanis egy teljesen sajátos prózanyelvet kreált, amiben régi magyar kifejezések együtt röpködnek a XXI. század vokabulárával, s tegyük hozzá: saját szókreációival. Mert Vasagyi szívesen talál ki dolgokat, amelyekkel a történelemírás hiátusait tömi be, például a mai Zombor, Baja, Vaskút térségét maga kifundálta toponimiákkal színesíti, miközben a helyszínek, intézmények, a kor eseményei, azok szereplői, akár megnevezetlenül, semmit se veszítenek hitelességükből, sőt felismerhetőbb alakot öltenek.

Az író leleménye a helyesírásnak az ITT követelményeihez alakítása, ahol a némáskodás vagyis a gondolatátvitel az oralitás megfelelője, aminek következtében az idegen szavakat, neveket egyaránt fonetikus átírásban közli – képzelem, miként hadakozott ez ellen a benne élő lektor! –, amivel jelentősen megkönnyítette az olvasó dolgát (csak tudhatott valamit a szerb nyelvet egységesítő Vuk Karadžić!).

Az ITT-ben áradó néma narratíva, az óriásmonológ megszólítottja Dáriusz, a Gyönyörűség, Cézár elérhetetlen szerelme, akinek kiléte még az író szerint is talányos: „*Ki vagy te? Léteztél OTT egyáltalán? Vagy Cézárusz Küncös Bombardusz rútságától szenvedő hájpocséta, középszerű orgonamester óhajtván keresett másik énje voltál? A legmagasabb rendű szépség? A tökéletes? A nem létező?*” (132.)

(zEtna, Zenta, 2019)

Czini Zoltán

(Poszt)monarchikus élmények

Bence Erika: Utazások Posztmonarchiában

Bence Erikának, az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék rendes tanárának neve irodalmi berkekben már régóta ismert. Számos irodalomtörténeti értekezés, tanulmány, a kortárs irodalmi alkotásokról írt kritika, ugyanakkor szépirodalmi alkotások is fűződnek a nevéhez. Opusának alakulástörténeti szempontjából megemlíthetjük, hogy a szépirodalomtól már a 2001-ben megjelent *Ibolya utca* címet viselő, novellákat tartalmazó kötetének zárszavában búcsút vett, ugyanakkor időről időre vissza is tért hozzá (*Családszótár* címmel jelent meg szótárregénye, valamint a *Híd* 2007-es és 2008-as évfolyamának számaiban újabb novellákat publikált). A szerzőt elsősorban tanulmányaival, kritikáival kapcsolatban méltatják, de a 2017-ben megjelent *Tigrislelek* című, vajdasági szerzők tollából született, novellákat tartalmazó antológiába beválogatták egyik szépprózáját is.

A legutóbb megjelent, *Utazások Posztmonarchiában* című kötete az Életjel Könyvek 179. darabja, mely olyan bírálatokat és elemzéseket tartalmaz a magyar irodalom köréből, melyeket a szerző az utóbbi néhány évben, elsősorban 2015-ben és 2016-ban publikált különböző folyóiratok hasábjain, de egy 2018-as kritikája is helyet kapott a könyvben.

Ebbe a könyvbe – ahogy arra a címből is reflektálhatunk – elsősorban olyan írások kerültek, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak az egykori Osztrák–Magyar Monarchiához, megidézik a korabeli világ hangulatát, vagy pedig az egykori birodalom felbomlása utáni időszakban született irodalmi alkotásokat veszi górcső alá, amelyek motívumvilága, vagy maga a tematika az egykori soknemzetiségű vidékeket, multikulturális identitást idézik meg. A szerző elsősorban olyan Monarchiával kapcsolatos tanulmányokat emel be kötetébe, amelyek többsége a Vajdasághoz mint tájegységhez köthetők, tudniillik ő maga is vajdasági, mondhatni, ezzel a kötettel kíván tisztelni az egykori letűnt osztrák–magyar monarchiabeli idők, valamint az általuk meghíletett írók, irodalmárok vagy kultúrtörténeti jelenségek stb. előtt.

A könyv borítója, melyet Kreszánkó Viktória tervezett, tökéletesen illeszkedik a könyv tematikájához, így a küllem és a tartalom kapcsolódási pontja közötti átfedés sikeresen megvalósult. A borító egy sínpart illusztrál két alapon, amelynek sem a kezdő-, sem a végpontja nem látható, ezáltal a bizonytalanság érzetét kelti az olvasóban, ugyanis a valahonnan valahova történő igyekvés képbeli leképződése ez, amely nem tartalmaz konkrét fogódzót a szemlélő számára. Ugyanakkor tökéletesen illeszkedik a Monarchia-témához, ugyanis – ahogy azt a szerző többször is megemlíti – a magyarországi vasúthálózat éppen a kiegyezést követő időszakban épült ki, s ennek

köszönhetően a vonat lett a legmegbízhatóbb, legbiztonságosabb és legnépszerűbb közlekedési eszköz, amellyel keresztül-kasul át lehetett szelni a Kárpát-medencét, így a vonat és a vasúti sín pár tökéletesen szimbolizálja a történelmi Magyarország multikulturális jellemvonásait, a különböző kultúrák egymáshoz való kapcsolódását, ezáltal előrevetíti mindazt, amivel majd a könyvben találkozhatunk: kulturális és interkulturális kontextusok, az irodalomtörténet szempontjából érdekes, újjáélesztett helytörténeti jelenségek, majd a Trianont követő időszak marginalizációja, amikor már a vasút nem tudja kiszolgálni a multikulturális kapcsolódási eszköz szerepét, így már nem tudhatjuk, hogy a sín pár honnan hova, mettől meddig vezet.

A fejezetek rendezési elve elsősorban tematikus, de a műfaji megkonstruálás igénye is megfigyelhető. A kötet hét fejezete a vizsgált téma alapján került összeállításra, ezen belül viszont az írások műfaja szerinti elhelyezést érvényesíti, úgy, hogy a tanulmányoknak, hosszabb értekezéseknek biztosít elsőbbséget, s ezeket követik a valamivel rövidebb terjedelmű könyvkritikák. A *Románc és történelem* című fejezet két hosszabb tanulmányt tartalmaz (az egyik a *Toldi szerelmében* vizsgálja a románc, a történelmi regény és a verses regény diskurzusát, a másikban pedig Kemény Zsigmond *A rajongók* és Spiró György *Messiások* című művek komparatív vizsgálatát végzi el), amelyekben a szerző olyan témákat boncolgat, amelyek mindig is érdekelték, ezek pedig a történelmi regény – doktori disszertációjának témája is a történelmi regény nyel kapcsolatos –, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó műfajelméleti kérdések: az eposz, a románc, a verses regény stb. metamorfózisa, az évszázadok során bekövetkezett átalakulásaik miéértjének vizsgálata, valamint a kortárs irodalom reflexiói a műfaji előzményekre.

A *Kulturális kontextusok* című fejezetben olyan regényekről, folyóiratokról értekezik, amelyekről az idő folyamán megfeledkezett a kollektív emlékezet. A nagybecskereki *Fáklya-Világ* című folyóirat 1903-ban megjelent egyetlen számáról egy születtebb érdekfeszítő írást olvashatunk, amely oknyomozói munka eredményeként született meg. A folyóirat egyszemélyes szerzője, Guttmann Dániel (Dalos Dani) életéről és irodalmi munkásságáról nem sok mindent tudunk, ezért Bence számos forrásanyagból próbálja megfesteni a nagybecskereki különc alakját, vagy legalább a sziluettjét, hogy ha már komplex elemzést csak a Guttmann által írt és szerkesztett *Fáklya-Világ* egyetlen számáról végezhet. Forrásanyagként szolgálnak az egykori *Torontál* című napilap számai, de még Guttmann Dánielnek az 1931. évi népszámlálásból fennmaradt kartonjai is, amelyek a Nagybecskereki Történelmi Levéltár tulajdonát képezik. A tanulmány szövegéből levonható legfontosabb konklúzió az, hogy a Guttmann-féle kezdeményezés a térségi (vajdasági) folyóirat-kultúra alakulástörténete szempontjából minősül jelentős vállalkozásnak, ugyanis annak bizonyítéka, hogy már 1918 előtt is léteztek ilyen jellegű regionális kísérletek. Ebben a tematikus egységben olvashatunk még a két világháború közötti magyar bestsellerekről, jelentős hangsúlyt fektetve Markovits Rodion *Szibériai garnizon* és az *Aranyvonat* című regényére, de délvidéki szerzők (Munk Artúr, Darvas Gábor, Szabó István – Andree Dezső) világháborúhoz köthető regényeit is analizálja.

Az *Interkulturális párbeszéd* című egységből a vajdasági magyar irodalom 21. századi tematizációiról szóló tanulmány emelkedik ki, amelynek vizsgálata az utazás motívuma köré épül. Trianon után a vajdasági magyar irodalom az államhatárok, s az ebből egyenesen következő szellemi határok áthidalásának nehézségeibe ütközött. A határ ettől kezdve a távolságtartás mezszyéje, ugyanakkor nyitási lehetőség a

délebbre húzódó hegyvidéki és tenger melléki területek felé. Ebben a tanulmányban Juhász Erzsébet, Nagy Abonyi Árpád, Kontra Ferenc, Danilo Kiš és Fenyvesi Ottó műveit elemzi az utazás köztes létformájára, a Monarchia-nosztalgiára és a nyelvi és kulturális kódok keveredésének alap gondolatára a hangsúlyt. Ebben a blokkban kaptak még helyet Végel László *Neoplanta avagy az Ígéret Földje*, Kontra Ferenc Idegen-trilógiája és Gulyás József *Ludas könyve I–II.* című kötetekről írt tanulmányok is.

Az *Utópiák korában* olyan műfaji szempontból vegyes (regény, verses regény, novella) művekről szóló kritikákat olvashatunk, amelyek hol a közelebbi, hol a távolabbi jövőben játszódnak, de közös bennük az, hogy az európai, és ezen belül a magyar társadalmi állapotok utópisztikus képét tárják elénk, s mondanunk sem kell, hogy ezek mind negatív utópiák. Nemcsak magyar szerzők műveivel ismerkedhetünk meg, hanem a francia Michel Houellebecq *Behódolás* című regényébe is betekintést nyerhetünk. Ebben a regényben a valós emberi kapcsolatok hiányáról, valamint az elkerülhetetlen társadalmi csőd bekövetkeztéről értesülünk, amely nem gazdasági hanyatlás vagy természeti katasztrófa következménye, hanem intellektualitás-eredetű.

A *Háborúk százada* című fejezetből a naplóról szóló kritikákat emelném ki, mert nagy valószínűséggel ezek keltik fel leginkább a (laikus) olvasó érdeklődését. Andrassy Ilona grófnő, valamint Gyarmati Fanni (Radnóti Miklós hitvese) naplói posztumusz kiadások, de jegyzeteik elrendezéséből, újragépeléséből arra lehet következtetni, hogy mindketten még életük folyamán kiadásra szánták kéziratukat. Andrassy Ilona az arisztokrácia szempontjából mutatja be az első világháború eseményeit, ő maga is tapasztalatot szerez a galíciai és az oroszországi hadszíntéren mint ápolónő. Gyarmati Fanni pedig a saját nézőpontjából világítja meg az antiszemitizmus korszakát, valamint fedi fel magánéleti titkait, olykor nem zárkózva el azok kényes voltától sem.

A könyv utolsó egysége a *Hazugságok kora*, mely hat szerző (Spiró György, Schein Gábor, Ferber Katalin, Sándor Zoltán, Végel László, Kontra Ferenc) legújabb alkotásával foglalkozik. Mindegyiküknél olyan motívumokat fedezhetünk fel, amelyek a 21. századi valóságunkat is jellemzik: háborúk, népiirtások, nincstelenség, egyének politikai indíttatású ellehetetlenítése, „győzzön a hozzá nem értés”. Ebben a fejezetben kapott helyet az egyetlen 2018-ban kiadott könyvről szóló kritika, Kontra Ferencnek *Az álom hídjá* című regényéről szóló is, mely a Bence által vizsgált anyag legfrissebbike ebben a kiadványban.

A Farkas Geiza *A fejnélküli ember* című regényének európai kulturális kontextusa című tanulmány egyik lábjegyzetében a szerző felfedi, hogy az egyik korábbi (2014-es, a Hungarológiai Közleményekben megjelent) írásában tévesen közölte Farkas Geiza édesanyjának a nevét. A korábban Bobor Rozáliaként emlegetett anya az író nagyanyja volt, ezúttal viszont korrigálja korábbi hibáját, s helyesen Bobor Máriaként nevezi meg a szerző anyját. Itt említem meg, hogy az *Utazások Posztmonarchiában* című kötetben további két apró hibát fedeztem fel. Kontra Ferenc *Drávaszögi keresztetek* című regényének első kiadása 1988-ban jelent meg, nem pedig 1998-ban, ahogy azt Bence említi, valamint a *Renaissance* című folyóirat nem Szabadkán, hanem Nagybecskerekén látott napvilágot, bár ez Fenyvesi Ottónak a *Halott vajdaságiakat olvasva I.* című verseskötetében is hibásan szerepel, Bence innen automatikusan átveszi a folyóirat kiadási helyére vonatkozó hibás megállapítást.

Bence Erikának az *Életjel* Kiadónál megjelent könyve immár a tizenegyedik tanulmányokat, kritikákat és bírálatokat tartalmazó kötete, amely egyértelmű tisztelgés az éppen száz éve felbomlott Osztrák–Magyar Monarchia, s a hozzá kapcsolható kulturális identitások előtt, amelyek az eltelt évszázadban is hatást gyakoroltak a térség irodalmi gondolkodására. Az *Utazások Posztmonarchiában* vizsgálódási anyaga ebből indul ki, de figyelembe veszi azt is, hogy a történelmi süppedtő mélyére került egykori birodalom korszaka után más szelek kezdtek fújni, amelyek fuvallatai a vajdasági magyar irodalom kabátja alá is beszivárogtak, s megsokszorozták az itteni magyar és a szerb nyelvű irodalom interakcióit, a köztük lévő kulturális párbeszédnek számát. A kötetet dicséri még, hogy számos, a régióbeli lokalitás szempontjából fontosnak vélt történelmi érdekességeket is becsempészett tanulmányaiba – ilyen például az, hogy Farkas Geizáról megtudjuk, hogy édesanyja Kiss Ernőnek, az aradi vértanúnak volt az unokája stb. –, valamint az, hogy olyan témákhoz nyúl, amelyek a 20. század történelmi forgatagában feledésbe merültek. A kötet olvasása közben rájövünk, hogy a vizsgált regények, irodalmi jelenségek többek tanulmányoknál és bírálatoknál, mindvégig magukon viselik egy letűnt történelmi korszak lenyomatát is. Nem mellékes továbbá, hogy Bence mindvégig olvasmányélmény-központú elemzéseket végez, melynek köszönhetően megnyitja kapuit a laikus olvasóközönség előtt is, így nem csak az irodalomtörténészek és kritikusok figyelmére számít.

(*Életjel*, Szabadka, 2018)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

forrás

2020 JANUÁR

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 000 1